

DOKAN

SARIKAMIŞ

KAR BOZGUNU

HALİDE ALPTEKİN

KAR BOZGUNU

HALİDE ALPTEKİN

1951 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Kız Lisesi ve İstanbul Eğitim Enstitüsü Türkçe bölümünü bitirdi.

Edirne'den Kars'a kadar yurdun çeşitli yerlerindeki öğretmen okullarında edebiyat, ilköğretim okullarında Türkçe öğretmenliği yaptı.

Balkan Savaşı'yla birlikte kaybettiğimiz topraklardan göç yollarına düşen Evlad-ı Fatihanın hazin hikâyesini anlatan "BALKAN" ve Çanakkale için gönüllü olarak askere yazılan ve cephede destanlar yazan lise talebelerini anlattığı "Bir Çanakkale Destanı ŞEHADETNAME" isimli iki romanı bulunan yazar; evli üç çocuk ve bir torun sahibidir.

Yayıncının Notu

Sn. Halide Alptekin'in yeni bir romanıyla karşınızda olmaktan mutluluk duyuyoruz. Hocamız Türk dilini ve edebiyatını yeni nesillere sevdiren bir yandan da tarihimize dair kimi hazin kimi neş'eli kimi ilginç kimi acı nice hadiseyi de romanlarının satır aralarında bize ulaştırıyor.

Otuz yılı aşan bir süre eğitim kahramanı olarak memleketin pek çok yerinde görev alan yazarımızın ilk görev yeri Sarıkamış'tır. Hâl böyle olunca romanın manası da ayrı bir boyut kazanıyor. Sarıkamış yollarında, Allahuekber Dağları'nda, Köprüköyü'nde Azap'ta yazılan bir destan var karşımızda. Tarihe Düşen Çığ nedir diye düşünmeyin. Çünkü yaşanan hüznün ve trajediyi bu üç kelimedenden daha güzel anlatan bir ifade bulunamazdı.

Yeni kitaplarda buluşmak dileğiyle...

Yitik Hazine Yayınları

Sarıkamış

KAR BOZGUNU

HALİDE ALPTEKİN

YITİK
HAZİNE
YAYINLARI

Sarıkamış
KAR BOZGUNU

Copyright © Yitik Hazine Yayınları, 2010

*Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ye aittir.
Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'nin önceden
yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt
sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.*

Editör
Salih GÜLEN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-9944-766-29-6

Yayın Numarası
47

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası Sarnıç Yolu Üzeri No: 7
Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Aralık 2010

Genel Dağıtım
Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Yitik Hazine Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1
34696 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.hazineyayinlari.com
www.yitikhazine.com
hazine@hazineyayinlari.com

*Haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim
sevgili babacığım Şerafettin Uçar Beyefendi'ye;
sevgili anneciğim Hanife Uçar Hanımefendi'ye;
desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen
sevgili meslektaşım, kırk yıllık hayat arkadaşım
Şanal Alptekin Beyefendi'ye...*

Kar Bozgunu

Üniforma denkleştirip giyebilenlerle başıbozuk kıyafetliler iki katlı taş binanın kuytusuna sığınmış bekleyiyordu. Seferberlik ilânından sonra yurtlarından, yuvalarından yola çıkmışlar ve kendilerini bu avluda bulmuşlardı. İçerisi tıka basa dolmuştu ve geniş avlunun kemerli kapısından da ıgıl ıgıl yeni gençler gelmeye devam ediyordu.

Köylerde, kasabalarda dolaşan davullar seferberlik ilân edildiğini, asker alımlarının başladığını duyurmuştu. Seferberlik davetine uymayanların, cepheye mazereti olmadan on gün gecikenlerin ve firar edenlerin idam edileceğini de eklemişlerdi.

Harbiye Nazırı Enver Paşa, Erzurum'daki Dokuzuncu Kolordu Kumandanlığı'na çektiği şifreli telgrafta kara ve deniz ordularının seferber edilmesi ve bütün müstahkem mevkilerin silâhlandırılması için padişah emri çıktığını bildirdi. Temmuzun yirmi birinci gününün seferberliğin birinci günü olduğunu, havale beklenmeyerek, bütün asker alma dairelerine beşer yüz lira verilmesini ve bu kararın acele olarak bağlı birimlere duyurulmasını da emretti.

Üçüncü Ordu Karargâhı'nın önünde toplanan erkeklerin yaş yelpazeleri oldukça genişti. Yanlarına üç günlük kumanya alarak gelmeleri mecbur edilenlerin büyük bir kısmı askerlik yaşını geçmiş görünüyordu.

– Senin yaşın askerlik için biraz geçgin değil mi hemşerim, niye geldin?

– On sekiz yıllık dönemdekiler çağrıldı duymadın mı. İstemezlerse geri dönerim. Vatan için şu kadar yol gelmişim çok mu.

Büyük avluda toplananlar kendi aralarında konuşuyor, sohbet ediyordu. Muhabbetin koyulaştığını gören bir subay yüksekçe bir merdiven sahanlığından gelenlere gür sesiyle açıklama yapmaya çalıştı:

– Muhterem kardeşlerim, vatanımızın aziz evlâtları! Davetimize icabet etmeniz ve mesuliyet duygunuzun yüceliği bizleri ziyadesiyle hislendirmiştir. Bizler bu topraklarda doğduk, burada büyüdük. İliklerimizde bu toprakların ekmeği dolaşüyor. Bu topraklar hepimizindir. Bu vatani bizlere emanet eden şehitlerimize de vefa borcumuz vardır. Eğer ki kaybedersek, Allah muhafaza etsin, gidecek, sığınacak başka bir yerimiz yoktur. Son nefesimizi bu topraklarda vermek için buradayız. Balkan Harbi'nde, asker olma yaşına ulaşmayanların silâh altına alınması dolayısıyla bu sene, yani 1914 senesinde terhis olacak eratın yerini alacak asker bulunmamaktadır.

Meydandakiler aralarında söylenmeye, işlerin hesapsız yapıldığına kızmaya başladı. Bir iki defa yutkunan subay, kısa bir öksürükten sonra konuşmasını sürdürdü:

– Balkan faciamızın acısını hafifletmek, mahcubiyetimizi yok etmek hepimizin millî bir görevi değil midir? Öncelikle bu mühim noktada birleşelim, kıymetli genç arkadaşlarım.

– Birleşmez olur muyuz, sen ne diyorsun kumandanım, bir sene önce Anadolu'dan İstanbul'a gittiydik Balkan Harbi için. Şimdi de İstanbul'dan Anadolu'ya gideriz.

– Doğru söylersin, ne için geldik, bir avuç toprak için. Balkan'ı kaybettik. Koskoca cihan devleti küçüle küçüle bugünkü hududa geldi. İşte hepimiz buradayız kimi isterseniz alın, bekliyoruz!

Kendi arasında konuşanların, kumandana cevap yetiştirenlerin sayıları artmıştı; merdivindeki görevli, sesini biraz daha zorlayarak hitap etmeye başladı:

– On sekiz yıllık dönemdeki kardeşlerimizi çağırdık. Bunlar birer birer incelenecektir. Hepinizin kadrosu vardır. Kayıtları incelenecek, size de celp ve sevk pusulalarınız dağıtılacak. İstanbul'dan gelenler, sevkle-ri olanlar yan tarafa ayrılınsın. Civar vilâyetlerden gelen ve evrakları olmayanlar, burada oldukları yerde kalsın, kayıtları yapılacak. İhtiyaç fazlası olanlar, en yaşlı ve acemilerden başlanarak izinle evlerine gönderilecek.

Bu duyurudan sonra ayırım için meydana bir dalgalanmadır başladı. Esen rüzgârla bir sağa bir sola yatan gelincik tarlası misali, kısa bir karışıklıktan sonra herkes yerini buldu, sıram sıram oldular.

– 93 Harbi'nin yanlışını düzeltmeye geldik biliyor musun? Hani Ruslara vermek mecburiyetinde kaldığımız savaş tazminatını, yani şu kadar milyon altını,

hazinemiz boş olduğu için ödeyememiştik, onun yerine Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt'ı vermiştik ya. İşte şimdi o şehirlerimizi almaya geldik, Sarıkamış üzerine yürüyecekmişiz.

– şimdi hazinemiz dolu muymuş ki geri alalım! Eğer dolu olsaydı üzerimize libas verir de gönderirlerdi bizi İstanbul'dan, böyle cascavlak ortalığa salmazlardı.

– Ne gezer, Almanların vereceği borç parayla geri alacakmışız oraları. Kendi yanlışımızı düzeltelim, bu yerleri geri alalım, tamam. Ona bir şey demiyorum. Evlâtlarımıza borç bırakmayalım, çünkü ata eder, evlât öder demişler. Kapıdan alacaklı bakarken, pencereden sadaka verilmez, bu işin yanlışı burada ya, haydi hayırlısı...

– Karışma devlet işine, boynunu kır bak kendi işine...

Askerin de dediği gibi, sanki her şey Almanların iki dudağı arasına kalmıştı. 1914 yılının Ekim ayı sonuna doğru, Liman Paşa; İstihbarat şubesi Müdürü Kâzım Karabekir'e, hâlâ harbe girmedikleri için kızmış ve öfkeyle çıkmıştı.

“Goeben ve Breslav'ı kullanılmayacak bir hâle getirdikten sonra, ordu ve donanmadaki bütün Alman subaylarıyla birlikte Almanya'ya döneceğim. Avusturya–Macaristan orduları mağlûbiyete uğradıktan sonra Rusların İstanbul'u işgallerine artık mâni kalmaz.”

Bu iki Alman gemisini bir oldubittiyle Boğazlardan içeri sokmuşlardı. Gemileri, Osmanlı'yı savaşa katmak için bir savaş bahanesi olarak görüyorlardı. Planladıkları gerçekteşmeyince de köpürüyorlardı.

Meydanda toplananların bazıları asker kıyafetliydi, çoğunun üstü başı perişandı. İncecik mintanlılar, kolları kısalmış ceketliler, yırtık urbahılar; palto misali kalın gocuk giyenlere imrenen gözlerle bakıyordu. Kimi sarıklı, kimi dal fesli, çoğunun da başı açıktı, fakat hepsinin sıdkı bütündü.

Gökyüzünde mavilikten eser kalmamıştı. Rengi grileşmeye başlayan, gittikçe de koyulaşan bulutlar biraz sonra hafifleyeceğe benziyordu.

Çarıklı, karalastikli, seyrek de olsa postallı ayaklar; durduğu yerde sürekli yer değiştiriyor, parmak uçlarında yükseliyor, üşüdüklerini belli etmemeye çalışıyordu. Ne İstanbul'dan gelenlerin ne Erzurum'dakilerin ne de başka yerlerdeki askerlerin durumu farklıydı. Birçok subay, İstanbul'a gönderdikleri raporlarda, bir felâketin yaklaştığını haber veriyordu. Yarbay Aziz Samih Bey, eylül sonunda Doğubeyazıt'tan Harbiye Nezareti'ne şu telgrafi çekiyordu:

“Şimdiye kadar görmüş olduğum subay ve erler disiplinden, üniformadan ve savaşıma yeteneğinden yoksun, paçavralar giydirilmiş halktan başka bir şey değildir!”

İstanbul'dan vapurla gelenler, büyük bir sevgi seli arasında uğurlanmıştı. Bir kısmı gideceği yeri biliyordu. Çoğunun ise hiçbir şeyden haberi yoktu. Sürülecekleri cepheyi, savaşıacakları düşmanı düşünüyorlardı. Vatanın neresi olursa olsun fark etmezdi onlar için. Ha Kanal Cephesi ha Yemen Cephesi ha Sarıkamış...

İstanbul'dan Ulukışla'ya günler süren çalkantılı tren yolculuğu içlerini dışlarına çıkarmış, kusa kusa bir hâl

olmuşlar, bir an önce cepheye ulaşır savaşımaya can atmışlardı. Çoğu ilk defa bindiği bu ulaşım vasıtasının nasıl çalıştığını koca trenlerin incecik raylar üzerinde nasıl ilerlediğini merak dolu gözlerle çözmeye çalışmıştı.

Cephe dedikleri de ellerinin altında değildi. Ulukışla'da trenden inmiş kendilerini Torosların yanbaşında buluvermişlerdi. Sonra uzun bir yürüyüş başladı. Günlerce süren, ayaklarda hal, gözlerde fer bırakmayan bir yürüyüşün ardından Erzurum'a, oradan da Hasankale'ye, Üçüncü Ordu Karargâhı'nın bulunduğu yere kadar vardılar.

At arabaları, develer, top arabaları üzerinde taşınan cephanelere gözleri gibi bakmışlardı. Kendilerine ne olursa olsun, onları emniyete almalıydılar. Cephane olmazsa savaş da olmazdı. Son çare olan süngü de her yerde kullanılmazdı.

Molalar esnasında kurulan seyyar mutfaklarda karınlarını doyurdular, istirahat ettiler. Kısa süreli uykuyla yola revan oldular. Sarp dağların, geçit vermez yolların sisli, puslu havası altında, kâh önlerini bile görmekte zorlandılar, kâh bakışlarını kamaştıran güneşe göz kırptılar. Çoğu zaman da çiseleyen yağmur şiddetini arttırdı. Yırtık bir pelerinin altına, bir muşambanın kuytusuna saklandılar, yine de sırlıklam olmaktan kurtulamadılar.

O kadar büyük bir inançla yürüyorlardı. Düşüncelerinde "Ey vatan sen ne kadar aziz ve mübarek bir varlıksın ki baş açık, ayak yalın, yarı aç, yarı tok senin için haftalardır yollardayız. Yüce Allah'tan başka hiçbir güç bizi bu yollara düşüremez. İstikbalimizi

sağlamak, evlâtlarımıza şanlı mazileri gibi, şanlı bir gelecek temin etmek için bu sıkıntıları çekiyoruz. Ecdadımıza lâyük olmak, şehitlerimizin mezarlarını çiğnetmemek için, bizler evvel Allah buradayız. Yurdu kutlu olanın ağzı tatlı olur, ağzımızın tadı gelene kadar da bu yoldan dönmeceğiz.” vardı.

Bata çıka, düşe kalka, dört haftaya yaklaşan zorlu bir yolculuktan sonra karargâhın önüne vardılar. Balkan Savaşı’na katılanlar, hiç olmazsa bu sefer yaşayacaklarının Balkan’dan güzel ve düzenli olması için dua ediyordu:

“İnşallah hesap kitap güzel yapılmıştır, bir kargaşaya, bir muammaya, başka bir yanlışa sürüklenmeyiz” diyorlardı; çünkü o savaşta; bir dilim ekmeğe, bir tek mermiye muhtaç kalmışlardı. Ordu mensupları arasında ikilik çıkmış, komuta kademeleri karışıklığa uğramıştı. Teşhisi böyle konulmuştu bu yenilginin. Askerler oradan oraya koşuşmuş, kimden emir alacağını bilememiş, birliğini, bölüğünü bulamamıştı.

İstanbul sokakları, meydanlar salgın hastalıktan kırılanlarla dolmuştu. Ölenler bile günlerce yerde yatıyor, neden sonra gömülebiliyordu. Bu manzara hâlâ gözlerinin önündeydi hepsinin, çünkü daha dün olmuştu.

Balkan’dan tecrübesi olanlar, bugünkü gidişatın da hayra alâmet olmadığını az çok tahmin edebiliyordu, çünkü zafer demek; tam teçhizatlı asker demektir. Karnı tok, sırtı da pek olmalıydı bu meydanda bekleyenlerin... Hoş tarih boyunca nice sırtı pek, karnı tok askerler meydanlarda mağlûp olmuş, arkalarına bile

bakmadan kaçmıştı. Buna bir de yürek eklenmeliydi. Vatan aşkıyla çarpan kocaman bir yürek...

Balkan'dan bir süre önce; Hariciye Nâzırı Asım Bey, Meclis i Mebusan'da yaptığı konuşmada; "Balkanlardan imanım kadar eminim, Balkanlarda savaş çıkmayacaktır." demişti. Onun yerine geçen Ermeni Gabriel Noradingyan Efendi de "Rusya'nın teminatı vardır, Balkanlarda savaş olmayacaktır." sözlerini tekrarlamıştı. Osmanlı Devleti de iyi yetişmiş yüz yirmi tabur askerini Balkanlardan çekmiş, başka cephelere göndermiş. Arkasından patlak veren Balkan Harbi'nde de hazırlıksız yakalanmış ve Meriç Nehri'nin batısındaki topraklarına veda etmişti.

Balkan faciasının acısını en çok Balkanlardan göç edenler yaşıyordu. Doğup büyüdükları köylerini, evlerini barklarını terk etmişlerdi. Üstelik de göç yollarında eşkıyaların, çetelerin elinde telef olmuşlardı.

Çoğu da hastalıktan kırılmış, daha İstanbul'a, devletin başşehrine varamadan ruhlarını teslim etmişlerdi. Mezarları kuytu bir köşeciğe kaçamak bir şekilde kazılmış, üzerine bırakılan üç beş ürkek taş işaretleri olmuştu.

Dersaadet'e ulaşabilen talihliler, bundan sonra çekecekleri sıkıntıları sineye çekmiş, feraha kavuşacakları günleri bekler olmuşlardı. Koca devlet her birini geç de olsa bir yerlere yerleştirmiş, çeşitli şehirlerde iskân ettirmişti.

Abdürrahim Ağa'yı bütün gece uyku tutmamıştı. İçi içine sığmıyor, 'Bu sefer geçen seferden daha çok topladım, kazma kürek de var içinde. Siperleri tırnaklarıyla

kazmayacaklar, toprakları avuçlarıyla atmayacaklar ya canım! Bir haneye ne lâzımsa, bir orduya da aynı malzemeler lâzımdır. İğneden ipliğe kadar... Çuval iğnesi bile koysak olurdu. Hele karargâha bir gideyim, ben eksikleri aklıma kaydedirim. Bu sefer de gitmediğim irak köylerin yolunu tutar, onlardan isterim gönüllerinden kopanı. Tellâlar gezip bağıyorlar, amma köylü bazen kulağını kapatıveriyor, duymazdan geliyor. ‘Verdiklerim yetmez mi, daha canımı mı alacaksın.’ diyor. İsterlerse onu da vereceğiz tabi. Biz vermezsek, Allah muhafaza Rus alacak! Hiç olmazsa vatanımıza verelim de şehadet mertebesine kavuşalım.’

Kıpır kıpır döndüğü yatağında sabahı zor etti. Ezanla birlikte bir ok gibi yerinden fırladı. Aslında yaşı geçkin-di, kırklı yaşları geride bırakalı onlarca sene olmuştu. Ne hikmetse bu günlerde daha bir kuvvetlenmişti bedeni, daha bir derman gelmişti dizlerine. Her sene bu mevsimde ağrıdan sızım sızım dövünen bacaklarına, dereden toplattığı sülükleri yapıştırırdı da canının acısı biraz hafiflerdi. Bu sene ne sülük yapıştırdı ne merhem sürdü, ama bacakları çok ağrıyordu.

Döndü Kadın, soba üzerinde hâlâ sıcaklığını muhafaza eden güğümle abdest suyunu ılıştırdı. Hayırlı sabahlar dualarıyla namazlarını eda ettiler. Sonra Abdürrahim Ağa sofaya çıktı. Ortalık ağarmaya başlıyordu. Derince bir nefes aldı. O daha çocukken babasının yaptırdığı taş binanın duvarına yasladı bedenini. Düşünceleri yıllar öncesine gitti.

93 Harbi’nde hem Rusların hem de Ermenilerin hışmına uğramışlardı. Eski evleri düzlükteydi. Babası,

savaş yıkıntılarında sonra bu yamaçtaki evi yaptırmıştı. O vakit delikanlılığa adım atacak yaşa gelmiş olan Abdürrahim Ağa da taş, kum, kireç taşınmasına yardım etmişti.

Rahmetli babası; “Evin sırtını dağa verirsek, aşağıdan gelen düşmana karşı tedbir alabiliriz. Dağdan gelse gelse hayvan gelir. Onun da ne yapacağı bellidir. Aşağıdan gelenlerden aman dilerse de faydası yoktur, hâlinize merhamet etmez. Hayvanın alacası dışında, insanın alacası içindedir. Önce tedbirimizi alalım, sonra Allah’a tevekkül edelim oğul.” demişti.

Karşı yamaçlarda uyuyan hanelere, tek tük gaz lâmbasının ışığını yükselten pencerelere gözlerini dikti, avuçlarını açtı, başını göğe kaldırdı:

“Allah’ım bu milleti zebun etme, bize 93 Harbi’ni (1877-1878) bir daha yaşatma! Neyimiz varsa verelim ordumuza razıyız. Namusumuzu, şerefimizi, izzetimizi koru, kızımızı kızanımızı muhafaza et ya Hâfız! Her şeyimiz sana emanet Rabbim, veren de alan da sensin, koruyan da sensin. Bu değerli emanetlerine sahip çıkma gücü ve kudreti ver bizlere! Camilerimizdeki ezan sesini dindirtme, gönderlerimizden bayrağımızı indirtme, şanlı mazisi olan bu milleti bitirme, tüten ocaklarımızı söndürtme Rabbim!”

“Âmin!” diyerek avuçlarını yüzüne sürdü. Gözlerinden akan yaşlar, günlerdir kesilmemiş kirli sakallarından aşağıya yuvarlandı. Kalanlarını da elleriyle sildi.

“O harbi aklıma bile getirmek istemiyorum, ırz namus her şey dümdüz olmuş, ayaklar altına alınmıştı, milletim bîçare kalmıştı. Feryat eden komşu

teyzelerimin, ninelerimin figanları hâlâ kulaklarımdadır. Biz bunları unutmadık Allah'ım! Bir daha yaşamayalım ne olur, ne olur bir daha yaşamayalım!”

Az önce, tez canlılığıyla dışarı fırladığından setresini, sincabî renkli paltosunu giymeyi unutmuştu. Tekrar daldı içeriye, giyindikten sonra çıktı.

Ortalık tamamen aydınlanmıştı. İnceden inceye yağmur yağıyordu. Sertleşmeye başlayan hava yüzünden, damlalar yer yer sulu kara dönüyordu.

‘Yoksa kış erken mi gelecek? Bunun arkası kardır, hem de okkalı cinsinden!’ diye geçirdi aklından.

Akşamdan tembihlediği için Meydo da gün ışımadan kalkmış, ahırın önünde bitivermişti. Abdürrahim Ağa, ayağı doğuştan aksayan alnı sekili atını ahırdan çıkardı. Derme çatma tahtalardan al el acele yaptıkları arabaya koştu. Tarlasında, ahırında, çiftinde, çubüğünde yardımcısı olan Meydo dizginleri taktı.

Köylüden kapı kapı gezerek bizzat topladığı; yular, saman torbası, kürek, kazma, fanila, yün çorap, lastik çizme torbalarını arabaya yüklediler. Engebeli yollar da sağa sola kayıp arabadan düşmesin diyerek iplerle bağladılar.

Abdürrahim Ağa, çok mecbur kalmadıkça bu hayvanı zora koşmaz, temelli hamlamasın, körelmesin diyerek de dam köşesinde yatırmazdı. Ara sıra hafif işlerde kullanır, ‘Hiç olmazsa onun da gönlü olsun, ben de işe yarıyorum diye mutlu olsun’ derdi.

Arabanın ön tarafına zorla sığıştılar, dizginleri Meydo aldı. Sundurmaya çıkan Döndü Kadın arkalarından seslendi:

– Allah’a emanet olun, dikkat edin. Yollar tekin de-
ğilmiş, köylerin bazıları boşalıyormuş.

Sabahın sessizliğinde; bu tembihin yarısı kulak-
larında, yarısı havada asılı kaldı. İki tekerlekli küçük
araba, çoktan yokuş aşağı koyuvermişti kendini.

Sokaklar bomboştu. Ortalığın sessizliğini, ağaç
dalları arasına saklanmış kuşların sesleri bozuyordu.
Birkaç köylü dere kenarında hayvanlarını sulamış ev-
lerine dönüyordu. Köylülerle selâmlaştılar, onların da
hayır dualarıyla yola koyuldular.

Atı kırbaçlayan Meydo usul sesiyle konuşuyordu:

– Deh benim süslü atım, alnı, bacakları sekili atım
deh! Yükün çok kıymetlidir, öğleye kadar bizi Erzurum’a
ulaştırırsın. Ayağın aksar biliyorum, ama başka çaremiz
yoktur, onu da sen biliyorsun. Zor gündür, bizi yolda
koyma! Darlığa düşen yalvarır. Ben de önce Allah’a,
sonra sana yalvarıyorum. Sittinsene sürmeyecek ya, bu
günlerin geçeceğini biliyorum deh!

– Çok kırbaçlama hayvanı Meydo can! Ayağı sa-
kattır biliyorsun, eh yükü de ağır! Duana gelince, dar
günün ömrü kısa olur. Daralan darda kalmaz merak-
lanma!

Tepesine kadar yüklü arabanın tekerlekleri, ça-
murlu yolları eziyor, derin izler bırakarak ilerliyordu.
Duydukları gacırtı sesleri de yüreklerini ağzına geti-
riyordu.

– Ha dağıldı ha dağılacak bu araba Meydo Can!

– Korkma ağam çok muhkem çaktım çivileri-
ni. Zamanımız olsaydı da dört tekerlekli yapsaydık,

böyle dengesiz durmazdı. Ne yapalım elimizdeki sağlam arabayı ordumuza hediye ettik. Mecburen bu yarımla idare edeceğiz.

Yaz sıcaklarında kurumaya yüz tutmuş, suyu çekilmiş Aras Nehri; yağmurlarla suya doymaya başlamış, seviyesini yükseltiyordu. Atlı arabanın tamamen kapladığı dar yolun sol yanında, aşağılara doğru akışını sessiz sessiz sürdürüyordu.

Yağmur hızını arttırıyordu. Yükün üzerine örttükleri muşambanın diğer uçlarını kafalarına geçirdiler. Ayağı sakat hayvan temelli aksamaya başladı, kaygan çamurda sendeliyordu.

– Şu ağacın altına çek de biraz soluklanalım, rahmet hızını kestikten sonra devam ederiz.

Sabahleyin ince ince başlayan yağmur hızlanmış, gökyüzü kapkara bulutlarla sıvanmıştı. Yol boyunca sıralanmış ağaçlar yüzünden etraf olduğundan daha da karanlık görünüyordu.

Ulu bir ağacın altına yanaştırdı arabayı Meydo. Aşağıya indi. Çulunu hayvanın sırtına örttü.

– Terlidir üşümesin, buna gözümüz gibi bakacağız ağam! Artık o bizim elimiz ayağımız. Yem torbasını da ağzına geçirdik mi tamamdır.

Şimşekler çakıyor, arkasından da gök gürlüyordu. Birbirine omuz vermiş, ard arda sıralanan tepeler gök gürültüsünden parçalanıverecek gibi sarsılıyordu.

– Gök mü delindi ne! Sanki bizi bekliyormuş bu rahmet. Öğleye olmasa bile ikindiye varırız, ama dönüşümüz sıkıntılı olacağı benzer.

– Hayırlısı olsun ağam, yola çıkan yolda kalmaz.

Arabanın altındaki kuruluğa oturdular. Karınları acıkmıştı. Yufka ekmeği ve bir parça çeçil peyniri olan azıklarını birlikte yediler.

Hızını kesen yağmurdan sonra damlalar seyrekleşmeye başlamıştı.

– Yolcu yolunda Meydo, usul usul yola revan olalım. Ancak kavuşuruz, yolcuya sohbet haramdır.

Meydo, yem torbasını hayvanın ağzından çıkardı, üstünden çulunu aldı. Islanmış çulu bir iki silkeledi. Sağa sola uçuşan damlacıkların ıslattığı yüzünü elinin tersiyle sildikten sonra Abdürrahim Ağa'nın arabaya binmesine yardım etti. Kendisi de bir sıçrayışta fırladı ve dizginleri eline aldı. Kamçıyı hafifçe hayvanın sağrısına dokundurdu.

– Haydiküheylânım, ayakları, alnı sekili küheylânım, bizi bir solukta Erzurum'a apar!

Derenin kenarına gelmişlerdi. Suyun karşısına geçmeleri biraz zahmetli olacak gibi görünüyordu.

Şurada bir köprü olaydı da rahat rahat geçeydik ağam!

Abdürrahim Ağa, ne yazık ki yok anlamında sesini çıkarmadı.

Islanan tekerlekler, gıcirtıyı kesmiş, fakat bu sefer de sağa sola yalpalıyordu. Üzerindeki yük ağır olmasa çoktan ayrılıvereceklerdi dingilden. Tekerlekler ufarak taşların üstünden kayarak geçti. Hayvan bir iki zorlandı, başaramayacağını anladılar:

– Sen dizginleri tut, ben arkadan yükleneyim ağam!

– Olur mu, sen önden atın kolanını kavra, ben de arkadan yükleneyim.

Dedikleri gibi yaptılar ve Aras'ın kolu olan ince dereyi aştılar.

Taşkesen'i geride bırakmışlar, Palandöken Dağlarının heybetli tepeleri arasında yol alıyorlardı ki Meydo'nun oturduğu taraftaki tahta tekerlek yan yat-tı. Araba sola devriliverdi.

– Şimdi olan oldu, toprak başına, yan getirdik araba-yı.

– Mühim bir şey yok Abdürrahim Ağa'm, eninde sonunda o toprak hepimizin başına gelecek. İki vuruşta yerine oturturum dingil bağını ben meraklanma!

Tekerleği çakmak için, sağda solda büyükçe bir taş aradı, buldu. İşi bittikten sonra taşı arabanın kenarına sakladı. Artık bir paslı çiviye, bir çekice, bir eldivene, bir çarığa muhtaç olunacak zamanlardı. Her şey altın değerindeydi. Hiçbir şey çar çur edilmemeliydi. Tekerleğin kırıldıysa tamir et, entarin yırtıldıysa yama yap zamanlarındaydılar.

Başkumandanlık Vekâleti tarafından Üçüncü Ordu'nun emrine verildiği bildirilen Giresun'daki Otuzuncu Piyade Tümeni kumandanı da:

'Erzak yok, çadır yok, nakil aracım yok! Yollarda konaklayarak geleceğim. Askerimi kademe kademe yürüteceğim. Yol boyundaki köylerde doyuracağım. Erzurum'a intikalim gecikebilir.' bilgisini vermişti.

Sağ taraflarında Sakaltutan Dağı, sol taraflarında Palandöken kâh açan kâh kapanan havanın eşliğinde, ikinci ezanı okunurken Erzurum'a girdiler.

– Doğru vilâyete çek Meydo, Vali Tahsin Bey’i görelim, malları teslim edip eksiklerini not alalım.

Şehrin sokakları asker kaynıyordu. Kimi mavzerini boynundan çaprazlama geçirmiş, kimi iki eliyle sıkı sıkıya kavramıştı. Yeni gelenler yabancı gözlerle sağa sola bakınıyor, akıbetlerini merak ediyordu. Yağmurdan ıslak elbiseleri bedenlerine yapışanlar ve bir saçak altı, bir dam kurusu arayanlar çoğunluktaydı. Çıkını elinde oradan oraya yol iz bulmaya çalışanların istikametleri valiliğin önüydü. Oradan şubeye, daha sonra da karargâha gidiyorlardı.

İçlerinden bir tanesi Abdürrahim Ağa’nın içini acıttı. Avurtları çökmüş, iliklerine kadar ıslanmıştı. Belli ki çok uzaklardan, aylarca yol teperek gelmişti. Dayanamadı, Meydo’ya seslendi:

– Durdur arabayı Meydo!

– Hayırdır ağam, daha vilâyete gelmedik!

Abdürrahim Ağa, bir solukta sırtından paltosunu çıkardı.

– Şu ilerdeki başlıksız oğlanı çağır bana.

Meydo rahvan giden hayvanı durdurdu, gence el işareti yaptı.

Arabanın yanına yaklaştıkça askerin perişan hâli ve yorgunluğu açıkça görülüyordu. Çakmak çakmak siyah gözleri çukurlarında kaybolmuştu. Ağzının kenarında çıkan bir iki çıban aylardır dinlenmediğini, ispatlıyordu.

– Evlât bu paltoyu giy. Amcan olarak ben sana hediyeye ediyorum. Benim askerlik yaşam geçmiş. Sen benim

yerime bu paltoyla cephede savaşacaksın. Tamam, mı, itiraz istemiyorum.

Yelek cebinden çıkardığı bir iki lirayı da harçlık olarak avucunun içine tutuşturdu.

Delikanlı ne olduğunu anlayamadı, şaşırmıştı. Birden önüne çıkan bu hediye onu afallattı. Israr kuvvetliydi, kabul etmemek olmazdı, aldı sırtına geçirdi. Kalın palto, Abdürrahim Ağa'nın merhametli yüreği gibi sıcacıktı.

'Babamı kara toprağa bırakalı yıllar olmuştu, ama bu diyarda beni seven başka bir babam varmış.' diye düşündü.

Öpmek için Abdürrahim Ağa'nın ellerine yapıştı. Birbirlerine sarıldılar, helâlleştiler.

Uzun paltosu bacaklarına çarparak uzaklaşan askeri seyrettiler. Arkasından seslenen Abdürrahim Ağa'nın göz pınarları dolmuştu:

– Selâmetle oğul selâmetle, Allah'a emanet olun hepiniz!

Gönlü artık rahattı, Meydo'ya dönerek duygularını dile getirdi:

Ben ne bulsam giyerim. Hiçbir şey bulamasam çula çaputa sarınırım da otururum. O dışarıda, karın, yağmurun, çamurun bağrında, helâl hoş olsun, güle güle giysin!

Arabalarını vilâyetin önüne yanaştırdılar. Onların arabası gibi niceleri vardı burada. Abdürrahim Ağa'nın yüreği genişledi, kocaman oldu.

Gördüğü manzara, yediği onca tokada rağmen bu milletin millet olma vasfından hiçbir şey kaybetmediğinin ispatıydı.

‘Demek ki yaşama mücadelesi veren bu millet, ancak kendi güç kaynaklarına; kendi mana köklerine, kendi azmine, kendi dinine dayanır ve güvenirse yaşayabileceğine gönülden inanmış. İnanmış ki elinde avucundakini kaç cephede çarpışan askerine veriyor!’ diye düşündü.

Oradan buradan getirilen arabaların, hayvanların kaydını tutan komisyon vilâyetin önündeki avluda çoktan toplanmıştı.

Kolluk kuvvetlerinin ve halkın getirdiklerini zapta geçirdikten sonra, sahiplerine değerini bildiren bir mazbata veriyordu. Arkasından da bu paraların savaş bittikten, devlet selâmete çıktıktan sonra ödeneceğini duyuruyordu.

Komisyonun yanında bulunan bir baytar, hasta ve dayanıksız olanları işin başında ayırıyor, sahiplerine iade ediyordu.

Orduya acele olarak hem binek hem de yük hayvanı lâzımdı. Seyyar hastaneler için de hayvana ihtiyaç vardı. Herkes el birliği yapmıştı. Erzurum halkı, kazalarında, sancaklarında oturanlar da bu açığı kapatmak için çalışıyordu.

– Sen arabada bekle, ben yukarı çıkıp Vali Tahsin Bey’imizle görüşeyim, geldiğimizi haber vereyim. Getirdiklerimizi teslim edelim.

– Pekâlâ, ben de gelen arabacılarla lâflarım.

Abdürrahim Ağa vilâyetin kapısından içeri girdi, memura valinin makamında olup olmadığını sordu. Memur kafasını kaldırıp cevap vermek lüzumunu bile

duymadı. Sorusunu bir daha tekrarladı, yine tık yoktu. Gitti, adamın yakasına yapıştı:

– Bana bak bana, kendine gel beyefendi, biraz silkin de etrafında ne oluyor, ne bitiyor anla! Sen bu memleketin adamı değil misin yoksa bre gamsız!

Ne ye uğradığını şaşırın memur toparlandı. Gözlerini açarak Abdürrahim Ağa'ya, 'Ne yapıyorsun!' der gibi baktı. O da bu kadar korku şimdilik ona yeter diyerek ellerini yakasından çekti.

– Kimi sormuştunuz?

– Hah şöyle kendine gel efendi. Oturduğun yerde soğuk demir dövme, boş konuşma! Harp ordunun vazifesidir. Biz burada dairede oturur keyfimize bakarız mı diyorsun. Ne eksikleri gedikleri varsa tamamla-sınlar, bulup buluştursunlar, ne hâlleri varsa görsünler mi diyorsun. Gözünü aç, kapına kadar gelmiş malzemeyi teslim almaya bak. Sana git köy köy, kapı kapı malzeme topla diyen yok hazret! Askerin vazifesi cephede çarpışmaktır, onun ihtiyaçlarını karşılamak da devletin ve halkın vazifesidir. Askerimizi yormaya-cağız ki savaşıcak gücü kalsın, verimli olsun.

Arkasından seslenerek sorular soran memura cevap verme lüzumunu duymadan, ahşap tırabzanlara tutunarak ve soluk soluğa merdivenleri çıktı. Son basamaktan sonra; öne doğru kamburlaşmış sırtını dikleştirdi, etrafı süzdü.

Sahanlığın iki yanı ve koridor köylerden, kasabalardan gelenlerle doluydu. 'Bana ne zaman sıra gelir ki!' diye düşündü.

Tahsin Bey'in gelenleri beşerli gruplar hâlinde içeri aldığı görüncce rahatladı.

Geldikleri zorlu yoldan aynı şekilde geri döneceklerdi. Hava kararmadan dönmeleri imkânsızdı. İş ki başlarına bir hâl gelmeden kat etselerdi bu mesafeyi. Gündüzün şerrinin gecenin hayrından evlâ olduğunu çok iyi biliyordu. Ortalıkta eşkıyalar, çeteler de kol geziyor, düşman namından istifade ederek köyleri talan ediyordu.

İki üç grup sonra Abdürrahim Ağa'ya sıra geldi. Vali Tahsin Bey, daha önceki gelişlerinden ve gayretli çalışmalarından dolayı ağayı çok iyi tanıyordu. Onu tekrar karşısında görüncce gözleri ışıldadı:

– Vay benim hürmetli kardeşim, izzetli köylüm, himmetlerine muhtaç olduğumuz Abdürrahim Ağa'mız hoş gelmişsiniz, sefalar getirmişsiniz! Nasılsınız, köyünüzde neler var, neler yok anlatın bakalım.

– Bu kadar iltifatla bizleri şımartmayın vali beyimiz. Allah razı olsun, çok güzel sözler sarf ediyorsunuz. Elhamdülillâh bizler iyiyiz, sizlerin sağlığına duacıyız. Sizler nasılsınız, inşallah sağ ve selâmettesinizdir. Fazla vaktinizi almayalım, eksiklerinizi, ihtiyaçlarınızı bildirin. Elimizden geldiğince yardımcı olmaya çalışalım. Getirdiklerimiz de aşağıda arabamızdadır.

– Getirdikleriniz için Allah razı olsun, her biri âhirette gölgeniz olsun inşallah! Ağam, yurdun dört bir yanından gelen askerlerimizin üstü başı perişan haldedir. Acil olarak kendilerine iç çamaşırı, gömlek diktirilecektir. Halktan topladığımız kumaşlar depomuzdadır. Üçüncü Ordu kumandanımızla da bu

hususunu konuştuk. Sizlerden ricamız, bu kumaşları Erzincan'daki atölyelere ulaştırmanızdır. İmkânlar ölçüsünde keçe mintan, kaput ve başlık da diktirilecektir. Önümüz kıştır. Kışın da gözü karadır, insafı yoktur. İş tamamlandıktan sonra da dikilenleri yine bize teslim edeceksiniz. Biraz zahmetli bir iştir, ancak sence de malûmdur ki zahmetsiz rahmet olmaz. Getirdiklerini toplarken halk güçlük çıkardı mı?

– Can valimiz, eskisi gibi olaydı hiç kimse bir şey demezdi. Sen de bilirsin ki ticaret için Erzurum'a gelen deve kervanlarının sayısı parmakla sayılacak kadardır. Benim çocukluğumda biri konar, beşi göçerdi bunların. Pasinler'den sonra, Tahir Gediği'nde saldırıya uğradıkları için gelmez oldu kervanlar. Diyadin Gediği'nin de oradan kalır yanı yoktur. Çeteler ve eşkıya kol gezmektedir. Bir ülkede kötü giden bir şeyler varsa bilin ki dış devletlerin bunda parmağı vardır. Bu ticaret yollarının kesilmesinde de Rusya Hükümetinin açık açık müdahalesi vardır. El sizin zenginlediğinizi, ilerlediğinizi ister mi vali beyimiz. Hususî olarak silâhlendirip donattığı çeteler, eşkıyalar salmış içimize. Yollarda ne kervansaraylar kaldı ne hanlar, ne de konaklar. Konan göçen kalmadı çünkü. Benim çocukluğumda evimiz kadar geniş bir ambarımız vardı. Biz 93 Harbi'ni bu zenginlik içinde yaptık. O ambardan malzeme taşıydık Erzurum'a. Hoş Erzurum şehrinin buna ihtiyacı yoktu ya. Yine de yığıydık depolara zahireyi. Şimdi benim ambarım bir oda büyüklüğündedir. Nereden nereye geldiğimizi varın siz hesaplayın. Ben şimdi çiftçilik yapıyorum. Rahmetli babam ticaret yapardı.

– Ümidin kırılmasın Abdürrahim Ağa.

– Ne demek, can çıkana kadar Yüce Allah'tan umudumuzu kesmeyeceğiz. Bunun aksi, bir Müslüman'a yakışmaz.

– Söylediklerinde yerden göğe haklısın. Halk fakir düştü. Bu demektir ki ülke fakir düştü. Yollar-daki askerlerimizin vaziyetini görmüşsündür. Bu neferler Rus neferleriyle boy ölçüşecek. O Rus neferleri ki Fransızlardan aldıkları yardımlarla giydirilip donatılmıştır. Kaputları, çizmeleri, başlıkları, eldivenleri vardır. Asrın araç ve kaynaklarına sahiptirler. Haberleşmeleri tamdır. Şu anda yollara düş bak ne göreceksin. Trabzon'dan İran sınırına kadar koca ülkede haberleşme ağı olarak üç beş eğri direktten başka bir şey yok. Haberleşme olmadan savaş kazanılır mı? O direklerdeki telgraf telleri de sık sık koştukları için bağlanmaktan düğüm düğüm olmuştur. Yollarımız da bozuktur. Koskoca ordunun askerleri bu yollardan nasıl geçecek? Çok şükür ki Dokuzuncu Kolordu'muz, Erzurum ve Erzincan'dan Trabzon'a giden yol ve köprüleri tamir etmiştir ve de etmektedir. Yol üzerindeki depolara da askerlerin yaşesi için yığnak yapmıştır.

93 Harbi nerde, eğer yapılırsa bu harp nerede? O vakit halkın kesesi para doluydu, evet ambarlar zahire doluydu. İstekliyidiler, azimliydiler. Yine öyledirler de biraz eski şevklerini kaybetmişlerdir. Tellâlları birkaç defa dolaştırıyoruz sokaklarda, ondan sonra veriyorlar vereceklerini. Eskiden kendisi getirir yığardı depoya. Onların da haklı olduğu taraflar vardır. Bu

vatan hepimizin, öyle de olsa böyle de olsa toplamak, ellerinden almak, ordumuzun, askerimizin ihtiyaçlarını karşılamak zorundayız. Bu bizim de sizin de aslı vazifenizdir.

Verilen görev baş tacı edilecek ve harfiyen yapılacaktır. Bunun başka bir yolu yoktu. Bu uğurda can verilecek ama hizmette kusur edilmeyecekti. Vali beyin sözü biter bitmez lâfa girişti Abdürrrahim Ağa:

– Başım gözüm üste vali beyimiz. Zahmet de ne demek. Bir kuru emeğimizin lâfı mı olur, dediklerinizi hemen yapacağız. Kaç araba malzeme lâzımsa tedarik edip yola düzüleceğim, hiç merakta kalmayın. İş başlayınca boşlanmaz. Dikilenleri de getirip size teslim edeceğim.

Kendisine iş buyrulan Abdürrrahim Ağa çok mutlu oldu. Arabasıyla getirdiklerini teslim etti. Geniş taş merdivenlerden inerken huzur doluydu.

Şimdi, yeni siparişler için Erzincan'a gideceğini haber vermek üzere köy yoluna düşme zamanıydı.

Vilâyetin önünde gördükleri arabaların çoğu evlerine gitmişler, çoktan kaybolmuşlardı. Kalan birkaç tanesi de dönüş yolu için hazırlık yapıyordu.

Günler kısaldığından güneş batmış, akşam karanlığı çökmüştü.

Meydo can, yola çıkmadan önce arabadaki fenerimizi yakalım. Karanlığa kalmasak iyiydi ya ne diyelim, bunda da bir hayır vardır.

Takdire bahane bulmamak için tedbirimizi önceden alalım, iyi dersin ağam. Evelallah, bismillah der yola

koyuluruz. Mevlâ'mın eylediği şeyler güzeldir.

İsli şişeyi kaldıran Meydo elindeki çakmakla fenerin fitilini tutuşturdu. Camı tekrar yerine oturttu, sarsıntıdan sönmeyecek biçimde arabanın yan tahtasına sıkıştırdı.

İkisinin de karınları çok acıkmıştı. Gün boyunca ağızlarına lokma koymamışlardı. Bu saatten sonra yemek molası verecek zamanları da yoktu. Torbalarında kalan ekmeğe ve peyniri, tıkırdayan tekerleklerin sesini dinleyerek arabalarında yediler.

Yağmur da kar da yağmıyordu. Ancak gecenin ayazı ciğerlerini deliyordu. Abdürrahim Ağa'nın gelirken sırtında olan paltosu yoktu. Sadece, yün kazağının üstünde keçe yelege vardı.

Kendi sırtında gocuk varken, Abdürrahim Ağa'nın paltosuz olmasına gönlü razı olmadı Meydo'nun:

– Benim gocuğumu size vereyim ağam, bu vaziyet beni rahatsız eder. Yolumuz uzundur, gece dona çekmiş, hava merhametsizdir. Ayaz paşa ortalıkta teftişe çıkmış gibidir.

Meydo, dizginleri elinden bıraktı, gocuğunu çıkarmaya yeltendi. Abdürrahim Ağa Meydo'nun kollarına yapıştı:

– Üstüm kalındır meraklanmayasın, yoluna devam et. Senin bu huyunu çok seviyorum. Aç görünce doyurman, yalınca görünce giydirmeye çalışman çok hoşuma gidiyor.

Lâfının üstüne lâf istemezdi Abdürrahim Ağa. Onun için Meydo da üstelemedi. Abdürrahim Ağa yüklere

örttükleri muşambayı çoban kebesi gibi sırtına aldı, sıkı sıkıya sarındı.

Atları gün boyunca dinlenmiş, arabaları da yükünü boşaltmıştı. Bu yüzden hayvan daha rahat yol alıyor, adımlarını zorlanmadan atıyordu.

Donduğu için sertleşen toprakta ayakları kaysa da, bu ona çamurlu yollar kadar sıkıntı vermiyordu. Tekerlekler, ağırlaşan gecenin koyu karanlığında yol alıyordu.

Abdürrahim Ağa:

– İşte kilerin anahtarları Döndü Hanım'ım. Üst rafta duran küçük telisin içinde kahve çekirdekleri var biliyorsun. Sen kahve kavurmakta da kavurga yapmakta da mahir sayılırsın. Benim yüzümü kara çıkarmayacağını bilirim! Altındaki ateşi ne harlı olsun ne de sönük, tam kıvamında ayarlayasın. Dikkatlice kavur ki yanmasın. Sonra da taş dibekte dövüver. Sen yorulunca ver tokmağı kızlar yardım etsin. Az daha unutacaktım ketenin yağını da esirgemeyesin he mi? Süleyman kardeşim gelecekmış akşam namazından sonra, hayırlı bir iş için ziyaret edeceğini söyledi. Sebebi ziyaretini biliyoruz, bizim de bu hususdaki kararımız bellidir, amma biz hizmette kusur etmeyelim, çünkü hanemize gelen Tanrı misafiridir. Misafire hizmet de çok sevaptır, bunun idrakindeyiz elhamdülillâh.

Döndü Kadın; efendisi, evinin reisi, çocuklarının babası Abdürrahim Ağa'dan anahtarları aldı. Oturdıkları odanın bitişiğinde olan ve kapısı sundurmaya açılan kilere geçti.

Kapıyı açar açmaz, üst üste yığılan un çuvalları, bulgurlar, pekmez tenekeleri gözüne ilişti. Sessizce kıpırdayan dudakları; “Şükürler olsun bunca nimetin için Rabbim.” dedi.

Oldukça bereketli bir yıl geçirmişlerdi. Yağmurlar tam zamanında yağmış, ekinler, çiftçinin yorganı olan karın altında suya kanmış, ürün hasat edilirken de hiç ziyan sebil olmamıştı.

Küçük telisteki kahve çekirdeklerini tasa döktü. Bir eline de yarıya inmiş yağ tenekesini alarak mutfığa gitti.

Gelinlik yaştaki büyük kızı Muhabbet, onun küçüğü Nurnihal, oğulları Salim Mehmed ve Sıtkı Mehmed mutfakta ocak başındaydı. İçeri giren annelerinin ellerine diktiler gözlerini. Yağ tenekesi her zaman mutfığa getirilebiliyordu.

Oysa tasın içindeki kahve çekirdekleri, farklı bir durum olduğunun işaretiydi. Bu zamanda kahve altın değerindeydi, hatırı sayılır misafirlere ikram ediliyordu. Misafir gelmediği zamanlarda da babaları Abdürrahim Ağa; çok keyifli olursa hususî olarak kavurtur, anneleriyle birlikte karşılıklı içerdi.

Rusların sınırı geçeceği söylentileri varken, babaları keyifli olamazdı. Üstelik de seferberlik ilân edilmişken... Demek ki misafir gelecekti, hem de hürmetli cinsinden...

Her hane halkı; yediden yetmişe olan biteni adım adım takip ediyor, etrafta dolaşan söylentileri can kulağıyla dinliyordu. Kızlar kimin, ne için geleceğini az çok tahmin ettiklerinden annelerine hiçbir şey sormadı. Oğlanların soruları da cevapsız kaldı.

– Muhabbet, Nurnihal tavayı ocağa koyun da şu çekirdekleri kavuralım, akşam namazından sonra misafirimiz var.

Kızlar, dibek başında kavrulan kahveyi döverken Döndü Kadın da peçin üzerinde kete yapmaya başladı. Oturma odasını derleyip toparladılar, ocağa kalın meşe kütükleri attılar. Gelecek olan misafirler üşütülmemeliydi.

Süleyman Ağa köyün öbür başındaydı, yolları biraz uzundu. Geceleri gündüzden daha soğuk oluyor, dışarıda olanlar bir an önce ocak başına atıyorlardı kendilerini. Kış usul usul geleceğini haber veriyor, yüksek tepelerin başına gelin duvağı gibi serpiştirdiği karların ayazı köydekileri dondurmaya kâfi geliyordu.

Evin kızları, ellerinde taşıdıkları fenerlerin yarı aydınlığı üzerlerine düşen silüetleri seçmeye çalıştılsa da başarılı olamadı.

Kadın ve erkek misafirler ayrı odalara davet edildiler. Hoş beş ve hatır sorma faslından sonra söz fazla uzatılmadı.

Süleyman Ağa,

– Abdürrahim kardeşim; hazır lokumlar gelmişken, tatlı yiyelim, tatlı konuşalım. Oğlum Sinan’a kızınız Muhabbet Hanım’ı, Allah’ın emri Peygamber’in kavliyle istemek için buradayız. Teğmen olduktan sonra Balkan Savaşı’na katılmıştı. Oradan gelir gelmez de seferberlik ilân edildi. Bugün yarın da Yüzbaşı terfisi gelecekmiş. O’nu cepheye yollamadan, sen de münaşip görürsen bu işi karara bağlayalım ne dersin? Sen bizi tanıyorsun, biz de seni... Bildik ayran, bilinmeyen

yoğurttan her zaman iyidir. Köyümüzün bu güzel kızını başkalarına kaptırmayalım. Bu misafirleri de buradan sevinçli yolcu edesin inşallah! Bizi çok güzel azizlediniz, Allah tuttuğunuzu altın etsin, dedi.

Odada bulunanların gözü Abdürrahim Ağa'ya döndü, herkes nefesini tutmuş ağanın kararını bekliyordu. İki dudağından çıkacak sözler; bu işi ya bıçak gibi kesip atacak ya da Süleyman Ağa'nın dediği gibi misafirleri sevinçle yolcu edecekti.

Abdürrahim Ağa oturduğu minderde şöyle bir kıpırdandı, bağdaş kurma vaziyetini bozdu, ayaklarını altına aldı, asker oturuşuna geçti. Az önce sarıp misafirlerine ikram ettiği ve kendi ağızlığına da taktığı sigarasını tablasına bıraktı. Boğazını sessizce temizledi, boynunu biraz havaya kaldırdı, göğsünü dikleştirdi. Misafirini ne üzecek ne de umutlandıracak bir ses tonuyla:

– A benim kıymetli köylüm, sen ki beraber böyüdüğüm, huyunu suyunu bildiğim, yedi ced atasını tanıdığım kardeşim! Can dostum! Kız büyür, bahtı da beraber büyür. İyi dersin, hoş dersin de tam seferberlik ilân edilmişken şimdi zamanı değildir derim. Yoksa sana hayır dediğimden değil! Savaş kapımızda görünür, hele olsun bir bitsin. Sinan oğlumuz da cephe yolcusu zaten. Tekâlif-i Harbiye Komisyonu; arpa, buğday, ot, saman, sığır, koyun elimizde ne varsa, gücümüze göre aldı biliyorsun. Sözün kısası iğneden ipliğe kadar her şeyin teminine çalışıyor. amerikan bezi, basma, fanila, şeker, çay, ayakkabı ne lâzımsa alıyor.

Süleyman Ağa sözün nereye varacağını anladı:

– Aldılar amma, karşılığı için de herkese mazbatalar verdiler. Ben de mazbatamı alıp başvurduğum, paramı tahsil etmek istedim. Önümüz kış kıyamettir ne olur ne olmaz dediydim, amma olmadı. Ödemeler muharebeden sonra yapılacak, dediler. Oysa kanuna göre karşılıkları peşin yapılmalı biliyorsun. Tabi ki nereden alacaksın. Devletin elinde yok avucunda yok. Askerin ayağında pantol yok, don gömlek gidiyor ocağa.

– Şimdi çok doğru konuştuğun. Hayvanların sakatını, ihtiyarını torlayıp toparlayıp gittiler. Bu kadar hayvanın kaydı kuydu birbirine karıştı bence. Amma ne edelim. Hizmet bize yapılacak, feda olsun! Hem mürrüvete endaze olmaz biliyorsun. İyilik ve cömertliğin sınırı yoktur.

– Dar gündür ben de biliyorum, hiç olmazsa kavlı karar etseydik. Oğlumun da gözü arkada kalmadan gitseydi, gönlü rahat çarpışsaydı cephe.

– Pek de anî oldu bu ziyaret, biraz düşünme payımız olaydı...

Gelen yaşlılar da Süleyman Ağa'nın görüşünü desteklediler, ikisinin de gönlünü kırmamaya özen gösterdiler. Hem nalına hem mihına vurdular:

– Abdürrahim Ağa'm yerden göğe kadar haklısın; düşününe düşününe görmeli işi, sonra pişman olmamalı kişi! Hiç olmazsa adını koyun bu işin, söz kesin ki gençlerin yüreğinde bulgur esmesin!

Bütün bu söylenenlere rağmen Abdürrahim Ağa'nın ağzından olur cevabı çıkmadı. Fazla da üstelemeyen oğlan tarafı müsaade isteyip evden ayrıldı.

Aradan geçen günler Muhabbet'in canını sıkma-ya başlamıştı. Çok sevdiği kızının keyfinin kaçtığını gören babası, oğlan evine haber yolladı, hayırlı olsun dualarıyla söz kestiler. Savaş dönüşü de düğün kurmayı kararlaştırdılar.

Teğmen Sinan; kıtasına gitmeden önceki akşam, annesi ve babasıyla nişanlısının evine geldi. O akşam, müstakbel eşini, göz ucuyla ne kadar görebilirse o kadar gördü. Ayrılırken de büyüklerinin ellerini öptü, hayır dualarını aldı ve onları Allah'a emanet etti.

En son olarak, kendilerine hatırlatmada bulunmasını saygısızlık kabul etmemelerini, Rus ya da Ermenilerin köye gelme tehlikesi olduğu zaman evlerini terk edip içerilere gitmelerini tembihledi.

Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa, gelen askerlerin kıyafetlerini kontrol ediyor, eğitim seviyelerini anlamaya çalışıyordu. On Birinci ve Dokuzuncu Kolordu Kumandanları da onu adım adım takip ediyordu.

Ayağı kara lâstikli, başı çıplak, üzerine geçirdiği er-nimiş gömleğini, kolsuz bir yün kazakla örtmeye çalışan bir delikanlının önünde durdu:

– Bana künyeni okur musun asker?

Ürkek bir şekilde kumandana bakan genç, kendisine sorulan soruyu anlamamıştı. Hasan İzzed Paşa sorusunu değiştirdi. Birinciden daha sert ve okkalı bir ses tonuyla:

– Adını, birliğini, bölüğünü sordum asker!

Yerinde bir iki defa sallanan, biraz da korkan nefer:

– İsmail oğlu Halil, kumandanım. Yanya askerlik şubesinden geliyorum. Birliğimi henüz söylemediler, öğrenince deyiveririm.

Arka sıradakiler arasında bir gülüşmedir koptu.

Askerleri yara yara ilerleyen komutan, başka bir neferi göz ucuyla süzdü. Bunun da az öncekinden kalır yanı yoktu.

İnce poturunun üzerinde bir kuşak, dizlerine kadar çıkan kalın yün çorapları vardı. Ayağında da çarık... Başındaki güvez renkli fesine ip kalınlığında bir bez dolamıştı.

Bu gencin de künyesini okuyamayacağını adı gibi biliyordu. Bile bile yanına yanaştı ve gözlerinin içine baka baka sordu:

– Künyeni söyle asker!

– 1307 tevellütlü Mehmed oğlu Hacı. Of askerlik şubesinden gönderdiler kumandanım.

Bu asker daha ayrıntılı bilgi vermişti. Hiç olmazsa doğum tarihini söylemişti. Biraz keyiflenen İzzet Paşa,

– Sırtındaki torbada ne var asker, diye sordu.

Mehmed oğlu Hacı önce çekindi, konuşmak istemedi. Utandı, önüne baktı. Ancak soru soran kumandana cevap vermek şarttı:

– Çörek, kuru erik, yani ki azık var. Dar zamanlar için saklarım. Artık nereye gidersem gideyim bu çöreği yanımda taşıyorum. Bir çörek bir gün, iki çörek iki gün idare eder. Üstelik de aylarca bozulmaz. Hele ki cepheye geliyorsanız şarttır. Bir de çarık iğnesi kumandanım.

– Azığını anladık da çarık iğnesi ne işine yarayacak?

– Çarık iğneniz yoksa ayağınız yalın kaldı demektir. Sökülen çarık sizi yarı yolda bırakır, artık o ayaklarınızı taşıyamaz, sökülen çarığı sırtınıza atar, siz onu taşırsınız, tedbiri elden koymamalı. Geçen savaştan kalma bir alışkanlığım bu benim.

Hacı'nın yanındaki Mehmed, Mehmed'in yanındaki İhsan, onun yanındaki Hasan. Al birini vur ötekine. Hiçbiri askerliğe uygun kıyafette değildi. Üstelik de bunların arasında kıyafeti tam tekmil, paltolu, çizmeli tek tük asker vardı.

– Böyle âdil olmayan kıyafet çeşitliliği, asker arasında anarşi çıkarır. Hasetlenmeler meydana gelir. Her şeyde olduğu gibi bunda da âdil olmak icap eder. Osmanlı Devleti'nin başarı sırlarının başında takip ettiği adalet politikası gelir kumandan! Biri aç, biri tok, biri çörekli, biri çöreksiz. Biri çarıklı, biri çizmeli... Olmaz böyle şey!

Sayıları az da olsa düzenli giyinmiş askerler canını sıkı. Nefes alışığı değişmiş, yüzündeki çizgiler sertleşmeye, derinleşmeye başlamıştı.

Hışımına döndü, subay arkadaşlarını arkasında bıraktı, söylene söylene kumandanlık binasına gitti. İki katlı taş binanın merdivenlerini üçer beşer atladı, kapıyı hızla çarptı ve odasına girdi.

On Birinci Kolordu Kumandanı Galip Paşa ve Dokuzuncu Kolordu Kumandanı Ahmed Fevzi Paşa ne yapacaklarını bilemediler.

Hasan İzzed Paşa, biraz sonra odasından dışarı çıktı. Girdiğinden daha da öfkeliydi. Bir eliyle kalpağını çıkardı, diğer eliyle ceketinin sağ tarafındaki nişanları sökmek istercesine çekeledi.

– Hiç mi merhametleri yok, ne yapmak istiyorlar anlamıyorum! Bu gencecik evlâtlara, ana kuzularına, birkaç cephede savaşmış gazilik unvanını kazananlara reva mıdır bunlar! Hiç mi itibarları yok bu kahramanların! Askeri bu kıyafetle cepheye sürmek, hem de dağları aşmaları için sürmek, cinayetten başka bir şey değildir. Size peşin peşin söyleyeyim ben bu işte yokum arkadaşlar! Ya eksikleri tamamlarlar ya da ...

Emir eri böyle sinirli anlarında, Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa'ya; erzak-ı nâdireden sayılan ve kolordu ambarlarında az da olsa bulunan ıhlamurdan sıcak bir bardak getirirdi. O da ne kadar sıcak olursa olsun, ağzı yana yana bir solukta içer, öfkesini ıhlamurdan çıkarırdı sanki.

Koşa koşa sobanın yanına koşan asker, elindeki kupaya kaynamakta olan ıhlamurdan doldurdu. Artık kurumaya yüz tutmuş limondan irice bir dilim keserek içine attı ve paşaya uzattı.

– İçeri masama götür geliyorum!

Dokuzuncu Kolordu Kumandanı Ahmed Fevzi Paşa; kendisi daha kıdemli olduğu halde, Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na Hasan İzzed Paşa'nın getirilmesini öteden beri hazmedememişti. Hakkının yenildiğini düşünüyordu ve bu yüzden de rahatsızdı, ama görevini kabul etmeyip itiraz edecek olsa, kendisinin de

Ceride-i Askeriye tarafından hemen emekliye sevk edileceğini iyi biliyordu.

Az önce birlikte gördükleri acıklı manzaradaki ağır sorumluluğun Paşa'yı rahatsız etmesine sanki seviniyor; içinden 'Baş olmak işte böyledir, ayıkla şimdi pirincin taşını... Ben yıllardır bu bölgede çalışıyorum. Her taşını karış karış gezdim. İnsanlarını tanırım, onlar da beni çok iyi bilir ve tanırlar. Fizikî, ruhî yapılarını bilirim. Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne de senin yerine bir süre vekâlet ettim. Asil olarak ben tayin edilmeliydim. Sen ki kolordu kumandanlarının en kıdemsizisin. Senin bu vazifeye gelmen ordu mensuplarımız üzerinde de menfi tesir yaptı zaten. Şayet başarılı olacağına inansam, en başta ben sana itaat eder, önünde selâm çakardım.' diye geçiriyordu.

Bu düşünceleriyle içindeki kin ve öfkesini kusmuştu. İlk bakışta kendisini keyiflendiren bu durumdan, daha sonra pişmanlık duydu. Bencilce ve ihtiras dolu duygularına kızdı.

Gerçekten Hasan İzzed Paşa, Ahmed Fevzi Paşa'dan bir yıl sonra okuldan mezun olmuştu. Ancak Balkan Savaşı'nda ve daha önceki tümen ve kolordu kumandanlıklarında gösterdiği başarılı çalışmalarla bu açığını kapatmış ve öne geçmeyi hak etmişti. Sonra sağduyusu galip geldi: 'Kendine gel Ahmed Fevzi Efendi, o ordu kumandanı da sen bostan korkuluğu musun ki! Aynı sorumluluk senin omuzlarında da vardır. Aç olan asker senin de askerindir, çıplak olan asker senin de askerindir. Olan olmuş torba dolmuş, bundan sonrası için itaatten gayrisi yalandır.'

Önden emir eri, arkasından Paşa, onun peşinden de Galip Paşa ve Ahmed Fevzi Paşa içeri girdiler. Bir dikişte ıhlamurunu içen Paşa:

– Kumandanlara da ıhlamur getir asker, emrini verdi.

Yavaş yavaş sakinleşmeye başlayan Hasan İzzed Paşa, kısa bir sessizlikten sonra:

– Pek muhterem silâh arkadaşlarım, sorumluluğumuz ağırdır. Dokuzuncu Kolordumuz; hem kendi tümenlerini, hem İkinci Nizamiye Süvari Tümeni’ni, İhtiyat Aşiret Süvari Tümenlerini, Erzurum Kalesi’ni ve Üçüncü Ordu Karargâhı’nı seferber etmekle yükümlüdür. Bu çok ağır bir vazifedir. Bulduğumuz bölgede kış çok çetin geçecektir. Şu andaki hava şartlarının bile ağır olması bunun en kuvvetli ispatıdır. Oysa az önce birlikte teftiş ettiğimiz askerler ve de sizlerin kolordularınızdan verdiğiniz raporlar da bu doğrultudadır. Bu birlikler bölgenin ağır kış şartlarına göre giydirilmemiştir. Bu askerleri mi donatacağız, yoksa bu kadar geniş birlikleri seferber mi edeceğiz. Bunlar barış zamanında hazırlanmalı. Ordumuz daha yeni Balkan Savaşı’ndan çıktı. Dokuzuncu Kolordumuz daha yeni geldi. Ne kadar araba, at, öküz, deveye ihtiyaç vardır. Elimizdekilerin sayısı ne kadardır? Bu şehirde, sancaklarda, kazalarda ne kadar vardır? Bunlara ait istatistikler barış zamanında askerlik şubesine bildirilmeliydi. Öyle tahmin ediyorum ki savaş vergisi komisyonlarının topladıkları, ihtiyacımızın onda biri kadar bile değildir. Sadece Dokuzuncu Kolordu’nun üç tümen topçu alayıyla süvari topçu

taburu bataryalarının cephanesi için 4.400 mermi ve cephane kolları için 17.700 şarapnel lâzımdır. Yani toplam 22.100 mermi İstanbul'dan henüz gelmemiştir. Burada en bol olan şey, ihtiyacın üzerinde toplanan askerdir. Vapurlar, trenler, yollar asker doludur.

Dokuzuncu Kolordu Kumandanı Ahmed Fevzi Paşa, kendisini ispatlamanın çalışkanlığını göstermenin tam zamanı ve yeri olduğunu düşündü.

– Paşam, söyledikleriniz çok ehemmiyet arz eden hususlardır. Lâkin hiç endişe buyurmayınız. Bunların hepsi Dokuzuncu Kolordu'nun Kurmay Heyeti tarafından düzenli olarak yapılmıştır. Birinci Şube Müdürümüz, Allah ona selâmet versin, Kurmay Binbaşı Ömer Lütfü Bey'in hakkını teslim edelim. Kolordu Asker Alma Dairesi Başkanı Erzurumlu Albay Alâeddin Bey'le birlikte bütün bunları gecelerini gündüzlerine katarak hazırladılar. Alâeddin Bey'in Erzurumlu olması büyük bir talihtir, çünkü bölgesindeki askerlik şubelerini her yönüyle tanıyan tecrübeli bir zattır.

Bunları büyük bir dikkatle dinleyen Hasan İzzed Paşa, başını iki elinin arasına aldı, dirseklerini ağır, abanoz masaya dayadı ve kara kara düşünür bir halde devam etti:

– Balkan Savaşı'nda ordumuzun teçhizatı tamdı. Askerimizin elbisesi vardı. Hâl böyle olduğu halde yenilmiştik. İnşallah bu sefer tersi olur da gülen taraf biz oluruz. Hoş savaşlarda kazanan yoktur. Kazanan da kayıptadır, kaybeden de ziyandadır.

Üçüncü Ordu'ya bağlı Dokuzuncu Kolordu Balkan

Savaşı sırasında Edirne'nin geri alınmasında mühim rol oynamıştı.

Kolordunun seferi karargâhı Edirne'de yerleşmişti. Barış karargâhı heyeti de eskisi gibi Erzurum'da idi. Bir müddet sonra bu kolordunun Trakya'daki bütün birlikleri barış merkezine doğru yola çıktı. Bu kolordunun bağlı olduğu Üçüncü Ordu da 1914 yılı Mart ayından sonra savaş konumuna geçti.

Üçüncü Ordu Müfettişi Hasan İzzed Paşa ve heyeti, Dokuzuncu Kolordu'nun Trakya'dan dönen seferi karargâhı, 15 Mart'ta İstanbul'dan Mithat Paşa Vapuru'yla Trabzon'a doğru yola çıktı. Bir hafta sonra şehre ulaştılar. Oradan doğru Erzincan'a ve Erzurum'a geçtiler. Çok eksik olan subay kadrolarını tamamlamak zorundaydılar. Savaş eğitimine geçmeleri gerekiyordu. Dokuzuncu Kolordu kurmayları hiç dinlenmeden, gece gündüz seferberlik hazırlığı için mesai yapmak zorundaydı. Hepsinin telâşu bu yüzdendi.

Dokuzuncu Kolordu Kumandanı Ahmed Fevzi Paşa:

– Efendim bu durumun telâfisi için Başkumandanlık Vekâleti'ne durumu bildirmemiz sizce uygun mudur?

– Evet paşam, ben de aynı kanaatimi sizlerle paylaşmak istedim.

On Birinci Kolordu Kumandanı Galip Paşa da askerlerinin büyük bir çoğunluğunun kıyafetinin yetersiz olduğunu görmüş ve canı çok sıkılmıştı.

– Benim kolordumdaki erlerin de bunlardan kalır

yanı yoktur. Bu erlerle değil Rus birliklerini kovalamak ve hatta oyalamak, bir adım bile atmanın imkânı yoktur efendim.

– Öyleyse bir telgraf çekmemiz münasip olacaktır.

Karar verilmişti. İki kolordu kumandanı da ihlamlarını içerlerken Hasan İzzed Paşa dışarı çıktı. Bitişik odaya geçti ve telgraf başındaki neferin yanına yaklaştı. Onu bir gölge gibi takip eden emir eri altına bir iskemle çekti. Sırtını iskemlenin arkasına yaslayan Kumandan, savaşa sürükleyeceği ordunun da böyle sırtı pek olması icap ettiğini düşündüğünden şifreli telgrafını çektirmeye başladı:

“Üçüncü Ordu’nun er mevcudu halen 160.000 civarındadır. Bunun ancak az bir kısmı elbiseli olup, kalanı başıbozuk kıyafetindedir. Bunların giysileri de don ve gömlekten ibarettir. Bu durumun disipline tesiri dikkate alınmasa dahi buranın sert havası ile birçoğunun hasta olacağı şüphesizdir. Sağlanabilen her türlü kumaştan elbise yapmak ve Erzincan atölyelerini gece ve gündüz işletmek gibi, tedbirlerden başka, koyun postundan ceket, keçeden mintan yapmak için hatıra gelebilecek bütün imkânlara başvurulmuştur. Elbiseleri kısmen iyi olanlara bir şey verilme dahi, buradan sağlanabilecek bu gibi giysilerle erlerin pek azı korunabilecek ve bu bölgenin uzun ve şiddetli kışı birçok erin hastalanmasına ve ölmesine sebep olacaktır. En azından 100.000 eksik elbiseye ve bu oranda mahrutî çadıra ihtiyaç vardır. Sağlanabilecek kaput, ayakkabı, elbise ve çadırların acilen gönderilmesini...”

Bir değil bin telgraf da çekilse kâr etmeyecekti, çünkü devletin hazinesi tamtakırdı. Para tükendi, dükkân kapandı denilecek hâle gelinmişti. Osmanlı Hazinesinde 1.258.000 lira vardı. Oysa seferberlik ilânından sonra, yalnız Harbiye Nezareti'nin gösterdiği acil ihtiyaçlar için 5.500.000 lira gerekliydi.

Anadolu'nun birçok şehrinde askerlik şubeleri önüne biriken gençler, para yokluğundan giydirilemiyor ve cepheye sevk edilemiyordu. Gelenlerin bazıları hastalanıyor, bazıları cepheye varamadan şehit düşüyor, bir kısmı da geldikleri kıyafetleriyle Erzurum'a gönderiliyordu.

Osmanlı Hükûmeti'nin saflarına katılmak için elçiler gönderdiği; İngiltere, Fransa ve Rusya kabul etmediği için, 2 Ağustos'ta Türk-Alman ittifakı imzalanmıştı. Bu da imza tarihinden bir gün önce Rusya'ya savaş açmış olan Almanya'nın yanında savaşa girmeyi kabul etmek manasına geliyordu.

Rus Çarı Nikola yayımladığı bildirimde; "Almanya ve Avusturya, Osmanlı Devleti'ni körü körüne bizimle harbe sürüklemiştir." diyordu.

Osmanlı Ordusu'nun doğuda Ruslara, güneyde İngilizlere karşı yapacağı harekâta göre; Almanya Osmanlı İmparatorluğu'na 5.000.000 altın kredi açacaktı. Her şeyin başında, her kararın önünde İttihat ve Terakki önderlerinden Enver Paşa vardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının; istibdat olarak nitelendirdikleri ve bir oldubittiyle yıkarak onun yerine oturttuğu sistem, eskiyi mumla aratıyordu.

23 Ocak 1913'te kanlı bir darbeyle başa geçtiklerinde Enver Bey hızlı bir şekilde terfi ederek general olmuş ve Harbiye Nazırı (Savunma Bakanı) koltuğuna oturmuştu.

Bir Alman mizah dergisinin kendisini Napolyon'a benzetmesine kızmış ve ben ikinci adam olmam diyerek öfkelenmişti. Oysa ordudaki disiplin bozulmuştu, küçük subaylar paşalara, Meşrutiyete sadakatle bağlılık ve devlete namuskârâne hizmet yemini yaptırıyorlardı, ayaklar baş, başlar ayak olmuştu. Çizmeden yukarı çıktıklarının farkında değillerdi. Ve yine farkında olmadıkları bir şey vardı: baş gidince ayak kalmazdı.

Enver Paşa; Genelkurmay Başkanlığı'ndan başka başkumandan vekilliği yetkilerini de almış, padişahın yeğeni Naciye Sultan'la da evlenmiş ve saraya damat da olmuştu. Rüzgârlar kendisinden yana esiyor, şans da yaver gidiyor, tâlih yelkeni habire şişiyordu.

Rus Kafkas Ordusu Başkomutanı Kafkasya Genel Valisi General Grof Vorontsov Dashkov, yardımcısı General Myslayevski, Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı General Yudenic; gürül gürül yanan ve içine üç kişinin rahatlıkla girebileceği dev sobanın karşısındaki masada toplanmıştı.

– Aldığımız istihbaratlara göre; seferberlik ilân etmişlerdir, ordularını da burnumuzun dibinde tutmaktadırlar. Oysa biz Kafkas ordumuzu çoktan hazır ettik bile. Erzurum yakınında bulunan Hasankale'de Osmanlı Üçüncü Ordu'su hazırlanmış beklemektedir. Biz daha önce davranacağız. Baskında önce davranan,

ilk atağı yapan her zaman kazanır. Yarın 1 Kasım 1914 günü Türk sınırlarının her yanından yapılacak genel taarruz için birliklerimiz hazır mıdır komutan?

– Her şey emrettiğiniz gibi düzenlenmiştir efendim, merak buyurmayınız!

Başkomutan Dashkov, pek keyiflendi. Ağzına kadar doldurduğu votka kadehini kafasına dikti:

– 93 Harbi’nde aldığımız Kars, Batum, Doğubeyazıt, Ardahanyetmez. Tunaboylarındaki mağlûbiyetleri, Kafkas Dağlarındaki hezimetleri henüz hatırlarındadır. Çatalca istihkâmlarına, Ayastefanos’a kadar gidişimizi unutmamışlardır umarım. Doğu sınırlarındaki her zayıf noktadan yükleneceksiniz, gözyaşlarına acımayacaksınız. Girdiğiniz yere de yapışacak geri çekilip terk etmeyeceksiniz.

– Emredersiniz efendim!

– Demiryollarımız; Tiflis’ten cephane taşıyarak ikmalde bulunacaktır. Sarıkamış’taki telsiz istasyonlarımız sayesinde, haberleşmemiz kesintisiz yapılacaktır.

– Emredersiniz komutanım!

– Bir savaşın kazanılması, haberleşme ve ikmal kuvvetlerinin destekleriyle olur. Harp tarihinin alfabesi budur. Bunu okuyamayan tarih diplomasını alamaz. Tarih diplomasına sahip olmayan komutan da başkomutan olamaz.

– Evet efendim, bu saydıklarınıza ilâve olarak; 10.000 kişiden oluşan piyade, 15.000 kişilik süvari birliklerimiz emrinizdedir. Ayrıca 250 de topumuz vardır.

– Işıyan günle birlikte taarruz edilecektir general.

– Emredersiniz komutanım!

– Askerinizin moralini devamlı yüksek tutunuz, onları yüreklendiriniz, cesaretlendiriniz. ‘Kahramanlık gösterenlerin madalyaları, bizzat Çar II. Nicholas tarafından takdim edilecektir.’ deyiniz. Yağmasanız da gürleyin general. Yalandan kim ölmüş. Hem hiç belli olmaz bakarsın, boş atarsın da dolu tutarsın. Mühim olan savaşı kazanmak değil midir? Başarı için her şey meşrudur.

– Emredersiniz komutanım!

Toplanma bölgelerine gelen tümenler; bir yandan eksiklerini tamamlıyor, diğer yandan aksatmadan eğitim yapıyordu. Eğitim olmadan, savaşa –ateşin kucağına– atlanmazdı.

Kumandanlar da bazen at sırtında, bazen otomobil üstünde bu eğitimleri seyrediyor, gördükleri hataları bildiriyor, düzeltilmesi yönünde emirler yağırdıyordu.

Ara sıra da takdirlerini ileterek, gayretle çalışan kumandan ve subayları şevke getiriyorlardı, çünkü bunca mahrumiyet arasında özveriyle çalışanların övgüye, morale çok ihtiyaçları vardı. Taltif edilmek; onların heveslerini arttırır, ileriye dönük çalışmalarında gayrete getirirdi.

İkinci Nizamiye Süvari Tümeni Kumandanı Yarbay Yusuf İzzet Bey, üstün azim ve gayretleriyle düzenli bir süvari tümeni meydana getirmeyi başarabilmişti. Seyyar ordu birliklerinin büyük bir kısmı küçük çaplı mavzer tüfeği ile silâhlendirilmiş, bunun dışındaki

birliklere martin tüfekler ve büyük çaplı mavzer tüfekleri dağıtılmıştı.

Yeni birliklerin piyade tüfeklerine ihtiyaçları vardı. Cephane eksikleri bulunuyordu. Topçu cephanesi ve tabanca sayısı azdı. Tfeklerin bakımı için gerekli malzeme yoktu.

O, bütün bu noksanları aşmış, askerlerine de düzenli olarak tlim yaptırıyordu.

nc Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa, bu eğitim ve manevralardan birine denk geldi ve uzun uzun bu çalışmayı seyretti.

Yapılanların kendisini mutlu ettiği yüz çizgilerinin gevşemesinden anlaşılıyordu. Elindeki kırbacı havada ışlık çaldırarak, şöyle bir savurdu:

– Her Türk asker doğar, her Türk’n kalbinde bir sipahi yatar, her Türk’n kalbinde bir süvari vardır. Bu atalarımızda da böyleydi. Orta Asya bozkırlarında; at üstünde doğmuş, at üstünde savaşmış, at üstünde ölmüşler, Malazgirt’e de at üstünde gelmişlerdi. Doğrusu; ggsm kabararak seyrettiğim, bu düzenli süvari alayının gösterisi ve manevrası beni ziyadesiyle heyecanlandırdı. Yusuf İzzet Bey, bu darlık içinde bu varlığı temin eden sizi, azminizi, gayret ve başarılarınızı takdir etmemek için insanın vicdansız olması icap eder. Halktan toplamaya çalıştığımız bu süvari tümeni, ülke menfaati açısından çok mühimdir. Bu hayvanlar halkın elinde kalsaydı, onların ihtiyaçlarını görecekti. Aldığımız için biraz sıkıntı çekeceklerdir. İyimser bir ifade oldu. Biraz değil çok zahmet çekeceklerdir, ama vatan müdafaası mevzubahis olunca bunlar göz

ardı edilmelidir. Vatan varsa halk vardır, vatan yoksa kimse yoktur.

Yanında bulunan kurmay subaylar, Hasan İzzed Paşa'nın söylediklerini onaylarcasına kafalarını sallıyor, doğrudur anlamında tasdik ediyordu.

Biraz sonra tekrar Yusuf İzzet Bey'e döndü:

– Bu hayvanların koşum takımları inşallah tamamlanmıştır. Hepsi eksiksiz olmalı. Savaş, ihmali kaldırmaz. Ayrıca eyerleri de sırtlarına tam oturtulmalı. Eyeri sırtına iyi oturmeyen hayvan zorlanır, sıkıntı çeker. Ayrıca sırtı da yara olur. Hâl böyle olunca, acı çeken hayvan verimli iş göremez, bunu aklınızdan çıkarmayın. Hususen bu hususa hassasiyet gösterdiğimi unutmayınız.

Yusuf İzzet Bey, aslında bir süvari kurmayı olan Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa'nın bu noktada titiz olduğunu çok önceden öğrenmişti ve ona göre hareket ediyor, hususî dikkat sarf ediyordu.

Vazifesini, her safhada adım adım takip etmesi, gördüğü noksanları anında tamamlamaya çalışması, notlar alması, yanlışlara müdahale etmesi, sonra yaparım diyerek geriye atmaması, onu bugünkü başarısına kavuşturmuş ve onca kurmay subayın önünde takdir cümleleriyle iltifat görmesini sağlamıştı. Bu da onurunu okşamıştı. Hiçbir zaman işini savsaklayan, adam sendeci bir subay olmamıştı.

Hasan İzzed Paşa, tok bir sesle talimatlarına devam etti:

– Savaş vuku bulursa, bir daha seyrek görüşürüz.

Yüz yüze görüşmüşken hatırlatma ve tavsiye olarak söylüyorum. Taşıma hayvanlarının eyerleri, semerleri iyi uydurulmalı, kolonları ve diğer takımları güzel bağlanmalıdır. Sırtlarındaki yüklerini dengeli bir şekilde yerleştirmelisiniz. Böyle yaparsanız hayvanlar daha kısa zamanda daha çok yol kat ederler. Boş hayvanlara neferlerin binmesi kesinlikle yasaktır. Hayvan dinlenecek, yedekte taşınacaktır. Buna dikkat etmeyen, hassasiyet göstermeyen alay kumandanını da cezalandırırım bilesiniz.

Kumandanın söylediklerini bütün kurmayları da dikkatle dinliyor ve nasiplerine düşenden paylarını alıyordu. Şu anda muhatap olan kişi Yusuf İzzet Bey olduğu için, emri aldı ve cevap verdi:

– Emredersiniz kumandanım!

Kısa bir sessizlik oldu. Bütün Kumandanlar âdeta geçit resmi yapan cins atları, onların üzerinde ya da yanında yürüyen süvarileri büyük bir hayranlıkla seyretmeye devam ediyordu. Hasan İzzet Paşa'nın konuşmaları, bu muhteşem tabloyu ara sıra kesiyordu.

– Bu fukara millet Balkan Harbi'nden yeni çıktı. Bu hayvanları ne zahmetlerle topladığınız sizce malûmdur. Elimizde başka hayvan kalmadı. Bunlara gözümüz gibi bakmalıyız. Hatta gözümüzden de sakınmalıyız. Bu savaşı bu hayvanlarla bitirmek ve kazanmak zorundayız. Bunu hiçbiriniz hatırimizden çıkarmayınız.

Hasankale'den üç kol hâlinde ayrılacaklardı. Ancak, Onuncu Kolordu henüz gelmediğinden yola çıkanlar Dokuzuncu ve On Birinci Kolordulardı.

Önce Erzurum şehrini sağlamlaştırmışlar, yeni yeni siperler kazmışlar, istihkâmlar hazırlamışlardı. Rus askerlerini şehirlerine sokmamakta kararlıydılar.

93 Harbinden tecrübeleri vardı. Seksen Üçüncü Alay tamamen Erzurum'a ayrılmış, harıl harıl geceli gündüzlü çalışıyordu.

Sılıköy, Çiftlik Köy ve Kan köyleri siperlerle donatılmış, düşmana aman vermeyecek hâle getirilmişlerdi. Başlarında; Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa ve ordunun Kurmay başkanı Alman Yarbayı Guze olmak üzere birçok tatbikat yapmışlardı.

Seferberlik ilânını haber alan gençler gelir gelmez bu işe ayrılmışlar, yaz sıcağı demeden çalışmıştı. Buradaki vazifeleri tamamlanınca Müdürge'ye yollandılar. Her geçen gün daha da teşkilâtlanıp kusursuz hizmet verir hâle geldiler. Müdürge'den sonraki durakları, onun daha güney tarafında ve daha aşağısında yer alan Vank'tı.

Neferler; düzensiz yolları düzeltiyor, hem siper kazıyor hem de savaşa hazır olmaları yönünde eğitiliyordu. Ağaran günle birlikte, çadırlarındaki yataklarından fırlıyor, gün batana kadar soluk almadan çalışıyorlardı.

Bütün işler bir düzen içinde yapılıyordu; Başkumandanlık Vekâleti'nden gelen emirler; kolorduya, oradan da kıdem sırasına göre birliklere duyuruluyordu. Yine hepsi bir zincir gibi birbirlerine karşı sorumlu ve hesap vermek zorundaydı. Kolordular orduya, ordu da Genel karargâha rapor veriyordu.

Askerliğeyakışmayan tutum ve davranış içindekilerin

gözünün yaşına bakılmıyor, suçlarının derecesine göre cezaları veriliyordu. İhtar, tembih ve takdir cezaları, aynı suçu işlemeye meyilli askerlerin gözünü korkutmaya yetiyordu. Ordu demek disiplin demektir. Disiplinin olmadığı yerde de başarıdan söz etmek bir ham hayalden başka bir şey değildi.

Bu kıtlıkta, askerden disiplin ve kurallara itaat etmelerini istemenin çok zor olduğunu bilen subaylar, işi baştan sıkı tutmanın şart olduğunu bilincindeydiler.

Rusların sınırdan saldırı yaptığı, karşı koyacak sayı ve güçte olmayan Türk birliklerinin de geriye çekilmek zorunda kaldığı haberini aldıklarından beri yollardaydılar, durmadan yürüyorlardı. Neferlerin takati kalmadığını anlayınca, birlikler ağız birliği ettiler ve yemek molası verdiler. Acele seyyar mutfaklar kuruldu. Görevliler iş başına geçtiler.

Saatlerdir taban tepen askerlerden bazılarının ayakları su toplamıştı. Bir kısmı sabah da yemek yemediği için dermansız kalmış, bayılacak gibi olmuştu.

Hasan İzzed Paşa; ‘Ben Üçüncü Ordu Kumandanını Hasan İzzed Paşa’yım. Bu Üçüncü Ordu Kafkas cephemizi teşkil etmektedir. Bu ordunun içinde üç tane kolordumuz bulunmaktadır. Dokuzuncu Kolordu Kumandanımız Ahmed Fevzi Paşa’dır. On Birinci Kolordu Kumandanımız Galip Paşa’dır. Onuncu Kolordumuz Ziya Paşa komutasında Samsun’dan hareket etmiş, bugünlerde cepheye intikal edeceklerdir inşallah. Sizler de her alayda, her birlikte, her takımındaki askerler birbirlerinizle tanışınız. Kardeş gibi yakınlaşınız ve kaynaşınız, çünkü burası da aileleriniz

gibi bir büyük ailedir. Asker ocağıdır yani.' dedikten sonra askerler birbirlerinin adlarını sormuşlar, kısa bir tanışma faslı yaşamışlardı.

Mola esnası bu tanışmayı pekiştirecek bir fırsattı:

– Senin adın Recep miydi kardeş?

– Evet.

– Madem aynı fırkadayız, birbirimizi daha iyi tanıyalım arkadaşım.

– Nereliydin sen?

– Muhacirim ben Balkanlıyım.

Balkanlıyım diyen mavi gözlü sarışın asker; bu kelimedden çok hoşlanır, her söylenişinde içi bir hoş olurdu, çünkü Türkler dağ denilince Balkan'ı, nehir denilince de Tuna'yı hatırlar, derdi. Kendisine de Balkanlı denilmesini özellikle isterdi. Şimdi de göğsü kabararak Balkanlı kelimesini kullanmış, arkadaşlarına yol göstermiş, sanki beni böyle çağırın demişti.

– Ya seninki?

– Allahverdi.

– İnsanla eğlenmeyi bırak!

– Essahtan Allahverdi.

– Kardeşim seni Allah verdi de biz bostanda mı bittik. Bizi de Allah verdi.

– Benim adım Allahverdi.

– Fesübhanallah!

– Ben de muhacirim. Ama ben 93 muhaciriyim. Kars muhaciri...

– Biz iki muhaciri karıştırırız, birinize Balkanlı diyelim. Diğërinize de adıyla seslenip Allahverdi diyelim.

– Senin hiç sesin soluğün çıkmıyor kardaş. Çok ağırđan alıyorsun. Ağır ol da Seyda desinler misali, yoksa Seyda mısın? Seydamısın? Bizim oralarda böyle efendilere seyda derler.

Kısa boylu tıknaz asker, dinlenmekte olduğu yerden usul bir ses tonuyla cevap vermeye çalıştı:

– Çok acele davranmayın. Birbirinizi incitmeyin. Gönül dağıtmayın. Biz bu devrana gönüller yapmaya geldik, gönül yıkmaya değıl. Gönül taşla kırılmaz, sesle kırılır. Hepiniz ayrı bir evden geldiniz. Hepinizin ayrı bir derdi vardır. Bırakın herkes kendisini dınsin biraz. Su bile yüz derecede kaynar. Şaka kaldırırmı, hassas mıdır, nazik midir? Huyunuzu suyunuzu öğrenin. Yavaş yavaş tanıyın birbirinizi.

– Paşa hazretleri ‘Birbirinizle tanışın.’ demedi miydi, işte biz de onu yapıyoruz.

– Lâfımı yanlış anlamayın, ama tanışın dedi, yılışın demedi.

Az önce şakalaşan, birbirine lâf atanlar sus pus oldular, söylenenleri düşünmeye başladılar.

‘Hakikaten doğru dedi bu seyda. Düğüne derneğıe gelmedik ki biz. Biraz kendimizi tartalım, sağı solu bir süzelim bakalım etrafta ne olup ne bitiyor. Ruslarla harp etmeye gidiyoruz, işin ciddiyetini bir kavrayalım. Yaşımıza başımıza yakışanı yapalım, biraz oturaklı adam olalım.’ dediler.

Kendisinin söylemesine fırsat kalmadan adına Seyda demişlerdi, demek ki bunu yakıştırmış ve lâıyk görmüşlerdi. O da bir daha adını söyleme ihtiyacı duymadı, varsın dediğiniz gibi olsun, diyerek gönüllerini hoş etti. İsmi de köyü gibi bir sır olarak kaldı.

Onlar lâıflarken mutfakta acele hazırlanan yemekler dağıtılmaya başlandı. Saatlerdir yol tepen askerler hisselerine düşeni büyük bir iştahla yedi, hatta “Daha da yok mu?” dediler. Daha yoktu, çünkü her şey ölçülü veriliyordu.

Ordu savaşa hazırlıksız yakalanmıştı. Bu kadar asker nasıl doyurulacak, nasıl giydirilecekti. Baştakiler askeri yollara düşürseler de kara kara bunun hesabını yapıyordu.

Yemeğini yiyen birlik yürüyüş hâline geçti. Karınları doyanların adımları biraz yavaşlamıştı. ‘Açı oynatmayın, toku kıpırdatmayın!’ misali gevşemişlerdi. Hava güzel olsaydı, şu yemeğin üstüne bir de şekerleme yapsaydık diyeceklerdi.

Yüzlerine tokat gibi çarpan rüzgâr adım atmalarını zorlaştırıyor, gevşeyen bedenlerini dirileştiriyordu. Etraftaki ağaçlar hızını kesme, neredeyse her birini oradan oraya savuracaktı.

Ağır gitmelerinin bir sebebi de yerdeki kaygan çamura saplanan lastiklerini, ayakkabılarını çıkarmak için çömelmelerindendi. Diz boyu çamur canlarına okumuştı.

Sırtlarındaki ağırlıklar ve yerdeki çamurdan canı sıkılan askerler, top arabaları ve cephane taşıyan arabaların arkasında giden yedek hayvanlara, birer ikişer binmeye

başladı. At ve mekkârelere kaçak olarak binenler rahat bir soluk alıyor, yolun bir kısmını keyifle geçiyordu.

Yaya yürüyenler, tepelerin hediye ettiği yarım düzlüklerde dinlenme durumuna geçerek daha yavaş adım atıyordu. Yamaçlar hem hayvanları hem kendilerini oldukça yoruyordu. Eğimli arazide kaymamak için daha bir gayret sarf ediyorlardı.

Derlenip toparlanan mutfaklar da kendilerine yettikten sonra epey yol almışlardı ki birliklere önlerine çıkan geniş düzlükte mola vermeleri emredildi. ‘Kıta dur!’ emrini duyan durdu. Arkalardan, gerilerden gelen öfkeli bir ses meydana yankılanıyordu.

Kır bir atın üstünde, dimdik duruşuyla etrafına heybet salan, hakikaten bir kumandan olduğunu ispatlayan birinden geliyordu bu ses.

Az sonra sesin sahibi meydanın ortasında durdu, derin bakışlı gözlerini yanında getirdiği beş altı askere dikti. Yukarı kıvrık bıyıkları öfkesinden âdeta daha da kıvrılmıştı.

Recep, Allahverdi’ye o da arkasındaki Seyda’ya baktı. Seyda’nın bitişiğindeki Hikmet Çavuş duramadı:

– Yanındaki askerler besbelli ki suçüstü yakalanmış, bir yanlış yapmışlar. Yoksa yaka paça toparlayıp askerin ortasına getirmezdi Kumandan!

– Bildin mi, bize kendisini tanıtan Kumandan, Hasan İzzed Paşamız, Üçüncü Ordu Kumandanımız.

– Bilmem mi şu asaletine bak maşallah, bizim paşamız böyle olur işte! Maşallah barekallah la havle ve la kuvvete illa billâh!

Balkanlı Recep usulca, Seyda'yı da Hikmet Çavuş'u da dürtüklede:

– Kumandan geldi hâlâ konuşuyorsunuz kapatın çenenizi, şimdi ceza alacak, meydandaki askerlerin yanına çekileceksiniz. Daha da ileri giderseniz Divanı Harp'tir sonu bilersiniz!

Seyda, Seydalığını göstermeden edemedi:

– Bu mahkeme de mühimdir ama esas mahkeme Mahkeme-i Kübra'dır.

– Şşşt çok oldunuz, son ihtarımdır!

Bütün gözler kumandan ve yanındaki atların, mekkârelerin üstünde bulunan neferlerdeydi. Bir eliyle atının dizginlerini tutan Hasan İzzed Paşa diğer elini havada savurarak öfkeyle:

– İnin aşağı düşüncesizler, diyerek olanca sesiyle bağırdı.

Atların, mekkârelerin üzerindeki askerler birer ikişer aşağıya atladı.

Hasan İzzed Paşa; askerlerin eğitimleri sırasında da aniden aralarına girer, kaytaranları, yan çizenleri fark ederdi. Bu askerlerin enselerine yapışır, onları ciddiyete davet ederdi. Besbelli ki Hasankale'den yola çıkan bu birliklerin arkasından habersizce yol almış, ani baskınla onları teftişe gelmişti.

– Talim yaptırarak haftalarca sizleri yürüyüşe hazırladık. Niçin titizlenmiştik? Yürüyeceğiniz bu uzun yolda zahmet çekmeyin, idmanlı olun diye çırpınmıştık. Vazifesini ihmal etmeyenler, eğitimini aksatmayanlar çakı gibi yollarda yürüdüler. Bunun aksi

davrananlar da bu biçareler gibi binecek hayvan aradılar. Bu kadar düşüncesizlik olur mu canım! Siz bindiğiniz dalı kesiyorsunuz. Savaşı bu hayvanlarla kazanacağız Allah'ın izniyle. Cephane bunlarla götürülecek, erzak bunlarla taşınacak, yaralılar bunlarla hastanelere ulaştırılacak. Bunlar olmazsa yenilgi kapımızdadır bilesiniz. Bir insanın bunları düşünmemesi için izandan mahrum olması lâzımdır.

Kumandan konuşurken askerlerin bindiği atlardan biri sendeleyip yere yıkıldı. Kısa sürede toparlanan hayvan tekrar ayağa kalktı. Bunu gören Hasan İzzed Paşa daha da öfkeyle bağırmaya başladı:

– Bu hayvanları zar zor ne sıkıntılarla temin ettik. Ananız babanız verdi bunları. Sizin malınız, bizim malımız, hepimizin malı, bu asaletli milletin malıdır bunlar. Daha da iyi koruyacaksınız. Yani ki emanettir. Gözünüz gibi bakacaksınız. Emanet balta koltukta kırılır. Bu savaşı bu hayvanlarla idare etmeye mecburuz. Anladınız mı mecburuz. Bunu iyice kafanıza sokunuz. Köylünün, şehirlinin elinde de hayvan kalmadı, deniz tükendi. Balık kokarsa tuzlarsınız, ya tuz kokarsa ne yaparsınız. Hiçbir şey, yani eliniz kolunuz bağlı kalırsınız ya, bu da işte öyle bir şey!

Az önce bindikleri hayvanlardan inen erler, başları önlerinde yere bakıyor, utançtan, “Yer yarılrsa da içine girsek, bizi kimse görmese.” diyordu. Nutuk bittikten sonra alacakları cezayı da düşünmeden edemiyorlardı.

Alay kumandanının yanına doğru giden Paşa askerlere verilecek cezayı bildirdi, kumandanı da bir güzel

azarladı, sonra geriye döndü, yanındakilerle birlikte uzaklaştı.

Olaya şahit olan askerler bundan sonra değil atlara binmek, yanlarına bile yaklaşmaktan korkar olmuştu. Bizzat şahit oldukları bir musibet, bin nasihatten üstün gelmişti. Üstelik bu musibetin üstüne nasihat de dinlemişlerdi.

Ceza alan askerlere kendi yüklerine ilâve olarak başka ağırlıklar da verilmişti. İki kat yükün altında zorlanıyorlar, nefes nefese arkadaşlarından geri kalmamak için çaba sarf ediyorlardı.

Güzergâhları tepelere yöneldiği zaman sıcaklık daha da azalıyor, yağmurla birlikte atıştıran kar burunlarını, ellerini, çorabı yırtık olanların ayak parmaklarını donduruyordu. Çamurlara belenen çarıkların içine giyilen ve dize kadar çekilen yün çoraplar da ıslanmıştı.

Sıcak bir ocak başı bulsak da kurulansak diye iç geçiriyorlardı. Başlığı olanlar bir tek gözlerini açıkta bırakıyor, ara sıra üşüyen parmaklarını, ellerini hohlayarak ısıtmaya çalışıyorlardı.

Hedefleri sınırdan saldıran düşmana bir an önce kavuşmak, haddini bildirmektir. Onun için molaları azaltmışlardı. Askerlerin azarlandığı aradan sonra hiç durmamışlar, o hızla epey yol almışlardı.

On Birinci Kolordu Kumandanı Galip Paşa, Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa'nın teftişinden sonra işi sıkı tutmuşsa da kilometrelerce yol yürüyen askerlerin disiplin ve nizamı ister istemez bozulmuştu.

Her alayın kendisine ait ağırlığı bir tarafta, kendileri başka bir taraftaydı. Arkalarından giderek aralarında epey bir mesafe olması icap eden büyük ağırlıklar da onların içine karışmıştı. Geçen seferki gibi büyük bir zılgıt yememek için; askerin önüne geçer, hepsini bir emirle durdurur ve düzene sokardı. Ancak tahminen bir saat kadar sonra akşam molası verilecekti. Gece karanlığında ne düşman görülebilir ne de atış yapabilirlerdi.

Saatlerdir askerlerle birlikte ön safta yürüyen Dokuzuncu Kolordu Kumandanı Ahmed Fevzi Paşa Seksen Üçüncü Alay Kumandanı Ziya Bey'i yanına çağırırdı. Gerilerden yetişen ve Kumandanın emrini alan Ziya Bey hazır ol vaziyetine geçti, çakı gibi bir asker selâmı verdi:

– Bendenizi emretmişsiniz efendim!

– Kumandan akşam karanlığı basmadan önce etrafa keşif kolları çıkarınız, çevreyi teftiş ettiriniz. Ancak askerin dikkatli olması tembihini de yapınız. Dağın arkasına doğru dolansınlar. Uzaklardan da olsa kulağımıza gelen top sesleri, temkinli olun ihtarını yapar mahiyettedir. Raporu bana acele ulaştırınız. Ortalık temizse, herkes kendisini emniyete aldıktan sonra, bulunduğu yerde geceyi geçirebilir.

– Emredersiniz Paşam!

Atlı keşif kolları kendi buldukları bölgelerde harekete geçtiler. Eteğinde buldukları tepeyi didik didik ettiler. Böylesine bir ayazda, ne kurt ne de kuş vardı ortalıkta. Hepsi bir yuva, bir in bulmuş sığınmışlardı.

İkinci Taburun Keşif Kolu, etrafta kimselerin olmadığına kanaat getirdikten sonra geriye dönmeye karar verdi.

Kol başındaki asker komut vermek için yanındakilere seslendi:

– Geri dönün, görev tamamlanmıştır!

Komutunu verdiği anda, doğu yönündeki çalı diplerinde bir şeylerin kımıldadığını fark etti. Gözlerini kıstı o yöne doğru bir daha baktı. Hareketsiz durmaya çalışsalar da çalıların arkasında birileri vardı. Kendisini siper çekti:

– Sen de bir şey görüyor musun asker, şark tarafına doğru bak!

– O tarafta bir tehlike seziliyor, saklanan birileri var gibi.

Atların da kulakları dikilmişti. Besbelli ki hayvanlar da bir şeyler sezmişlerdi. Atlılar tüfeklerine davrandı.

Aşağıda işin başında, kendilerine görev verilmeden önce de dikkatli olmaları tembihlenmişti. ‘Düşmanın gözcüleriyle karşı karşıyayız biz herhalde.’ diye düşündüler. Bir ağacı, kaya dibini siper aldılar.

Kol başı yanındakilere eliyle işaret yaptıktan sonra tüfeğiyle çalıların üstüne ateş etti. Arkasından da diğer askerler ateşlediler tüfeklerini. Çalı diplerindeki hareket ve kıpırdanma artmıştı. Bir iki el karşılık atışı yapıldı.

– Ne şanslı adamlarmışız, bütün kolordu günlerdir yürüyoruz, bir tek düşman askeri görmedik. Kendi ayaklarımızla aradık, şimdi bulduk. Şunlar kaç kişiye kulaklarından tutalım da aşağıya götürelim.

– Bu öncü ve gözcülerin arkasında, hem de yakınlarında Rus askeri var demektir. Gevezeliği bırakın ateşe devam edin.

Karşılıklı ateş biraz daha devam etti. Ara verdikleri bir sırada çalılarının içinden biri hızla koşmaya başladı. Kaçan kişinin adımları onu bulunduğu yerden uzaklaştırıyordu.

– Ateş ateş, kaçmasına fırsat vermeyin!

Sağından solundan geçen mermiler koşmasına fırsat tanımadı, yere yıktı. Düştüğünü görenler ateşi kestiler. Karanlıkla kucaklaşmış çalı kümesinden sesler geliyordu:

– Teslim oluyoruz ateş etmeyin, ateşi kesin, yaralıyız.

Düşman askeri beklerken, karşılarındakilerin Türkçe konuştuğunu duyunca çok hayret ettiler.

– Kimsiniz siz? Silâhlarınızı atın açığa çıkın!

– Biz de Türk'üz, ikimiz aynı bölükten, üçümüz başka bölükteniz. Yolumuzu kaybettik, silâhlarımızı buraya bıraktık çıkıyoruz. Ancak kaçmaya çalışan arkadaşımız galiba ağır yaralandı, ona hemen bakıverin!

Alaca karanlıkta beliren dört silüet, ürkek adımlarla ortaya çıktı. Hepsinin göğsü kalaycı körüğü gibi inip kalkıyordu. Çok korktukları telâşlı hallerinden anlaşılıyordu.

Karanlıkta seçebildikleri kadarıyla kıyafetleriyle hepsi de öz be öz Türk'tü.

– Birlikleriniz aşağıda, nasıl oldu da beş kişi yolunuzu kaybettiniz, bana biraz saçma geldi açıklayın bakalım.

Hepsi aynı anda bir şeyler söylemeye çalıştı. Bir lâf gürültüsü ortalığı kapladı.

Keşif kolu başkanı öne atıldı:

– Teker teker konuşun, bizi de inandırın, lâf cayırtısı yapmayın!

Önce hangisi başlayacağını bilemedi. Atak davranan bir tanesi:

– Vallahi efendim, ben abdest bozmak için birlikten biraz uzaklaştıydım. Bu arkadaşı da arkamdan gelirken gördüm. İşimi gördükten sonra, yol o tarafta mı bu tarafta mı derken karar veremedik. Ters tarafa gitmişiz, sonra bu arkadaşlarla karşılaştık.

– Mesele anlaşıldı. Daha fazla kem küm etmeyin. Ben anlayacağımı anladım. Bu söylediklerini Divan 1 Harp'te de aynen anlatırsın, onlar da senin hesabını görürler.

Koldaki diğer atlılar da meseleyi kavramıştı. Bu askerler firar etmiş, yani kaçmıştı.

– Askerden kaçmak vatana ihanetle eşdeğerdedir, utanmadınız mı, namusunuzu, haysiyetinizi, şerefınızı iki paralık ettiğinizi, payımal ettiğinizi hiç düşünmediniz mi?

– Nereye kaçılıyorsunuz avareler, kaçtığımız yön düşmanın kucağıdır, sınır istikametine kaçılıyorsunuz. Ah o kadar çok isterdim ki ayaklarınızla Rus'un içine düşürseydiniz. Onlar da sizin hesabınızı görürseydiler.

Kaçakların yere attığı silâhları aldılar. Vurulan ağır yaralıyı ve diğerlerini de atların terkilerine koyup aşağıya indiler.

Yolda Topçu Tabur kumandanı ve bazı subaylarla karşılaştılar.

Topçu Tabur Kumandanı Hasan Bey:

– Hayrola asker, yaralılar mı var atlarınızda, inilti-ler geliyor?

– Efendim bu arkadaşları yukarıda dağda bulduk. Birliklerinden kaçmışlar. Çatışmada yaralandılar. İç-lerinden bir tanesi de kaçarken vuruldu, ağır yaralan-dı. Hekime yetiştirelim, belki kurtarırız.

– Yaralıyı tedavi etsinler, çadırlarına nöbetçi koyun, yarın sabah hepsinin hesabı görülecektir, merak et-mesinler. Bundan sonra kaçmaya çalışanı da kaçanı da gözünün yaşına bakmadan vurun, basın kurşunu tepelerine!

Konakladıkları yerde çadır kuran askerler topladıkları çalı çırpıyla ısınmaya çalıştı. Islak mintanla-rını, çoraplarını da kurusun diye ateşe doğru tuttular. Ancak bir taraf veriyor, öbür taraf alıyordu. Ok meydanında buhurdan yakar gibiydiler. Ateş tarafın-da kurumaya çalışan mintan, çiselemeye devam eden yağmur serpintisi ve sağda solda uçuşan ince kar ta-necikleriyle tekrar ıslanıyordu.

Bir kayanın kuytusunda yanan ateşin arka tarafına geçemeseler de birbirlerine sokularak ısınmaya çalışıyorlardı. Yüzlerine vuran alazlar, saatlerce yürüyen askerin soğuktan uyuşmuş yanaklarını ancak ısırmış, az da olsa içlerini ısıtmıştı.

– Geride durma Seyda, yanaş sen de ısın. Bu gecedan sonraki yolumuzda nelerle karşılaşacağız kim bilir?

Allahverdi'nin sözlerini işiten Seyda, koltuk altlarına soktuğu ellerini çıkardı, ateşin başına geçti.

Elleri, yüzleri ateşte kızaran, gevşeyen askerleri uyku basmaya başladı.

– Ağırbaşan gözlerim iyi bir uykuyu hak ettiler. Sen daha diri gibisin Balkanlı. Yoksa yorulmadın mı? Boşuna dememişler; kuru olan diri olur diye. Sen de o cinsensin sanırım. Yok yok fikrimi değiştirdim; üzerindeki uzun palto seni soğuktan muhafaza etmiş besbelli.

Allahverdi, kendisi gibi göçmen olan arkadaşına sataşmadan yapamıyordu. O da ses çıkarmıyor, şakalarına katlanıyordu.

Yürüdükleri yol boyunca Balkanlı Recep çoğu askerinin kaputsuz olduğunu gördükçe, birkaç defa 'At şu paltoyu üzerinden ayıp oluyor!' diye aklından geçirmişti, ama soğğun kendisi gibi merhametli olmadığını görünce, bu yersiz inceliğinden vazgeçmişti.

Allahverdi'nin sitemli sözleri bu kuruntusunu aklına getirdi. Bir daha mahcubiyetinden yanakları kızardı. Recep başına geçirdiği ince başlığını ateş başında kurutmaya çalışırken utana sıkıla:

– Yok be kardeşim, can beraber dostum. Gelmez mi hiç? Uykuya göz dayanır mı, neredeyse ayakta uyuyacağım görmüyor musun? Bir an önce çadıra gidip kestirmek, hatta derin derin uyumak istiyorum inşallah.

Bu molada mutfak kurulmayacaktı. Öğleyn verilen ekmekler akşam tayını yerineydi. O sebepten herkes çantasındaki ekmeğini çıkardı, matarasındaki suyla ıslatarak yedi. Yerken de birbirlerine:

– Artık bir tas sıcak çorbayı, yarın öğle yemeğinde ya içebiliriz ya içmeyiz, dediler.

– Ekmeğinizi yiyin ve Allah’a şükredin!

– Seyda, sen de olmasan biz çok isyan ederdik bu açlığa gibi geliyor bana. Seni Allah göndermiş aramıza, sağ olasın. Evde sadece ekmeğe yiyecek olsaydım, anama da hatuna da kızardım. Bir güzel çıkışır, bir tas aş pişirecek vaktiniz olmadı mı derdim.

– Allahverdi sen ki Kars muhaciriyim diyorsun.

– Sen de Balkan muhacirisin.

– Biz Balkan’dan geldik doğrudur. Ancak muhacir sayılmayız. Sebebine gelince; biz gittiğimiz vatanımıza döndük. Balkanlar fethedildiği zaman, devlet bizim dedelerimizi Anadolu’dan alıp oralara iskân ettirmiş. O toprakları kaybedince, kınalı kuzularımızı dahi Tuna boyunda bırakarak esas vatanımıza, çıktığımız yere geri döndük. Mesele bundan ibarettir.

– Sen kendini nasıl istersen öyle kabul et, evet biz 93 muhaciriyiz. Rus’un evimizi, tarlamızı işgal etmesinden sonra, yerimizden, yurdumuzdan göçmüşüz. Rahmetli dedem ve ninem ‘Ah Kars vah Kars’ diye diye ruhlarını teslim etmişler. Gelip kondukları, yerleştikleri yerler de bizim olmuş, ama akılları doğdukları yerlerde, topraklarında kalmış.

– Adam doğduğu değil, doyduğu yerde derler.

– Derler ama o söz, savaşın olmadığı sulh zamanlarında geçer akçedir. Rızkını bulduğun yerde kalmanasındadır. Ekmek tekneni, rızk kapını başkaları yüzünden terk edersen, işte o vakit onlar gibi hayıflanırsın.

– Anana, eşine niye çıkışıyorsun. Önüne ne koydularsa ye şükret. Ayranlarına duru, ekmeklerine kuru deme. Öyle gün olur ki bugünkünden de kötü durumda kalırsın, onları dahi bulamazsın.

Sohbetlerini kesip ekmeklerini bitirdiler. Sonra ısınmak için birbirlerine sokularak yattılar. Çadırın içi ateşin başına benzemiyordu. Burayı nefesleriyle ısıtmaya çalıştılar.

Tüfeklerini, yatak olarak altlarına serdikleri çalıların yanında emniyete aldılar. Her birinin üzerine demirbaş kaydı yapılan bu tüfekler onların canları kadar kıymetliydi. Düşmana onlarla karşı koyacaklardı.

Gözlerini yummaya çalışan Balkanlı Recep, yalnız bırakıp geldiği anacığını, küçük kardeşini getirdi aklına. “Acaba şimdi ne yapıyorlar. Ekmekleri var mı? Annem ne hâldedir. ‘Evimin direğini kara topraklar aldı. Onun yerine geçen evladımı da vatan hizmetine yolladım. İnşallah sağ salim geri döner, onu da kaybetmem.’ diyor mu acaba? Başında reisleri olan ailelere gıpta ediyor, kendisini yalnız hissediyor mu? Ailelerdeki sorumluluklar eşit olarak mı dağıtılmalıdır? Yoksa herkesin yükünü taşıyan biri mi olmalıdır? Zannımca, kuvvet dengelerinin eşit ayarlanması da önemlidir. Ama vagonları çeken bir lokomotifin olması, ailede bir reisin bulunması, her zaman iyidir.

Tıpkı ordumuzdaki kumandanlar gibi.’

Balkan’dan göçtükten sonra büyük kız kardeşi kole-
ra salgınında vefat etmişti. Babacığı göç yollarına çık-
madan rahmete kavuşmuş, evin bakımı kendi omuz-
larına yüklenmişti. Bütün bu ağırlığa rağmen Balkan
Savaşı’na katılmıştı.

Muinsiz oldukları için bu seferberlikte askere
alınmayacağını düşünüyordu. Yeni kanunla muinsiz
olanlar da askere çağrılmıştı. O da onun için buralar-
daydı zaten. Ailesine bakacak kimsesi olmayanlar da
çağrılmıştı. ‘Allah’a emanet ettim ben anamı da kar-
deşimi de ...’ diyerek gözlerini yumdu ve uykuya geçti.

Çadırlardaki diğer askerler de gün boyu yürüdükle-
ri için, kısa bir sohbetten sonra uykularına yenik düş-
tü. Üstleri ince olanlar, çok üşüdüklerinden deliksiz
uyuyamadı. Onlar da uyur uyanık bir vaziyette, içleri
ürpererek sabah ettiler.

Dokuzuncu Kolordu Kumandanı Ahmed Fevzi Pa-
şa ve Alay Kumandanları yakındaki bir köylünün evine
gittiler. Köylü elinde avucundaki en güzel yiyeceklerle
subayları ağırladı.

Yere serilen sofraya bezinin üzerindeki bakır sinide
neler yoktu ki: kesme çorba, tereyağlı yumurta, erişte,
pekmez, peynir...

Ahmed Fevzi Paşa:

– Karnınızı iyi doyurun arkadaşlar, buradan son-
ra muharebenin içine doğru gidiyoruz. Rus ordusu
Köprüköy’e yaklaşıyor. Asker biraz dinlendikten
sonra sabah olur olmaz uyandırılacaktır. Kaçmaya

çalışırken yakalananlar, orada burada dağınık do-
laşan perakende erleri de toparlayınız. İcap ederse
hepsini zor kullanarak disipline ediniz. Yemekten
sonra sizler de son bir murakabe ediniz ve derhal is-
tirahata çekiliniz.

Subayların kimi köylünün evinde kaldı, kimi askeri
başıboş bırakmamak için çadırların yakınındaki ahır-
larda uyudu. Sekilerin üzerine koydukları otlar yatak-
ları oldu.

Ortalık henüz durulmuş, el ayak çekilmiş, asker uy-
kuya geçmişti. Gecenin karanlığını ve sessizliğini yır-
tan bir tüfek sesi duyuldu. Ardından da bir ikincisi,
bir üçüncüsü geldi. Çadırlardan dışarı fırlayanların
da tüfekleri ellerindeydi.

Yüzbaşı Sinan da elindeki tüfekte, yattığı ahırın ka-
pısında göründü.

‘Baskına uğradık, gafil avlandık gördün mü, su uyur,
düşman uyumaz derler, ne kadar doğru söylemişler.
Gözcüler ve nöbetçiler görev yerlerini mi terk ettiler
acaba? İleri karakol birlikleri ne hâldedir?’ diyerek
soluğu dışarıda almıştı.

Görünürde düşman askeri ve baskın hâline benze-
yen bir durum yoktu. Ardı ardına patlayan tüfek ses-
leri de kesilmişti. Kendi müfrezesinin üç beş askeri
ortalıktaydı.

Karanlık da olsa, uzun boyu ve endamlı yapısı Hik-
met Çavuş’un kimliğini aşikâr ediyordu. Yüzbaşı
Sinan’ın gözüne ilişmişti, tereddüt etmeden çavuşu-
na seslendi:

– Dolaşanları topla çavuş, gözcüler, nöbetçiler yerlerine birini bıraksınlar, onları da çağır. Bu densizliği yapanı bulalım.

– Emredersiniz kumandanım!

Mısır patlağı gibi arka arkaya gelen tüfek sesleri ortalığı ayağa kaldırmıştı. Gözcüler görev yerlerindeydi. Gece boyunca, ince başlıklarından üfren rüzgâr yanaklarına, kulaklarına yapacağını yapmış, onları dondurmuştu. Buna rağmen vazifelerini ihmal etmemişlerdi, hepsi ayaktaydı. İlk cayırtı nereden kopmuştu, anlamaya çalışıyorlardı.

Yüzbaşı Sinan sırtındaki incecik battaniyeyle mey-dandaydı.

– Ortalıkta düşman askeri filân yok, bu ahmaklığı kim yaptı, ilk ateş nereden geldi?

Herkes birbirine bakıyor, suçlunun ortaya çıkmasını bekliyordu. Ama bu ayazda, suç samur kürk bile olsa kimse üzerine alacağa benzemiyordu.

Yüzbaşı Sinan ilkinden daha öfkeli bir sesle:

– İşitmediniz mi, bu ahmaklık kimden geldi?

Hikmet Çavuş, bu yanlışlığın kendi çadırından yapıldığını biliyordu, daha fazla gizlemesi suça ortak olması demek olurdu. Utana sıkıla:

– Efendim, ben de silâh sesine uyandım. Allahverdi kardeşin elinde tüfek, çadırın kapısında ateş ettiğini gördüm. İlk kıvılcımı o çaktı.

Allahverdi tir tir titriyordu. Parmakları tetiğe giderken, olayın bu kadar büyüyeceğini, mesele yapılacağını düşünememiş, tahmin etmemişti.

Yüzbaşı Sinan, Allahverdi'ye döndü:

– Sen anlat bakalım ne oldu da ortalığı ayağa kaldırdın?

Uyanan askerlerin arkasında âdeta saklanmaya çalışsan, gerilerde duran Allahverdi ortaya çıkma zamanının geldiğini anladı, birkaç adım attı ve yüzbaşının önüne geldi:

– Çadırın etrafında dolaşan çok büyük bir kalabalık hissettim. Ayak sesleri derinden ve tok geliyordu. Düşman ordusu çadırları bastı zannettim. Çadırlar bez parçasından yapılmış. Üzerimize çullanıverecekler gibi geldi. Onlar ateş etmeden ben edeyim dediydim. Ben ateş edince, arkamdan arkadaşlarım da ateş ettiler. Ben bir el ateş ettiydim, ikincisine hacet kalmadı, yardımına yetişenler çok oldu.

– Faraziye üzerine ateş edilmez, harp yapılmaz asker. Bak ordumuz bile temkinli davranıyor. Önden keşif kolları, gözcü birlikler gönderiyoruz. Aldığımız istihbarata göre hareket ediyor, vaziyet belirliyoruz. Çadırın dışına bir çık bak bakalım ne var, ne yok. Duyduğun sesler nereden geliyor, zannettiğin şeyde hakikat payı var mıdır, yok mudur? Gözünle görmediğin hayali düşmanlar uydurmuşsun sen. Tabiri caizse, sana hoş demeyene hav demişsin. Ne kadar yaygaracısın. Korkak asker olmaz. Asker dediğin gözü pek olur. Ben olmasaydım, sizler düşman diye, neredeyse birbirinizi kıracaktınız. Herkes çadırına gitsin, bir daha da böyle yanlışla düşmeyin.

Allahverdi'nin duyduğu tok sesler, arkadaki ahırdan koyun aşırın dört beş askerin çıkardığı ayak

sesleriydi. Aç olan bu askerler koyunu kesip karınlarını doyuracaktı. Ancak tüfek seslerine uyananlar tarafından fark edilmişler ve foyaları meydana çıkmıştı. Subaylarından işittikleri azardan sonra, aldıkları koyunu ahırına geri götürüp bırakmışlardı.

Gece boyunca uzaklardan gelen top seslerini işitiler. Tetikte ve tedirgin bir gece geçirdiler. Gün aydınlanmadan uyanan mutfak görevlileri kazan kazan çorba kaynatmaya başladı. Ekmekler pişirdiler.

Alevin kokusunu alıp dumanı görenler ateşin başına toplandı, üşüyen ellerini ısıttılar. Taslarına doldurdukları çorbalarını içtiler.

Uykusu kaçan Yüzbaşı Sinan, uzun uzun nişanlısı Muhabbet Hanım'ı düşündü. Evden ayrılmadan önceki gece görmüştü. Utancından yüzbaşının yüzüne bakamamış, kınalanmış ince uzun parmaklarıyla oynamış durmuştu. Önce birbirine kenetlemiş, sonra çözmüş, ardından tekrar dolamıştı birbirine ...

“O ne saf bir masumiyet ve o ne temiz bir mahcubiyetti Allah'ım.” diyerek hayaller kurdu, yastıksız yatağında sağına döndü. Bir ara dalar gibi olduysa da uykusu tekrar açılmıştı, yattığı yerde kımıldandı durdu.

Sabaha karşı tam derin uykuya geçecekti, çadırın içerisi giren dumanın kokusu genzini yaktı. ‘Sağa sola dönmektense kalkıp ateşin başına geçeyim, ısınayım’ dedi.

Ondan önce gelenler ocakbaşında yerlerini almıştı. Hikmet Çavuş da oradaydı. Gelen bir iki kişiye çorba

veren ocakçı başı sayının arttığını görünce bundan vazgeçti. Çavuşların kendi birliklerini sıraya dizerek getirmelerini söyledi:

– Her gelene çorba verirsek aç kalanlar olur arkadaşlar, bu da askerliğin düzenine yakışmaz, çavuşlar görev başına!

Hikmet Çavuş çadırdaki arkadaşlarını uyandırmaya gitti. Çıkarken yarı açık bıraktığı örtüden başını uzatarak:

– Hayırlı sabahlar asker kardeşlerim, herkes karavana için sıraya girsin, çorba dağıtılacaktır.

Yattığı yerde kıpırdananlar oldu. Ancak ilk ihtarı duymayanlar da vardı. İkinci defa yine seslendi. Uyananlar uyanmayanları dürterek kaldırdı.

Gözlerini açan, bakışlarıyla tüfeğini aradı. Yerinde olduğunu görünce rahatladı. Sonra tüfeğini kapan ve omzuna geçiren, çadırın önündeki sıraya geçti.

Yavuz ve Midilli adı verilen, Goben ve Breslau adındaki Alman gemileri 29 Ekim’de Rus limanlarını bombaladıktan sonra, Ruslar da 30 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz’de bulunan Osmanlı filosuna saldırdı. Artık işin şakası yoktu. Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa bütün birliklere, ‘Harekete hazır olun!’ emrini verdi.

O güne kadar, ‘Ordular tehlike anında toplanırlar. Ancak buldukları yerde taarruza mı geçeceklerdir, yoksa savunmada mı kalacaklardır, bu kararı vermeleri için çok hassasiyet göstermeleri gerekir.

Ordunuz kuvvetliyse, silâhlarınıza güveniyorsanız, önce saldıran taraf siz olursunuz. Aksi durumda savunma pozisyonunda kalmak boynunuzun borcudur. Balkan'dan yeni çıktığımızı ve o savaş belimize büyük bir darbe indirdiğine, sırtımızı da henüz dikleştiremediğimize göre savunma bizim kismetimize düştü demektir.' düşüncesindeydi ve bunu böyle dillendiriyordu. Üstelik de ezeli düşmanları Rusya ile savaşa tutuşmanın; onun müttefiki Fransa ve İngiltere'ye de aynı ilânı yapmak manasını taşıdığını, bunun da başşehirleri İstanbul'un tehlikesi demek olduğunu çok iyi biliyordu.

Karşı taraftan ses çıkmadan geçen her gün, güllük gülistanlık olmasa da ferahlık demektir. Karadeniz'den aldıkları haber bu ferahlığa gölge düşürmüştü, ortalığı zifirî karanlığa çevirmişti. İş bundan sonra sarpa saracağa benziyordu.

Süvariler, köprücüler, telgraf başındakiler, erzak kolları, cephane taburları, seyyar hastaneler, istihkâm, depo birlikleri, ekmekçilere kadar herkes teyakkuzda olmalıydı. Özellikle her tümenin süvari bölükleri, çıkması muhtemel sınır saldırılarında çok hizmet görecekerdi.

Arazinin sarp olması, mevsimin kışa doğru gitmesi onlara çok iş düşeceğinin göstergesiydi. Erzaklar, hasta ve yaralılar, her şeyden önemlisi cephane onlarla taşınacaktı.

Yine her tümenin sıhhiye bölükleri ve seyyar hastaneleri arı gibi çalışmalıydı. Hem yaralanmalar hem de çeşitli mahrumiyetler yüzünden çıkacak salgın

hastalıklarda onlara çok görev düşecekti. Yeterli yiyecek depolanmadığı için açlıktan ölenler olabilirdi.

Askerin değıştirecek kıyafeti yoktu, temizlik imkânları da kısıtlı olacağından büyük bir ihtimalle karahumma ya da asker humması denilen tifüs baş gösterecekti. Bir defa görülürse önünü almanın da mümkün olmayacağını çok iyi biliyordu Hasan İzzed Paşa.

Üçüncü Ordu'nun topladığı yüz doksan bin insan nasıl beslenecek, altmış bin hayvana nasıl bakılacaktı. Bu mevcudun yarım sene boyunca doyurulması için; 88.000.ton erzak lâzımdı. Oysa bu ordunun depolarında sadece ve sadece 1.250.ton yiyecek ve tahıl vardı. Bu da şu manaya geliyordu. Bu kadar asker aynı anda cephelere sürülemez. Savaş da patlasa, peyderpey cepheye gönderileceklerdi, çünkü cepheye giden asker doyurulmalıydı. Oysa buldukları yerde kendi imkânlarıyla bunu halletmeye çalışıyorlardı.

Seferberlik ilânından sonra neredeyse üç aya yakın bir zaman geçmişti. Haftalardır tetikte bekledikleri zaman gelmişti. Ruslar sınırdan saldırmıştı. Sınır bölgelerindeki kumandanlar, acele kaydıyla çektikleri telgraflarla bunu duyurdular. Ancak yine bu kumandanlar saldırıda bulunan kuvvetlerin gücünü tam olarak bildirmiyordu. Hemen akabinde duyurulan ordu emrinde bu durum açıklığa kavuştu.

Gece yarısı ve şafakla saldırıya geçen Rus askerlerinin Sarıkamış – Hasankale yönüne ve Oltu – Kaleboğazı tarafına ilerledikleri ve topçu kollarının olduğu, ordu emriyle duyuruldu.

Sınırdan daha az miktarda askerin geçeceğini bekliyorlardı. Gelenlerin sayıca çok oldukları görülüyordu. Osmanlı'nın sahra ve dağ topraklarından başka topu yoktu. Hasan İzzed Paşa emirlerini vermeye devam ediyordu:

– Rusların sadece öncü kuvvetlerine saldıracaksınız. Esas olarak onları istihkâmlar hazırladığımız Höyükler mevziine çekeceksiniz. Bu mevkiye de istihkâmlar kazmaya devam edilsin. Askerin hepsi yollara düşürülüp perişan edilmesin. Kış mevsiminde yiyecek ulaştırmak güçtür. Merkezden, depolardan fazlaca uzaklaşılmasın.

Gece karanlığı her türlü kötülüğe gebeydi. Keşif kolları etrafı gözlemiş, ortalığı taramıştı. Top sesleri de çok uzaklardan geldiğinden, güvende olmasalar da o gecelik tehlike yok demekti. Bu da yorgun olan askeri dinlendirmek için bir fırsat olmuş, uyumuşlardı.

Şafakla birlikte yemeklerini yediler. Uygun adım marş, komutuyla ilerlemeye başladılar. Bundan sonra atacakları her adımda tehlikeyle burun buruna gelebilirlerdi.

Akşam kaçarken yakalananların, sanıldığı gibi beş altı kişi değil, iki yüz kadar oldukları ve etrafa dağıldıkları, gün doğunca iyice anlaşıldı. Bunlar sınırdan saldıran Ruslarla çarpışan Karakilise taburlarından kaçan askerlerdi. Bu kayıplar daha önce de askerden kaçmaya yeltenmiş ve sonra toparlanmış kaçaklardı.

Etraftaki kaçaklarla ilgili öncü birliği ikaz edildi. Artık adımlar daha temkinli atılıyordu. Ancak dikkat kesildikleri anda da dikkatleri dağılabilirdi.

Bir taraflarını dağın yamacına dayamış, dar bir yolda ilerliyorlarken Karakilise tarafından gelen bir Rus birliği, önden ilerleyenlerin ellerini, tüfeklerinin kabzasına götürdü.

Rus süvarileri onlardan önce ateş ettiler. Boş bulunan ve neye uğradığını şaşırın askerler, kısa bir boalamadan sonra, arkadakilere haber veren ihtar atışı yaptılar.

Karşılardaki askerleri olduğundan kalabalık zanneden öncüler, arkadakilere, çok büyük bir süvari birliğiyle karşı karşıyayız, diye haber uçurdular.

Bölük etrafı kollayarak adım atıyordu, ama bu kadar çabuk bir düşman birliği beklemiyordu. Geridekiler uyarı atışlarına, işittik yetişiyoruz manasında karşılık verdiler. En önde gidenlerden üç kişi yaralandı.

Müfreze kumandanı Teğmen askerlerine bağır-yordu:

– Yaralı neferlere sonra bakın, kendinizi emniyete alın, sol yanlarını çevirin!

Piyadelerin kendilerini emniyete almaları daha kolaydı. At üstündeki süvariler hedef oluyordu. Bazıları vuruldu, yere düştüler. Süvarisi vurulan atlar kişneyerek başıboş koşmaya başladı. Patlayan tüfek sesleri hayvanları daha çok ürkütüyordu. Yaralıların üstüne basa basa, onları çiğneyerek kaçıyordu.

– Sahipsiz atların yularlarını tutun, zapt edin, bizim süvarilerin yedeğine çekin.

Önden giden yürüyüş kolu, atlıları ilk gördüğünde aşiret süvari tümeninin atları zannetmişti, çünkü bu

sınır boylarında onlar da devriye geziyordu. Ağırdan almayıp daha tetik davransalardı, yaralanan arkadaşlarının da günahlarına girmeyeceklerdi. Artık olan olmuştu. Birkaç dakikalık gaflet bu çatışmaya yol açmıştı. Onlar bu atlıların hakkından gelecek güçteydiler.

İlk ateşi Rus süvarileri açmıştı. Onun için yaralıların sayısını daha azdı.

Günlerdir yürüyorlardı. Aslında aradıkları bu manzara ve böyle bir çatışma anıydı. Askerler her molada aralarında konuşuyor, daha ne kadar yol gideceklerini, savaşa ne zaman tutuşacaklarını merak ediyordu.

Zihinlerinde, gece gündüz yürüdükleri hâlde bitmek tükenmek bilmeyen engebeli yollardan başka bir şey yoktu. Verilen emirle durup konaklıyor, ağrıyan bacaklarını, ağırlıkları taşıyan sırtlarını dinlendiriyorlar, biraz yiyecekle karınlarını doyurduktan sonra hep yürüyorlardı.

Köyleri, evleri, Trabzon, Erzurum, Hasankale çok gerilerde kalmıştı. Bunu hepsi tahmin edebiliyordu. Attıkları her adımla oralardan biraz daha uzaklaşıyorlardı.

– Bu ne kadar büyük bir devletmiş ki bir hafta vapurla geldik, onun üstüne üç dört hafta Erzurum’a yürüdük bitmedi. Daha sonra Hasankale ve oradan da bulunduğumuz mıntıka... Git git bitmiyor. Tıpkı kıyamete kadar sürecek olan, ardı arkası kesilmeyen günler ve geceler gibi.

Balkanlı Recep:

– Yürüdüğümüz yol şimdi elimizde kalan kısmıdır.

Ya Balkanla kaybettiğimiz Meriç Nehri'nin batısında kalan topraklarımız. İtalyanlara bıraktığımız Trablusgarp ve adalar... Mısır, Arabistan, Şam, Bağdat... Oraları da uçsuz bucaksızdı. Oraları görseydin dudağın uçuklardı herhalde kardeşim. Bu koca devletin yalnız senin bulunduğun köyden ibaret olduğunu mu sanırsın!

– Tabi ki öyle sanmam da işin içine girince hakikat daha iyi anlaşılıyor. Sen ne dersin Seyda?

– Bu mesafeyi güle oynaya, neşeli bir şekilde gitseydik daha kısa gelirdi bize. Her an karşımıza düşman askeri çıkacak kuşkusuyla adım atmak yolu olduğundan uzun gösteriyor ve sıkıntı veriyor da ondan. Tıpkı kıymetini bilmediğimiz ömür gibi. Âleme ne için geldiğiniz farkına varırsan huzurlu olursun ve neşe içinde ömrün nasıl geçtiğini anlayamazsın. Hayvanî hislerle yer, içer gezer, âhîret azığı toplamazsak ömrümüzü de zindan etmiş oluruz, cehennem ateşinde kavruluruz Allah muhafaza!

Bu engebeli arazide kâh tepelere tırmanıyor, kâh düzlüğe iniyorlardı. Yükseklerle çıktıkça, kara kara bulutların içine girip orada kaybolacaklarını zannediyorlardı. Hele o kara bulutlar, yüklerini boşaltıyor ve tepelerden aşağıya yağmur tanelerini indiriyorlarsa, o su havuzunun içine biz de dalacağız diye ürpertiyorlardı. Bu ürpertiyle yüzlerini, ellerini dişleyen poyraz kendilerine göz açtırmıyordu.

İncecik pantolonları sırlıklam oluyor, derman kalmamış bacaklarına yapışıyor. Alınlarından kirpiklerine oradan da yanaklarına kayan damlacıklar,

yüzlerini donduruyordu. Ara sıra gözlerini kapadıklarında, gözlerinin içinin bile donduğunu hissediyorlardı. Bu kışta kıyamette saldıran Rus askerlerini yakaladıklarında duman edeceklerini söylüyor ve dış biliyorlardı.

– Elinize geçirdiniz mi yapışın ümüklerine öyleyse, o hızla çevirin etraflarını, kaçmalarına müsaade etmeyin!

– Verir miyiz kumandanım, rastladık mı haklarından geliriz biz merak etmeyin.

Ağaçların kuytusunu siper alarak yürüyen Hikmet Çavuş eliyle yüzünü kuruladı, kirpiklerindeki damlacıkları sildi. Rüzgârla sallanan çam dalları üzerindeki yağmur taneleri suratını tekrar ıslattı.

Yüzünün tekrar ıslanması suratının asılması demekti. Oysa köyüneyken bu yağmuru ne çok sever ve dört gözle, umutla beklerlerdi. Orada yağmurun itibarı yüksekti. Yağmur demek bereket demekti, yağmur demek çiftçinin gülmesi, ambarların tahılla dolması demekti. Burada ise askerin iliklerine kadar ıslanması, içinin ürpermesi ve sıcak bir ocak başı hayaliyle yanması demekti. Bu da zaman ve zemininde yapılan her şeyin kıymetli olacağını ispatıydı.

Damlalardan korkarken daha irileri peş peşe sıralanmaya başladı. Hava kömür karası bir renge büründü. Şimşekler alazlarını bir o tepeye, bir bu tepeye akıtmaya başladı.

Çok uzaklarda seçmeye çalıştıkları ufuk çizgisi, birbirine kavuşan yerle gök arasında kayboluyordu. Yer mi gökte, gök mü yerde anlayamadıkları bir manzara

eşliğinde, bazen bir kar adam, bazen de bir yağmur adam kılığında yürüyorlardı.

Rus süvarileri, işte böyle perişan yürüdükleri bir köşe başında karşılına çıkıvermişti. Bir manada hazırlıksız yakalanmışlardı. Öncü ve gözcüler gaflete daldıkları için bu çarpışmaya yol açmışlardı.

Muharebe düzenine geçebilseydiler bu perişan durumları oluşmayacak, görevi önceden taksim edilenler vazifelerini yapacaklardı.

Yine de şaşkınlıkları çabuk geçti, toparlandılar, tüfek namluları atların üzerindeki süvarilere yöneldi ve attığını vurdu.

Ölenler, yaralanarak yere düşenler, geriden gelenlerin morallerini bozduğu için kaçmaya başladılar.

Yüzbaşı Sinan müfrezesiyle kaçanların peşine düşüp biraz takip etti. Arkalarından yaptıkları hesaba, gördüklerine göre bunlar, zannettikleri kadar kalabalık değillerdi. Sayıları az olan zayıf bir birlikti. Pasin Karakilise'si tarafından gelmişlerdi ve yine o yöne doğru kaçıyorlardı.

Yüzbaşı askerleriyle övünüyor ama bunu kendilerine belli etmiyordu. Aniden basıldıkları halde kısa zamanda savaş tertibatı almışlar, Rus askerlerinin gözlerini korkutup kaçırmışlardı. Hepsi cesur, korkusuz erlerdi. Ah bir de iyi giyimli olsaydılar, ellerindeki silâhları derme çatma olmasaydı! Bak o zaman neler yaparlardı. Değil küçük bir yancı birliği, bir Rus Kazak tümenini bile alt ederlerdi.

Karşılaştıkları Karakilise'den aşağı inen zayıf bir

yancı birlikti. Ele geçirdikleri esirlerden öğrendiklerine göre, başka birlikler de Köprüköy'e doğru ilerliyorlardı. İkinci Nizamiye Süvari Tümeni, Köprüköy'ün doğusunda bu birliklerle savaşa tutuşmuştu.

Yusuf İzzet Bey, haftalardır talim yaptırdığı süvarilerinin başında, atının üstündeydi. Yerde üç dört parmak kalınlığında kar vardı.

Hayvanların ayakları kar yüzünden kayıyor, ilerlemeleri, adım atmaları, hamle yapmaları zor oluyordu. Bu da hızlarını kesiyordu. At üstündekiler bu durumun yine de yerde olmaktan iyi olduğunu düşünüyordu.

Yusuf İzzet Bey'in komuta ettiği İkinci Nizamiye Süvari Tümeni, bir piyade alayı ve bir batarya ile savaşa tutuşmuştu.

Süvariler, düşmanın piyade askerleri arasında panik çıkartmış, atların ayakları altında kalan askerlerin çoğu, silâhını ateşlemeye fırsat bulamadan öldürülmüştü.

Yusuf İzzet Bey, her zamanki cesaretiyle kılıç sallıyor, tüfeğini ateşliyor ve askerlerini cesaretlendiren konuşmalar yapıyordu:

– Gün bu gündür, ateş, saplayın süngünüzü! Biz bugünü yıllardır bekliyoruz. Böyle savaşlar 25–30 senede bir olur. O talih de size gülmüştür kahraman neferlerim, vurun! Vurun ki vurulmayasınız çünkü vuran vurulmaz. Askerliğin kuralı budur.

Tüfek sesleri bağrıışmalar arasında, atlar kişneyerek şaha kalkıyorlar, dizginlerine sahip olmak zorlaşıyordu. Üzengiye geçen ayaklar sık sık yerinden çıkıyor,

şaha kalkan atla birlikte süvarisi de yerinde durmakta güçlük çekiyordu.

Süngülenmiş, vurulmuş Rus piyadelerinin cesetleriyle, ölmüş atlar birbirlerine karışmış yerde yatıyordu.

Aras vadisiyle, Hasankale – İd yolunu gözetleyen keşif kolları kendilerine durum bildiriyor, İkinci Nizamiye Süvari Tümeni kumandanı olarak askerleriyle birlikte burada olduğu gibi düşmana göz açtırmıyordu.

Ancak sınırdan sökün etmiş Rus askeri bu kuvvette gelmeye devam ederse, Erzurum da tehlikede demektir. Ona göre tedbir alınmalıydı. Yusuf İzzet Bey, bir rapor yazarak durumu Ordu Kumandanlığı'na ilettili.

Üçüncü Ordu Kumandanlığına,

Köprükoy'un doğu tarafında, bir piyade alayı ve bir batarya kadar kuvvetle savaşmaktayım. Şu anda baş edecek durumdayız. Eğer zorlanırsak Miyadin-Ügümü hattına çekilebilirim. Düşmanın Kazak süvari tümeni ve ileri birlikleri, Kırtabaz – Tenzile hattına ulaşmıştır.

İkinci Nizamiye Süvari Tümeni Kumandanı

Yusuf İzzet

Askerler peyderpey önce Erzurum'a, sonra Hasankale'ye gidiyor, oradan ayrılarak yollara düşüyordu. Kıyafetleri tamamlansa da yarım da kalsa gidiyorlardı. Elde avuçta olanlar ortaya dökülmüş, imkânlar seferber edilmişti. Yokun üzerine konulacak, bir yok daha yoktu.

Abdürrahim Ağa ve onun gibi gayretliler, "Arkalarından da olsa gönderilir, hiçbir şey için, hiçbir

zaman geç kalınmış değildir.” düşüncesiyle; pantolon, mintan, başlık, gocuk teminine çalışıyorlar, Erzincan Erzurum arasında mekik dokuyordu. Gaz lambası altında, mum ışığı titreğinde göz nuru dökmeye devam ediyorlardı.

İaşe desteği yapılırken, onun kadar mühim olan giysi eksikleri de gönderilmeliydi, çünkü neferlerin çoğunda yedek çamaşır yoktu. Günlerce yıkanma fırsatı bulamayacak olanlar, hiç olmazsa çamaşırlarını değiştirirler diye düşünüyorlardı.

Kesilen koyunların derileri ziyan edilmiyor, ne yapıp ediliyor, bir fırsatta kurutuluyor, yünleri kırılmayan kalın gocuklar yapılıyordu. Her dikilen gocuğu, karda buzda çalışmaktan nasır tutmuş, çalı gibi olmuş parmaklarıyla sıvazlayan Abdürrahim Ağa:

– Evlât bu gocuk seni önce düşman ateşinden, sonra soğuktan korusun, kalkanın olsun. Sırtın yere gelmesin, ıssıcacık olsun ki sen de bizim sırtımızı, vatanın sırtını yere getirmeyesin inşallah.

Hem sıvazlıyor hem gözyaşlarını içine akıtıyordu. Bu dar zamanda işe yaramanın mutluluğu ve kıvançıyla da havalara uçuyordu.

Sonra kırık dökük masanın başında dikiş diken hemşehrisine döndü:

– Rüzgâr, deri ve keçeyle konuşur ve ne dermiş bilir misin dadaş?

Aylardır az bir dinlenmeyle yetinen, yemek, uymak dışında masa başından kalkmayan Erzincanlı yorgun terzi, nereden bileyim manasında omuzlarını

kaldırdı. Abdürrahim Ağa çok makbul bir iş yapmış olmalarının edasıyla:

– Bir kat deri, ben ondan geri dermiş. Keçeden yapılmış esvap üzülür, ona cevap vermek istermiş, ama nafile... Ne yazık ki hakikat böyleymiş. Rüzgâr böbürlenip keçeye caka satmaya devam edermiş. ‘Kırk kat keçe, ben ondan geçe.’ Sözün özü, velhasıl kelim;

*‘Bir kat deri, ben ondan geri,
Kırk kat keçe, ben ondan geçe.’*

dermiş. Bu koyun gönleri, deriler altın kıymetindedir. Sakın ziyan etmeyesiniz. Dağlarda, tepelerde esen rüzgâra duman attıracak, ayazın, karın, buzun soğuğuyla dalga geçecektir. Hepimiz çok iyi biliriz ki yapraksız dallar arasından yol bulup sıyrılarak esen rüzgâr ıslık çalar, hem de çok esaslı bir ıslık çalar. İşitenlerin kulağını sağır edecek bir ıslık...

Çalışmaları bu sefer birkaç gün sürmüş, Meydo’yla köye dönüyorlardı. Abdürrahim Ağa, bu seferki yolun olduğundan kısa geleceğini zannediyordu. Gözlerinin içi parlıyor, seviniyordu. Daha çok giyecek dikilmesine yardımcı olmuşlardı. Ayrıca damadı olacak, bir bakıma evladı sayılan Teğmen Sinan’dan haber almışlardı.

Bir iki satırlık bir pusula ulaştıran Sinan Bey; Balkan’daki başarıları için Yüzbaşılığa terfi ettiğini, sınırdan geçen düşmanı yakalamak için günlerdir yürüdüklerini, rahat ve keyiflerinin yerinde olduğunu, kendilerini merak etmemelerini yazıyordu.

Peşlerine düşüp kovaladıkları Rus birliklerini

kaçırıyorlardı. Ancak sınırı geçen yenileri de mantar gibi çoğalıyordu.

Altı sekiz kadar piyade ve bir batarya, Köprüköy' n kuzey tepelerinde bulunan sırtlarda, dört süvari alayı ve bir bataryaları da Kırtabaz – Tenzile hattında bulunmaktaydı. İŞte bu düşmana saldırma emri verilmişti.

İkinci Nizamiye Süvari Tümeni ile süvari ihtiyat kolordusu ve Otuz  ç nc  Tümen düşmanın güney kanadı tarafına ve giriŐine doğru ilerleyecekti.

On Birinci Kolordu  Ğleden önce kol baŐlarıyla ileri karakol hattını gececek ve Köprüköy tarafında olduğu bildirilen düşmana saldıracaktı. Süvari tümeni de On Birinci Kolordu'ya yardım edecekti. On Birinci Kolordu aynı zamanda keşif görevine devam edecekti. Varlıkları tespit edilen bu düşman kuvvetlerinin arkalarında başka kuvvetler bulunup bulunmadığını, İd düşman müfrezesinin güneye ilerleyip ilerlemediğini, aldığı bilgiler nispetinde, anında bildirecekti.

Dokuzuncu Kolordu da İd ve Kaleboğazı istikametinde, daha batı yönü ve kuzey tarafının keŐfini yapacaktı. Yirmi Dokuzuncu Tümen Erzurum'da hazır bekleyecekti.

Kale birlikleri ve Höyükler mevziindeki istihkâm bölükleri tahkimatı sürdürecekler, savaşan birliklerin hareket ve savunma g clerini arttıracak çalıŐmalarına devam edeceklerdi.

Dokuzuncu Kolordu'nun cephane kolları doğru yolla ilerleyerek, On Birinci Kolordu'nun asıl kollarına katılacaktı.

Bütün raporlar öğleden önce beklenen saate kadar gecikmeden Erzurum'daki hükümet konağına gönderilecekti. On Birinci Kolordu Kumandanı'nın duracağı yer ile Hasankale Ordu Karargâhı telefonla bağlanacaktı. Bütün bu emirler Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa'ya aitti.

Saldırıyı On Birinci Kolordu Kumandanlığı yapacaktı. İkinci Nizamiye Süvari Tümeni de On Birinci Kolordu Kumandanı Galip Paşa'dan emir alacaktı. Erzurum'da kalan Yirmi Dokuzuncu Tümen hareket başarılı olmazsa takviye güç olacak ve istihkâmların bulunduğu Höyükler mevziini tutacaktı.

Hasan İzzed Paşa'nın Kurmay Başkanı Guze, Rusları Höyükler'e çekmeyi düşünüyor ve öteden beri bunu savunuyordu.

Yüzbaşı Sinan'ın bağlı bulunduğu tümen, kesin olarak Köprüköy'e ilerlediği anlaşılan Rus askerleriyle çarpışmak için hazırды. Sabahın ilk ışıklarıyla yeniden yollara düşmüşlerdi.

Topları, cephaneleri taşıyan arabalar, mekkâreler, askerler bozuk yolda ilerliyor, güneşli geçeceğini tahmin ettikleri bir havada, içleri biraz sevinçli adım atıyorlardı.

– Kara kara bulutlar üzerimizden kalkmış, çarpışmamız da inşallah böyle berrak ve parlak geçer. Hava açık, bulutlar da çok yükseklerde ne dersin Seyda?

Seyda, fesinin üzerine doladığı sarığıyla kulaklarını da örtmüş ve bunu ortası çukur çenesinin altında

bağlamıştı. Bir elini, iki düğmesi kopmuş uzunca ceketinin cebine sokmuş, diğer eliyle de tüfeğine sıkı sıkıya sahip olmaya çalışıyordu.

Kafasını aşağı yukarı salladı ve iki dudağının arasından:

– Hııı, hecesi döküldü.

Ayrıntılı cevap alamayan Allahverdi'nin canı sıkıldı:

– Konuşsana Seyda Karadeniz'de gemilerin mi battı?

Çavuşlar; kumandanların emirlerini birliklerine iletmiş, uygun adım marş komutuyla; cephaneciler, mekkâreciler, topçular ağırlıklarını almış yola düşmüşlerdi.

Gökteki bulutlar yükseklerdeydi, hava açacağa, günlük geçeceğe benziyordu. Yola yeni çıkmış olsalar da, Seyda çadırın içinde geceyi üşüyerek geçirmişti. Bu sefer ısınmaları için ateş yakmalarına izin verilmişti, çünkü her an bir Rus saldırısıyla karşılaşabilirlerdi.

Bazı arkadaşları daha sıcak olur düşüncesiyle, tezek kokusu içindeki ahırda uyumuşlar, hayvanların nefesi kendilerine, kendi nefesleri de hayvanlarınkine karışmıştı. İçi kalktığı, kokuya tahammül gösteremeyeceğini bildiğinden o çadırı tercih etmişti. Ancak dışları birbirine çarpmış, içinin ürpermesi gece boyunca devam etmişti. Allahverdi'nin sorusuna cevap verecek keyfi yoktu. Böyle olmasına rağmen sabrediyor, bu sıkıntıların bir gün son bulacağına inanıyordu. Uğrun-da yürüdükleri yolun mukaddes olduğunu biliyordu.

Onlar konuşa konuşa yürürlerken Balkanlı Recep gerilerde kalmıştı. Top arabasının tekerlekleri çamura saplanmıştı. Bütün hamlesine rağmen hayvan tekerleği çamurdan çıkaramıyordu. Üç beş nefer iterek destek olmaya çalıştılar. Ancak yapışkan çamurda derin çukurlar açan tekerlekler zorlandıkça, hamle yapıyor ve daha da derine çöküyordu.

– Bu böyle olmaz kardaşlar, itmeyi bırakın!

Bunu söyleyen Balkanlı Recep, etraftaki ağaçlardan birkaç kalın dal kesti, tekerleklerin altına yerleştirdi.

– Haydi şimdi yüklenin bakalım, bir, iki, üç haydi!

Dalların üzerine atlatılan tekerler öne doğru kaydı. Dizginleri gerilen hayvan, arabayı çamur deryasından kurtardı. Arkasından gelen mekkâreler de bu dalların üzerinden geçtiler.

Top arabasının çamurdan çıkmasına yardımcı olan Recep adımlarını sıklaştırdı, arkadaşlarına yetişti. Herkes başı önünde, konuşmadan yürüyordu. Sanki attıkları adımlarını sayıyorlar, her adımda hedeflerine biraz daha yaklaşıyorlar diye mutlu oluyorlardı.

– Beş karış suratla yürüyorsunuz, sesiniz neden çıkmıyor?

Konuşacak birini arayan Allahverdi, Seyda'nın suskunluğuna yavaş yavaş kızmaya başlamıştı. Hikmet Çavuş da arkalarda Yüzbaşı Sinan'ın yanındaydı. O yüzden, Balkanlı Recep'in sorusuna cevap vermekte gecikmedi:

– Ben de 'Karadeniz'de gemilerin mi battı neden suskunsun.' demiştim. İki dudağımı açacak diye ödü pathyor.

Sonra konuyu değiştirdi:

– Bizim kaputlar, eldivenler, başlıklar ne zaman verilecek Balkanlı haberin var mı?

Balkanlı Recep, ‘Bunların olanlardan haberi yok, söylesem Hikmet Çavuş bana kızar mı ki!’ diye düşündü. ‘Cümle âlem biliyor, ortalıkta davul çalınıyor bunlar duymamışlar, öyleyse ben şimdi duyuruveririm.’

– Bak Allahverdi kardeş, Seyda’nın Karadeniz’de hakikaten gemileri batmış. Sen doğru söylemişsin. Ruslar üç tane gemimizi hem de mühimmat dolu gemimizi batırmış diye duydum. Gemilerin birinin adı Bezmiâlem’miş içinde iki tane teyyare varmış, teyyareler de elden gitmiş bunların pilotları da. Diğerlerinin adı Bahriahmer ve Mithatpaşa’ymış gemilerimize yüklenen mühimmat ve askerlerimiz Karadeniz’de Ruslar tarafından batırılmışlar. Bundan sonra ne kaput ne başlık ne eldiven bekleyin. Rüyalarınızda görürseniz ona karışmam.

Bu üzücü haberi Seyda’nın vakur sesi, en güzel şekilde tamamladı:

– Sabredin, sonunun selâmet olduğunu düşünerek sabredin!

Allahverdi, Seyda’ya büyük bir öfkeyle çıktı:

– Bu haberi işitene kadar; ha şimdi dağıtacaklar, ha şimdi dağıtacaklar hayaliyle, adımlarımı ümitle atıyordum. Bütün dünyamı yıktın Balkanlı, keşke söylemeseydin de ben hayal etmeye devam etseydim.

Balkanlı Recep, gerçeği öğrensinler düşüncesiyle onları haberdar etmek istemişti.

– Hakikatler acı da olsa onlarla yüzleşmekten kaçamayız. Elimizdekilere razı olacağız. Biz kumandanlarımızın dediğini yapacak; öl dediği yerde ölecek, kal dediği yerde kalacağız.

– Allah’tan ümidinizi kesmeyin, sabredin. Yüce Allah; belâlarıma sabretmeyene, kazalarıma razı olmayana söyle, gök kubbenin altından çıksın, benim kapımdan başka kapı arasın, buyuruyor. Bu kutsî bir hadistir. Sabır acı, meyvesi tatlıdır. Bu koca devlet, yüce millet askerine sahip çıkacaktır.

– Hep öyle diyorsun Seyda, sabır ne zamana kadar, onu bilmiyoruz. Ne zaman verileceğini söyleseler de bilsek! Sabır sabır sonu kabir... Palto ve eldivenler de kabirde işe yaramaz.

Duyduğu haber Seyda’yı pek etkilememişti. İçinden; ‘Allah sevdiği kuluna duyurmazmış, keşke sonra da işitmeseydim!’ diye düşündü. Üçüncü Ordu’yu psikolojik olarak çökerten bu hâdise, her yerde çalkalanırken, Allahverdi ve Seyda bundan haberdar olmamışlardı.

Balkanlı Recep söylediğine söyleyeceğine pişman olmuştu.

– Senin yanlışın nerede, biliyor musun Allahverdi kardeş. Eline geçmeyen bir şeyin hayalini kurmuşsun. Kasaptaki ete soğan doğranmaz derler. Savaşta sa-vaşa koşan bir ordunun imkânları kısıtlı olur, sen bunu çok iyi idrak etmelisin.

Biraz ılıyan hava yerdeki karları eritmiş, ıslanan toprak vıcık çamura dönüşmüştü. Neferlerin lâstik ve çarıklarına yapışan çamurlar yüzünden adımları

yavaşlamıştı. Her adımda iki okka çamuru da havaya kaldırıyor, sonra diğer adımlarıyla yere indiriyorlardı.

‘Böyle giderse bir kilometre sonra yoruluruz ve mola vermek zorunda kalırız, diyorlardı.

Önden giden gözcü birliğinin sözcüsü atını dörtöl sürerek geliyordu. Uzunca bir yol tepmiş olan hayvanın burnundan buharlar çıkıyordu. Besbelli yeni bir düşman birliğinin haberini vermek için dönüyordu.

Geridekiler kulakları tetikte, böyle bir haber bekliyordu. Daha önce çarpıştıkları süvari birliği yalnız olamazdı. Ya onlar kadar ya daha fazla bir Rus askeri birliği ile karşılaşacakları kesindi. Atın üstündeki gözcü, yana yakıla arayıp bulduğu kumandana:

– İki ya da üç kilometre ötede düşman birliği askerleri var. Yan taraflarındaki tepeye çıkarak keşif yapma imkânımız olmadı. Onun için miktarlarını ve güçlerini tespit edemedik. Bulduğumuz istikamete doğru gelmektedirler. Süvarileri çoğunluktaydı. Haber vermek için acele geldim, o yüzden cephaneleri hakkında da bilgimiz yok.

– Sağ olasın asker!

Alay kumandanı, birlikteki subaylarla acele bir toplantı yaptı. Yüzbaşı:

– Bazı birlikleri tepelere yerleştirelim, gelenlere hâkim olsunlar. Diğer birlikler aşağıda hazır beklesin. Yoldan ilerlemelerini durduralım. Bulduğumuz noktada imha edelim.

Artık ilerlemenin manasız olduğuna inanılıyordu. Yürümeye devam etmek, her an karşılaşacakları Rus birlikleriyle yüz yüze kalmak demektir.

İp gibi uzayan yürüyüş kolu, öncü birliğin haberiyle dağılmış, savaş tertibi alyordu.

– İyi ki düşman geliyormuş, yoksa bu yolun biteceği ve bizi dinlendirecekleri yoktu.

Hikmet Çavuş'un mangası da yürüyüş kolundan ayrıldı. Her asker kendine bir siper oluşturdu.

– Gene mi çarpışacağız?

– Evet, Ruslar geliyormuş.

– Şaşırılmış olmalılar, bu soğukta işleri yok mu?

– Biz onları birkaç gün önce kovaladık, arkalarına bakmadan kaçmışlardı, şimdi geri mi döndüler dersiniz?

– Bunlar aynı askerler değildir, sınırın her yanından geçmişler, geliyorlarmış.

– Öyleyse görecekları de vardır, buyursunlar!

– Benim adım Balkanlı Recep'se Ruslar çok kalabalık gelemaz, çünkü Almanya ve Avusturya ile savaş hâlinededir.

– Niye gelemesinler Recep?

Bunu söyleyen Hikmet Çavuş bir yandan da mangasını kontrol ediyordu. Sonra devam etti:

– Ruslar şu anda, silâh ve teçhizat bakımından bizden üstündür, lojistik destekleri de iyidir. Kumandanları emir vermiş, askerleri de yürüyor, kimse karışamaz. Karışabilirsek, durdurabilirsek biz

durdurabiliriz, askerimiz durdurur. Ancak daha savaşın başındayız, askerimizin yiyeceğini temin etmekte güçlük çekiyoruz. Önümüz kıstır, yarın tipide, boranda durum ne olur, var sen düşün! Kaldı ki yarına hacet yok, bugünden hâlimiz bellidir.

İkinci geçmiş, gün akşama doğru yaklaşıyordu. Gün boyunca iâşe ve cephane taşıyan mekkâreler yorulmuşlardı. Hayvanların koşumlarını söktüler, boyunlarına yem torbalarını geçirdiler. Kısa süreli de olsa ağaçlara bağladılar, rahatlattılar. Ah ne iyi olurdu, kendi karınlarını da birileri doyursaydı!

Askerler bugün öğle yemeği yiyememiş, çantalarındaki ekmekle açlıklarını gidermişti. Acıkan neferler yine torbalarına attılar ellerini. Daha iki günlük ekmekleri vardı. Ondan sonrası Allah kerimdi.

Mevsim kışa doğru ilerlediğinden havanın düzeleceğini ummak büyük bir iyimserlik olurdu. Buna rağmen sabah ve gün ortasında yüzünü gösteren yalancı güneş askerlerin moralini düzeltmiş, hava açacak diye umutlanmışlardı.

Şimdi gün akşama dönmek üzereydi. Sis bulutları tepelere, dağların zirvelerine bir perde indirmiş, örtmüştü. Yüzbaşı Sinan, “Yaz mevsiminde buralar ne güzel olur.” diye düşündü.

‘Yemyeşil, zümrüt bir derinlik insanın ruhunu alır götürür. Tirşe mavisindeki Aras Nehri etrafında koyu yeşil çam ağaçları, dalların ucunda yeni büyüme-ye çalışan daha açık yeşil renkteki filizler, renk renk çiçekler; kırmızı, sarı, eflâtun, beyaz... Bu güzelliğe doyulmaz. Bu zevk ve güzellik denizi içinde insanın

ruhu yıkanır. Bu arınma, yıkanış ne güzel bir lezzet verir seyredenlere.

Çağlayan suların ahengi, yorgun bedenleri dinlendirir, alır âlemlerin üstüne götürür. Şu anda kış mevsimidir, bu güzelliklerin yarısı mevcuttur.

Bu tepe ve yollarda ordugâhın neferleri, cephaneleri var. Bu insanlar manzaradan keyif almak yerine, bedenlerini ısıtmayı ve karınlarını doyurmayı düşünüyorlar. Bir de karşılaşacakları düşmanı yenmeyi... Kemali iştiha ile yemek yiyecekleri sofraların hayallerini kuruyorlar. Demek ki insan denilen yüce varlığın gönlü, zıt duyguları aynı anda taşıyabiliyor.

Karşımda yapraklarını dökmüş ağaçlar, ayaza çekmiş bir hava, çamurlu, yer yer karlı bir yamaç ve tepeler var. Ben bu manzaranın yeşilini hayal ediyorum. Gönül ferahlatan manzarasını düşünüyorum.

İşte bu devlet de bir zamanlar yapraklı ve çiçekliydi. Hem de katmer katmer çiçekliydi. Bizler o eski çiçekli hâline getirmek için buradayız.

İkinci Bayezid'in torunu, bir Sultan Yavuz yetiştirmişti bu devlet; Halep'i, Şam'ı fetheden, çölü geçerek Mısır'a giren, Kahire'yi zapteden. O da Allah'ın izniyle, cihanı titreten Kanuni Sultan Süleyman'ı, padişahların onuncusunu hediye etmişti.

O Süleyman Belgrad'ı, Rodos'u fethetmiş, Budin'e, koca Barbaros'la da Cezayir'e girmiş, Macaristan'ı bir eyalet olarak Osmanlı topraklarına katmış, Trablusgarp'ı zaptetmişti. Devleti yükseklere taşıyan, tarihi yeni bir çağla tanıştıran, yedinci padişah, hepsinin dedesi bir Fatih Sultan Mehmed gelmişti bu cihana. Söğüt'te atılan

tohumu koca bir ınara donüşturenler gelmişlerdi. Cihan cihan olalı, Muhammed Mustafa'nın (s.a.s.) ümmeti böyle Sultanlar görmemişti.'

Ağustos ortasında Alman Askeri Heyeti Enver Paşa ile görüşmelerinde; 'Kaynayan aştan faydalanmak için, Osmanlı'nın geç kalmamasını, acele davranmazsa fırsatın kaçacağını ve Rusya'nın paylaşılmasından hisse alamayacağını' ileri sürmüştü. şimdi Rusya'dan pay almaları şöyle dursun, Rus askerleri topraklarından pay almak için sınırı geçmiş geliyordu.

Sayınca fazla olan alayın askerleri tepenin yamaçlarında ve yol kenarındaki mevzilerdeydi. Gelecek olan askerleri aniden kuşatacak biçimde yerleştirilmişlerdi. Rusların kuşatma manevralarına karşı çok usta olduklarını biliyorlardı, kanat gerilerinde bir çevirme kolu görününce hemen geri çekiliyorlar ve kaçıyorlardı. Ona göre tedbir almışlardı.

Topları, yola hâkim noktalara koydular, topçular başına geçti, ateş emrini bekliyordu. Seyyar sargı yeri cephe gerisine kurulmuştu. Lojistik destek sağlayacak malzemeciler de geriye çekilmişlerdi. Alel acele kuru ekmekleriyle karınlarını doyurdular, siperlerini düzenlediler.

Yükseklere yerleşenler, aşağıdaki yolu göz hapsinde tutuyordu.

Yüzbaşı Sinan, Tabur Kumandanı'na hazır vaziyette beklediğini, bölüğünün atış durumuna geçtiğini rapor etti. Buldukları tepeden aşağıya doğru esen rüzgâr, askerlerin el ve ayaklarını keskin bir bıçak gibi yalıyor, siper hazırlarken terleyen vücutlarını titretiyordu.

Gözlerini aşağıdaki yoldan, ellerini tüfeklerinin kabzasından ayırmıyorlardı. Ara sıra hohlasmalar da parmakları, tüfeklerin horozunu çekemeyecek hâldeydi, buz kesmişlerdi.

Alaca karanlığın göbeğindeki gözcüler; kırk elli kadar atlının yol aldığını, kendilerine doğru geldiğini haber verdiler. Gelenlerin ardına önüne dikkatlice baktılar, sayıyı iyi belirlemeye çalıştılar. Yanılmamışlardı, topu topu kırk elli kadardılar. Üstelik bir askeri birlik gibi düzenli de değillerdi. Dağınık ve birbirlerinden kopuk bir şekilde geliyorlardı.

Gelenler, tam siper almış, mevzilenmiş askerleri önce fark etmediler. Sağdan soldan üzerlerine gelen mermiler, onlara bir ordu birliğiyle karşı karşıya kaldıklarını hissettirdi. Şaşırdılar, önde olanlardan üç beş kişi silâhlarına davrandı. Tepeden gelen top atışlarıyla neye uğradıklarını bilemediler. Savunmaya geçen, kendini korumak için ateş eden arkadaki atlıların çabaları da fayda etmedi.

Karşılarındaki orduyla baş edemeyeceklerini anlayınca, çözülmeye, kaçmaya başladılar.

‘Geldikleri yere gitsinler, bir daha buralarda görünmesinler, buralarını sahipsiz bilmesinler’ diyerek arkalarından bir müddet kovaladılar.

Atlıların yarısı telef olmuş atların heybeleri yiyecek, altın ve para doluydu. Bölük Kumandanı Yüzbaşı Sinan:

– Para ve altınları ayırın, yiyecekleri askerlere paylaşın. Olduğumuz yerde çadırlar kurulsun. Kaçanlar derslerini aldı, bir daha kolay kolay geri dönemezler. Bu geceyi burada geçirelim.

Önce subayların mahrutî çadırları kuruldu, sonra askerler kendi portatif çadırlarını hazır etti. Ateş yakılmayacak, yüksek sesle konuşulmayacaktı. Kaçanlar gitmişti, ancak ilerleyen başka askerler tarafından gece baskınına uğrama ihtimali vardı. Üçüncü Tabur ileri karakol vazifesini aldı.

On Birinci Kolordu Kumandanı Galip Paşa, Kurmay başkanı ve diğer subayları, askerler gibi çadırın içinde yavan ekmeklerini yediler.

Galip Paşa:

– Bu kaçanlar düzenli bir Rus birliği değil, Rusların giydirip kuşattığı, silâhlandığı Ermeni çetecileriydi.

– Evet kumandanım, biraz üstlerine gidince kaçacak delik aradılar.

– Bunların Bayazıt, Pasin ve Eleşkirt'ten sınırimızı geçtiğini tahmin ediyorum.

– Efendim, aldığımız istihbarata göre Karakilise – Tutak tarafındaki köylerimizi talan edip halka eziyet vermişler. Heybelerindeki altın ve paralar da köylüden aldıklarıdır.

Galip Paşa ve etrafındakiler, anlatılanlardan haberdar oldukları halde çok üzüldüler. Savaş zamanlarında, askerlerden çok ortaya çıkan çeteler halka zulmediyor ve haraca kesiyordu.

Kolordu kumandanına yakışan bir ciddiyet ve tok bir sesle konuşan Galip Paşa:

– Evet, bunlar Ermeni çeteleridir. Ya bizimkilere ne demeli? Rıza Bey'in çetesi Trabzon ve havalisinde,

Yakup Cemil Bey Çoruh taraflarında, Bahaeddin Şakir Bey Erzurum'da silâhlanmıştır.

Galip Paşa'nın kurmay subayı lâfı tamamladı:

– Bizimkiler ordumuza yardım etmek için silâhlanmıştır.

– Evet, doğrudur, Bahaeddin Şakir Bey, Üçüncü Ordu kumandanımız Hasan İzzed Paşa'dan subay ve er yardımı istemiş. Kendisi de Dokuzuncu Kolordu'dan asker yardımında bulunduğunu bizzat söyledi. Bizim erişemediğimiz noktalarda onların da mühim hizmetleri olacaktır. İyi yetiştirmiş subaylarımızı da eğitimleri için vazifelendirmiş.

– Teşkilât-ı Mahsusa'nın çeteleri de var. Çeteler gayrı nizamî, düzensiz kuvvetlerdir. Orduya faydaları gibi zararları da dokunuyor. Bazıları haraç çetesi olmuş. Geçtiğimiz yol üstündeki köylerde, köylüler şikâyetle bulundular.

Alay kumandanı çetelere öfkeliydi:

– Faydalı iş görseler amenna ve saddakna. Ancak içlerinde hesap gününü unutanlar var. 'Helâl haram ver Allah'ım, rezil kulun yer Allah'ım' diyorlar. Köylü askerini mi doyuracak, çetelere mi, onlar da şaşırды. Bizim çeteciler kumandanlardan daha rahat. Köylülerin sırtından geçiniyorlar. Muharebenin zor şartlarından uzaklar. Ne yaralanır ne ölürler. Hâlbuki bunlar milletin fedakârlık yapması gereken kesimidir. Hiçbir komutaya bağlı olmamaları askerimize menfi tesir yapıyor. Bu yüzden kaçakların sayısı artıyor. Asker sıkıntı çekerken onlar, ahırlarda yan gelip yatıyorlar.

Balkan savaşında da bulunan yüzbaşı:

– Balkanların elimizden çıkmasının en mühim sebebi de çetelerdir. Resneli Niyazi dağa çıkarak düşmana örnek olmadı mı?

Galip Paşa yüzbaşının sözlerini tamamladı:

– Orada vaziyet daha farklıydı. Manastır’da Kolağası Niyazi Bey, belediye reisi ve polis müdürü dâhil iki yüz sivil, iki yüz asker dağa çıkmıştı. Bulgarların komita denilen çeteleri Makedonya’da; Kosova, Selanik ve Manastır’da kol geziyor, Bulgar olmayanları sindiriyor, yıldırıyor, kılıçtan geçiriyordu. Sen kendi memleketinde düzene karşı gelir, dağa çıkarsan, el de şehrin göbeğinde yapacağını yapar. Şikâyet etmeye hakkın yok, çünkü onlara sen yol göstermişsin.

Ertesi gün, buldukları yerde tahkimat yapmaya ve düşmanı burada karşılamaya karar verdiler. Askerler siperleri derinleştirmeye başladı. Hasan İzzed Paşa’dan gelen emir onları yerinden oynattı.

Bundan sonra Köprüköy’ün doğusunda olduğu belirlenen ve bir tabur kadar olan düşmana taarruz edeceklerdi. Sağ tarafa Birinci Tabur, sol tarafa Üçüncü Tabur taarruz edecek, İkinci Tabur da yedekte kalacaktı. Fırkanın topçuları da siperlere girip alayın taarruzunu destekleyeceklerdi.

Büyük ağırlıkları Sülügü’de bırakacaklar, sargı yeri Sülügü’nün bir kilometre doğusunda, yol kenarında kurulacaktı. Alay kumandanı tarafından birliklere geçilen emir böyleydi.

Günlerdir yürüyorlardı. Karşılaştıkları bir iki küçük grup hariç, esaslı bir düşman birliğiyle karşılaşmamışlardı.

Alay kumandanı olan Binbaşı yüksekçe bir yere çıktı, subaylarıyla birlikte meydana toplanan askerlere seslendi:

“Ey benim kahramanlarım, gözü pek askerlerim!

Karşımızdaki düşman bizi yok etmek, ırzımızı, namusumuzu ayaklar altına almak için gelmiştir. Bizler onların bu isteklerine kavuşmalarına müsaade etmeyeceğiz. Bize hakaret eden, mülkümüze, canımıza göz diken bu din düşmanlarını yok ettiğimiz anda; yalnız 25 milyon Osmanlı halkı değil, 300 milyon Müslüman bayram edecektir. İnşallah kazanacağımız zaferle Allah bizden razı olacak, Peygamber sallallahü aleyhi vesellem Efendimiz’in ruhu da şad olacaktır. Ezeli düşmanımızı yenme, yok etme zamanıdır.

Onlardan korkmayınız, onlar da bizim gibi insandır, ölmekten korkmaktadırlar. Hangi taraf ölümden korkmazsa, savaşı o taraf kazanır. Gazi olursanız vücudunuzdaki nişaneler ölene kadar parlayacak, öldükten sonra da mezarınızı aydınlatacaktır.

Şehit olursanız şerefi başka, gazi olursanız şanı başkadır. Her iki halde de kazanıyorsunuz. Eğitimlerde öğrendiklerinizi tatbik etme vaktidir. Subaylarınızın emirlerini dinleyin.

Savaş herkese nasip olmaz. Size nasip olduysa bir hikmeti vardır. Anne ve babalarınız bu günler için yetiştirmiştir sizleri. Onları ve milletimizi sevindirmek

için haydi ileri atılın! Allah yardımcınız olsun. Canınız sağ, muharebeniz parlak ve aydınlık olsun!”

Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa, hem Dokuzuncu hem On Birinci Kolordu’ya ayrı ayrı telgraf çekmiş, kale birlikleriyle birlikte Höyükler – Uzun Ahmed hattında ileri karakollar kurmalarını emretmişti.

Emri alan On Birinci ve Dokuzuncu Kolordular, buldukları yerden harekete geçmek için toparlanmaya başladılar. Tekrar Hasankale yönüne çağrılıyorlardı. Hem de gece yürüyüşü yapmaları isteniyordu.

Gün boyunca eksik iaşelerini temin etmeye çalışan, siperlerini derinleştiren, talim yapan erler çok yorgundular. Birkaç gün önceki çarpışmada yaralananları, zayıf düşüp güçsüz kalan erleri atların sırtına, arabalara yerleştirdiler.

Uykusuz bir şekilde, ayaklarını sürüyerek yol almaya çalıştılar. İki üç gün açık geçen hava tekrar kapamıştı. İliklerine kadar ıslatan, yapışkan, ağır bir yağmur altında yürüdüler.

Sessiz olmaları hepsine tembihlenmişti. Nefesler bile yavaş alınıyordu. Her an her noktadan bir düşman birliği çıkabilirdi. Gerçekten, Aras Nehri güneyinde Ketivan taraflarında düşman askerleri görmüşlerdi.

Sabaha kadar taban teptiler. Etraftaki sis ve yoğun duman, doğan güneşi göstermemek için inat ediyordu. Hasankale suyuna yaklaştıklarını Fırka’ya bildirdiler.

Buradan Kındığı–Pulur yönüne gitmeleri emredilmişti. Askere moral vermek isteyen kumandanlar en önde, öncü birliklerin yanında gidiyordu.

Çamurlara bata çıka ilerlediler. Bir iki saat dinlenme molası dışında durmadılar.

Yüzbaşı Sinan,

– Kındığı’dan sonraki durağımız Pulur. Bu yürüyüşle gidersek inşallah akşam saatlerinde orada oluruz. Hesaplarımız doğru çıkarsa geceyi orada geçireceğiz, dedi.

Kendilerine hiçbir şey söylenmeden yürüyen askerler, bu açıklamadan sonra bilgi sahibi olmuşlardı. Şimdi Pulur’a ulaşmanın hayalini kuruyor, yorgun da olsalar adımlarını daha bir canlı atıyorlardı.

Birbirleriyle konuşmadan yürüyorlar, bir an önce Pulur’da kuracakları çadırların kuytu bir köşeciğinde kafalarını dinlemek istiyorlardı.

Allahverdi,

– Yüzbaşımız bizi her şeyden haberdar eder, ah-raz gibi yürümemize gönlü razı olmadı, gördünüz mü, dedi.

Balkanlı Recep ihtar etti:

– Enerjini yola harca konuşmaya değil, öyle yaparsan sen kârlı çıkarsın.

– Konuşmayın dedilerse bu kadar da değil ya canım! Saatlerdir ağzımı bıçak açmıyor. Sinan Yüzbaşı’nın huyunu sevdim, kötü bir şey demedim. Kötü bir şey diyecek olsam, vermedikleri kaputlar, postallar için derdim. Dedim mi onu da demedim.

Ağır ağır arkalarından yürüyen Seyda söze karışmak istememişti, postal, kaput lâfını duyunca dayanamadı:

– Nice insanlar gördüm, üzerinde elbiseleri yoktu! Nice elbiseler gördüm içinde insan yoktu! Biz insan olalım da varsın üzerimizde elbisemiz olmasın Allahverdi.

– Sen de durup durup bir lâf atıyorsun ortaya Seyda, ister yut, ister tükür, istersen sakız gibi ağzında çiğne dur. Şimdi ben sana ne cevap vereyim. Diyeceğimi derim de günaha girmekten korkarım. Saatlerdir yürümekten ayaklarım şişti, ellerim, yüzüm kıpkırmızı oldu, ayazdan uyuştular. İki kelime çevirecek hâli yok dilimin, ağzımın içinde dönmüyor. Çenem kilitlendi, ortaya bir lâf attıysam maksat şenlik olsun, içiniz açılınsın diye. Benim keyiften konuştuğumu zannetmiyorsunuz herhalde.

– Bak Allahverdi kardeşim, bu dünyada musibet gibi görünen şeylerin, aslında kâinatın nizam ve düzeni için şart olduğunu ve Allah'tan geldiğini bilip hâlimizden şikâyet etmemeliyiz. Ben bu hususta hepimiz için sabr-ı cemil niyaz ediyorum.

Bu açıklamalar hepsini hizaya getirdi, dut yemiş bülbüle döndürdü.

Balkanlı Recep, Allahverdi'nin alındığını, gücendiğini anladı. Gönlünü almak için cevap verse iş daha da uzayacaktı. Hiç oralı olmadı. Adımlarını hızlandırdı, yanlarından uzaklaştı.

Sinan Yüzbaşı ne konuştuklarını net olarak işitmese de birbirleriyle atıştıklarını fark etmişti.

– Uygun adım yola devam, şamatayı kesin, diyerek hepsine ihtar etti.

Şimdiye kadar ilerledikleri yollarda Ketivan yönünde gördüklerinden başka düşman askerine rastlamamışlardı.

Önden giden gözcüler, kalabalık bir süvari yürüyüş koluyla karşılaştılar. Haberciler geriye döndüler ve alayları durumdan haberdar ettiler. Bir fırka kadar olabileceğini tahmin ettikleri bu askerlerin, Tenzile istikametinden geldiğini ve Akbaba Dağı'na doğru tırmandıklarını söylediler.

Akşam saatlerinde Pulur'a vardılar. Herkes vazifesini biliyordu. Malzemeciler malzemeleri getirdiler, çadırcılar çadırları kurdular. Yakındaki köyde kalmak isteyen askerlere izin verildi. Bir tabur ileri karakol olarak görevlendirildi. Dinlenmeye can atan neferler bir an önce deliksiz bir uykuya geçtiler.

Güneş doğmadan erken bir saatte uyandırıldılar, çadırları topladılar, yükleri arabalara yerleştirdiler. Köyün horozları ötmeden Sülügü yönünde yürümeye başladılar.

Askerlerin bazıları sanki ayakta uyuyordu. Dünkü yorgunlukları geçmemiş, tam dinlenememişlerdi. Bunu fark eden subaylar, çavuşlar tarafından sık sık tembihlenirdi:

- Canlanın biraz, hareketlenin!
- Adımlarınızı hızlandırın, vakit kaybediyoruz. Okunuzu attınız mı ki yayınızı asıyorsunuz.
- Bu hızla yürürseniz hedefimize ulaşamayız!

İlk dakikalar tesiri olan bu tembihler, biraz sonra askerleri tekrar tavsatıyor, kaplumbağa hızına geri döndürüyordu.

Miskin miskin yürürlerken, ağaçlarla kaplı bir tepeden düşmanın topçu ateşine tutuldular. Hiç beklemedikleri bir anda gelmişti mermiler üstlerine üstlerine. Aniden açılan ateş askeri panikletti, sağa sola kaçışmaya başladılar.

Bir obüs mermisi Yüzbaşı Sinan'ın yan tarafına düştü. Hikmet Çavuşla aralarında yürüyen bir asker ağır yaralandı. Hikmet Çavuş yaralıya doğru uzanıyorken yüzbaşının emrini işitti:

– Askerlerimizi toplayalım çavuş, panik arkalara sirayet etmesin. Allah muhafaza sıçarsa biz de önünü alamayız.

– Emredersiniz kumandanım!

Çil yavrusu gibi dağılan yorgun askerler ne yapacaklarını bilemiyordu. Yüzbaşı Sinan, var gücüyle bağırıyor, dağılan neferleri toparlamaya çalışıyordu.

– Askerleri ateşin gelmediği yamaca çekelim, hedef olmaktan kurtaralım.

Bir mermi de Balkanlı Recep'in sağ bacağına sıyrılmış geçmişti. Topallayarak yürüyor, yerden bulduğu bir sırığı kendisine baston yapmaya çalışıyordu.

Allahverdi onun bu hâlini görünce yardım etmek istedi:

– Dayan omzuma da seni gerilere taşıyayım. Yol üzerinde rastladığımız bir sıhhiye görevlisine de yararı sardırabilirim.

Yarasının sıcaklığı ile acısını henüz hissetmeyen Balkanlı:

– Dayanabilirim gibi geliyor, sağ olasın. Ağırlaşırsam ben sana haber uçururum.

Taburlar, bölükler manga manga atlayarak ateş hattından çıkmaya çalıştılar. Ardı ardına gelen obüs mermileri toprakları havaya fırlatıyordu. Etrafa saçılan topraklar askerlerin yüzüne gözüne doluyor, ateşe karşılık vermelerini güçleştiriyordu.

Ateş hattından kaçarken şehit düşenler yerlerde yatıyor, yaralananlar elleri havada yardım bekliyordu.

Yüzbaşı Sinan ve Hikmet Çavuş, birkaç şehit ve yaralının dışında, panikleyen erleri yamacın arkasına geçirmeyi başarmıştı. Mermilerin yerlerde açtığı derin çukurlar, bazı erlerin mezarları olmuştu. İlk duyduklarında kendilerini heyecanlandıran top seslerini, biraz sonra kanıksadılar, devam eden ateşe alıştılar. Ateş hattının tersi istikametine geçtiklerinden korkuları da kalmamıştı.

Kararan havaıyla birlikte Rus askerleri geri çekilmeye başladı. Bunun üzerine geceyi buldukları yerde geçirdiler.

Ertesi gün Kırdabaz–Tenzile arasına geldiler. Fırka topçusu ve istihkâm bölüğü de kendilerine yetişmiş, Alay’a katılmışlardı.

Yollarda gördükleri ve yer yer çarpıştıkları düşman askerleri de Köprüköy’ün doğu tarafındaki sırtlara yerleşmiş, siperlerini hazırlamışlardı. Sanki onları bekliyor, “Esaslı savaşıma vakti geldi.” diyorlardı.

İkinci Nizamiye Süvari Tümeni Kumandanı Yusuf İzzet Bey, düşmanla 6 Kasım akşamına kadar Köprüköy'ün doğusunda çatışmıştı. Düşmanın Kazak süvari tümeniyle birliklerinin Kırtabaz–Tenzile hattına vardığını, bir piyade alayı ve bir bataryayla da kendisinin çarpıştığını eklemişti.

On Birinci Kolordu Kumandanı Galip Paşa, İkinci Nizamiye Süvari Kumandanı Yusuf İzzet Bey'le birlikte yapacakları saldırının en ince noktalarına kadar hesaplarını yaptılar. Akşam kendilerine ulaşan emre göre; bu saldırıyı On Birinci Kolordu kumandanlığı yapacak ve İkinci Nizamiye Süvari Tümeni de Kolordu Kumandanı'ndan emir alacaktı. İki sınır taburundan kalanlar da süvari tümenini destekleyeceklerdi.

Araziyi ve düşmanın durumunu görmüşler ve bunu subaylarına izah etmişlerdi. Birlikler neler yapacaklar, sıhhiye çadırları nereye kurulacak, ağırlıklar nerede kalacak hepsi hesaplanmıştı.

Bu hesaplar yapıldıktan sonra Yusuf İzzet Bey, etrafı son bir defa kolaçan etmek için, mahmuzladığı atıyla dörtnala yola çıktı. Sürbahan taraflarına geldiğinde gördüklerini bir rapor hâlinde Galip Paşa'ya geçti:

“Badicivan köyü düşman elindedir. Köyün doğu sırtları sağlamlaştırılmış, tahkim edilmiştir. Kuzey tarafında keşif kolları vardır. Sülügü köyü ve Badicivan'da bulunan düşmanın topçusu yoktur.”

Yusuf İzzet Bey'in raporunda belirttikleri çok mühim bilgilerdi. Hele düşmanın topçusunun bulunmadığını söylemesi Galip Paşa'ya derin bir nefes aldırdı.

Topçu birliklerinin gücü, her zaman piyadenin gücünden üstündü. Savaşı yoğun bir top ateşiyle başlatmaları kendileri için çok faydalı olacaktı.

Bu, düşman üzerinde ruhsal bir yıkım ve çöküntü yapacak, belki de panikleyip cephelerinin dağılmasına bile yol açabilecekti. Her şey tamamdı, asker emir bekliyordu:

“Haydi aslanlarım, saldırı vakti geldi, Allah yardımcımız olsun!”

Kumandanın ateş emriyle taburlardaki askerler aşağıya doğru koşarak ilerlemeye başladı. Aras’ın suları gibi akıyorlardı. Birbirleriyle irtibatlarını kaybetmeyecek şekilde, aralıklarla yerleştiler. Böylece kumandanın alınan emir bir zincir gibi aşağıdaki askerlere yetiştiriliyordu. Haberin koptuğu yerde kumandanın yaveri ve emir erleri imdada yetişiyordu.

Top sesleri yeri göğü inletiyordu. Aradaki tüfek sesleri cılız kalıyor, ardından patlayan toplar onları gölgede bırakıyordu.

Yüzbaşı Sinan askerleriyle birlikte ileri hatlara doğru ilerliyor, kısa zamanda kendisine siperler hazırlayan düşman hatlarını parçalamaya çalışıyordu.

Sahra topçusunun kuytusuna yerleşmişlerdi. Topçuların her atışı askerlere şemsiye görevi yapıyor, bir kalkan gibi üzerlerine kol kanat geriyordu.

İki eliyle kulaklarını tıkayan Seyda etraftaki hengâmeyi seyrediyordu. Bu hareketliliğin dinmeyeceğini, gittikçe alevlendiğini anlayınca çavuşun gösterdiği

sipere geçti. Tüfeğini ateşledi. Onun mermileri de mısır patlağı seslerinin arasına karıştı.

Yüzbaşı Sinan, birliğindeki askerleri kontrol ettikten sonra batarya kumandanı Yozgathı binbaşının yanına gitti.

– Karşımızdakilerin topları yok ama piyadeleri yaylım ateşine tutuyorlar bizleri, göz açtırmıyorlar kumandanım.

Batarya Kumandanı Binbaşı İbrahim Bey daha tecrübeli ve gözüpek bir subaydı. Sinan Yüzbaşı'nın yüreğine su serpmek istercesine:

– Gel yüzbaşım gel, gel de bak neler göreceksin. Benim rahmetli ninem, “Bu âlem bir seyir yeridir, seyredip ders almayan geridir!” derdi. Ben çocuk kafamda ne dediğini idrak edemez, “Bu ninem kitap gibi konuşuyor, ama ne dediği anlaşılıyor.” derdim. Büyüyüp yaşım ilerledikçe ne dediğini anladım Yüzbaşı. Gel şu dürbünden sen de bak, temaşa et yani.

Yüzbaşı Sinan da İbrahim Binbaşı'nın ne demek istediğini, uzattığı dürbüne yerleştirdiği gözleriyle gördüklerinden sonra daha iyi anladı. Gülesi gelmesine rağmen kendisine hâkim oldu. ‘İnsanların zayıf yönleriyle eğlenilmez!’ diye düşündü ve toparlandı.

– Düşman askerleri topçularımızın ateşinden yılmışlar ve çok korkmuşlar, üçü beşi değil toplu halde geri kaçmaya çalışıyorlar kumandanım! Ben de ordularıyla korkusuzca üzerimize geldiklerini sanırdım.

– İnsan fıtratı yüzbaşım, hep ayındır. Okka her yerde dört yüz dirhemdir, değişmez. Hepsi etten,

kemikten, ruhtan yaratılmıştır. Kaçan, firar edenler bizde üçte birse, onlarda ikidir. Fark eden bir şey yoktur.

– Bunlar sipere girmemek için ayak diriyorlar. Bakın başlarındaki kumandanları hepsine kırbaç sallıyor, gözlerini korkutuyor. Askerimizin cesareti bunlarda yok.

Seyda, Balkanlı, Hikmet Çavuş, Sinan Yüzbaşı, İbrahim Binbaşı, Ali Rıza Binbaşı, Galip Paşa, Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa ve diğerleri hepsi ayakta siperlerin içinde, askerlerinin başındaydı.

“Bu Köprüköy’ü dar edeceğiz size, geldiğiniz gibi geri döndüreceğiz sizleri, hatta dönmenize fırsat vermeden yerinizde mıhlayacağız.” diyorlardı.

Yüzbaşı Sinan mermisi biten erlere takviye yapıyordu. Elinde fişeklikler siperlere giderken, bir çukurun içinde büzülmüş, tir tir titreyen bir asker gördü. ‘Herhâlde yaralanmış, kan kaybettiği için bu hâlde, sedyecilere haber vereyim.’ diye düşündü. Dikkatlice bakınca yaralı olmadığını fark etti.

– Arkadaşların da siperler de daha ileride, sen niçin buradasın asker?

Titremesi daha da artan asker kekeleyerek:

– Gürültüden ve mermi seslerinden çok korkuyorum.

Bu, yüzbaşının gördüğü savaştan korkan ilk asker değildi, daha önce de çok defa bunun benzeri hâdiselere şahit olmuştu. Hiç tereddüt etmedi. Şokta olan bu askere bir karşı şok uygulamalıydı. Elindeki

fişeklikleri yere bıraktı. Askerin suratına okkalı, demirden bir tokat aşk etti.

– Hadi fırla, sürünerek arkadaşlarının yanına git.

Neye uğradığını şaşırın, beklemediği bir hareketle karşılaşan asker irkildi, kendine geldi. Sıkı sıkıya yapıştığı tüfeği elinde ileri atıldı.

Topçuların desteğinde ilerleyen askerler düzlüğe doğru hareket ediyor, ani bir saldırıyla düşman birliğini yenmek istiyordu.

Top mermileri Rus askerlerinin tepelerinde patlıyordu. Panik hâlinde sağa, sola kaçışan askerler şarapnellerden kurtulamıyordu.

Sinan Yüzbaşı elinde tüfeği neferlerinin yanından ayrılmıyor, nişan aldığını vuruyordu. Toz duman içindeydi ortalık. Askerler, savaş başlamadan önce üşüyen ellerinin ve ayaklarının soğukluğunu artık hissetmiyordu. Tam tersine hepsini ateş basmıştı. Hedefleri, karşılarındaki düşman siperleri ve içindeki askerlerdi.

Bir dakika sonrası hepsi için meçhuldü. Karşılarındakini vurmaya çalışıyorlardı, çünkü kumandanları onlara; ‘Vuran vurulmaz!’ demişti. Vurulmamak için vurmak istiyorlardı. Yaşamaları için öldürmeleri gerektiğini öğrenmişlerdi.

Topçuların desteğinde adım adım ilerliyorlar, onlar ilerledikçe Rus birlikleri geri çekiliyordu. Bu da ateş etme şevklerini arttırıyor, panik hâlinde geri çekildiklerini görmekten mutlu olan askerler daha da yükleniyordu.

Rusların birkaç gün önce işgal edip yerleştikleri Köprüköyü ve Çoban Dede Köprüsü üzerinde tabancalar, piyade tüfekleri, makineli tüfekler kan kusuyordu.

– Gördün mü Allahverdi, biz bunların hakkında geldik, bir daha Köprüköyü'nün yakınından bile geçmezler.

Seyda, yan tarafındaki arkadaşına bunları söylemek için ayağa kalkmıştı. Piyadenin ateşi ona isabet etti. Derinden bir 'Ah!' sesi çıktı dudaklarından.

Seyda'nın yaralandığını gören Allahverdi bir anda ne yapacağını bilemedi. Yere düşen Seyda boylu boyunca yatıyordu. Sürünerek ilerledi ve mermi yağmuru altında sürükledi, arkadaşını geriye çekeledi.

Parlayan güneş ışınları ve mermilerin alev parıltısı arasında sırtladığı gibi sargı yerine taşıdı. Sedyeciler harıl harıl çalışıyor, yaralı, şehit taşıyordu.

Koluna mermi saplanan Seyda, acısını hafifletmek için kelime-i şahadet ve salâvat getiriyordu.

– Ölmeyeceksin Seyda dayan, dayan benim dinimi öğreten hocam, dayan! Sen olmasaydın eksiklerimi kimden öğrenirdim. Rabbim iyi ki gönderdi seni aramıza. Biz de elhamdülillah Müslüman'ız deyip geziyorduk. Meğer ne incelikleri, ne güzel tarafları varmış İslâm'ın.

Seyda sırtında durmadan konuşuyor, onu uyanık tutmaya, şoka girmesini önlemeye çalışıyordu.

– Elhamdülillah demeyi senden öğrendim. Yemeğe başlarken besmeleden sonra salâvat getiriniz, Allahümme salli âlâ seyyidina Muhammedin ve ala âli

Muhammed deyiniz. Çünkü bize verilen nimetler, yediğimiz her şey Peygamber Efendimiz'in hürmetine yaratılmıştır. Yüce Allah; "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım." buyurmuş, demiştin. Benim senden daha çok öğrenecek şeyim var Seyda dayan, sık dişini. Harp bitince bana Kur'an-ı Kerim de öğreteceksin, işimiz çok seninle.

Seyda'nın kolundan akan kanlar Allahverdi'nin sırtını sıırıslıkam yapmıştı. Gittikçe de kan kaybediyordu. O hâlâ belli belirsiz bir sesle:

– Eşhedü en lâ ilâhe illa'llah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resulühü, demeye devam ediyordu.

Sedyesini boşaltmış olan sedyecilere Seyda'yı teslim eden Allahverdi, arkadaşının yüzünü okşadı ve geriye, cepheye döndü.

Abdürrahim Ağa ve Meydo akşam namazını eda ettikten sonra yola çıktılar. Kar yağmaya başlamıştı. Bu seferki yol, hiç de Abdürrahim Ağa'nın tahmin ettiği gibi kolay geçeceğı benzemiyordu. Kar tipiye çevirir, tipi de çıkacakları tepelerin yüksekinde onları yakalayacak olursa işleri çetindi.

Fenerlerini yakmışlar, sıkı sıkı sarınmışlardı. İki tekerlekli araba kâh düzlüğe iniyor, kâh yokuşlara tırmanıyordu.

İsli fener bazen rüzgârdan, bazen çamurlu yolun sarsıntısından söniyordu. Bir müddet öylece karanlıkta gidiyor, kar beyazının ortalığı ışıtan aydınlığında yol alıyorlardı. Ağaçlı yolların zifirine daldıklarında ise fenerlerini tekrar yakıyorlardı.

Ayağı aksak, alını sekili atlarını bir yenisiyle değiş-tirememişler, hâlâ onu kullanıyorlardı. Hayvan gide gele bu yolları ezberlemişti. Şimdi de belli bir tempo tutturmuş, o hızla ilerliyor, ağzından burnundan, terli sırtından buharlar çıkıyordu.

Abdürrahim Ađa kendini diri tutmaya çalışsa da göz kapakları ara sıra kapanıyor, boynu yana dūřuyor, sallanan tekerlerin tıkırtısında bir iki silkelenince uyanıyordu.

– Ne oldu Meydo can bir Şey mi var?

– Yok ağam yola devam ediyoruz, her Şey yolundadır tasalanmayın.

– Demek ki biraz içim geçmiş. Kr olası uyku, geldi gzkapaklarıma örekli. Evde olsam uyumak için gözlerimi sıkırım, gene gelmez mübarek.

– Keyfine bak, canını sıkma ağam. Ben dizginlere sıkıca yapıştım.

Rüzgâr hızını arttırıyor, yerdeki ve yağmakta olan karları etrafa savuruyordu. Yüzü gözü kar dolan hayvan kafasını yana döndürüyor, ürperten rüzgârdan korunmaya çalışıyordu.

– Hava çok bozdu, ne edeceğiz ağam?

– Yapacak bir Şeyimiz yok, böyle devam edeceğiz. Karlı hava böyledir. Kar yağdığı gün tozar. İşte Şimdi de tozuyor.

– Ağam, tam yolun ortasında kaldık, ne öteye ne beriye. Geri dönsek dönemeyiz, ileri gitsek gidemeyiz.

– Bu dünya iki gündür; bir günü sevinç, bir günü hüzdündür, sıkalım dışimizi Meydo. Olduğumuz yerde

duramayacağıma göre devam etmekte fayda vardır. Gidebildiğimiz kadar gideceğiz. Bana da bu geceyi başa çıkaramayacağım gibi geliyor. Allah'tan yardım ve kolaylık istemekten, yalvarmaktan gayrisi yalandır. Önümüzdeki tepenin rakımı yüksektir. Bu tipi orada daha çoktur.

– O tepeyi aşmaya çalışalım bakalım neler olacak? Bu dünyada daha yiyecek ekmeğimiz, içecek suyumuz varsa geçeriz. Yoksa da ne yapsak nafile.

Meydo Erzurum'da geceleme niyetindeydi. Abdürrahim Ağa istediği için gece yolculuğu yapıyorlardı. Bu kışta kıyamette yola çıkanın ya akli kıt olmasıydı ya da canı kıymetsiz, lâkin yapacak birşey yoktu bir defa yola çıkmışlardı.

– Ayazına razıyız, rüzgârdan da sakınacağız, tipi savurmasa her şey yolunda olacak.

Tipide göz gözü görmüyor; ilerlemeleri, bir adım atmaları, hareket etmeleri mümkün olmuyordu. Deli rüzgâr, yerdeki karları ağaçların tepesine, ağaçlardakini de yere savuruyordu.

Gıncırdayan tekerleklerin korkusu eşliğinde tepeye çıktılar. Abdürrahim Ağa, muşambanın içine gömdüğü kafasını iki elinin arasına almış, sadece gözlerini açıkta bırakmıştı. Soğuktan donan muşambanın iki ucu, tilki kulağı gibi havaya dikilmiş, yüzünü tam sarmalamıyor, örtmüyordu.

– Aha bura, işte bura, dağların, bu tepelerin en yüksek noktasıdır, zirvesidir Meydo. Sakallarım ağardı, belim büküldü, eh dişlerim de usul usul dökülmeye başladı. Ben bu yaşıma kadar böyle bir zamanda bu

yolları geçmedim. Ortalıkta hayvanlar bile dolaşmıyor. Diyeceksin ki sen niye dolaşıyorsun. Vatan aşkına hizmet için, millet aşkına hizmet için, şüheda aşkına hizmet için Meydo can, hâsılı Allah aşkına hizmet için.

– O son dediğin için dağlar taşlar selâm dururlar, yerler inler, gökler gürler ağam. Bu kuru canımız feda olsun bu canın sahibine. Öyleyse biraz daha gayret et, haydi küheylân!

– Tepeden aşağı inince bir hâl yolu ararız.

Birbirlerini gayrete getirmek için şevk verici sözler sarf ediyorlardı. Ancak kış havası ne kadar heybetli olabilirse o kadar heybetini gösteriyordu.

– Ağam hayvan çok zorlanmaya başladı. Durduk mu şu tepenin düzünde dururuz. Bir adım daha gitmek imkânsızdır.

– Az daha dayan Meydo, hayvanın atacağı her adım kurtuluşumuza giden yolu kısaltır. Aşağıdaki düzlükte bir köy var biliyorsun. Orada bir evin kapısını çalar, Tanrı misafiriyiz deriz. Gece yarısı oldu, herkes uyumuştur ya neyse.

– Uyumuşlarsa biz de meraklerinin birine sığınırız. Gün doğunca da helâlleşir ayrılırız.

Sıkıntılı dakikalar saatler gibi geliyordu. Tipinin şiddetiyle başını korumak için sağa sola çeviren hayvan yorulmuştu. Zaman zaman olduğu yerde dakikalarca duruyor, tipinin azalmasını bekliyordu. İki yerinden düğümlü kırbaç şaklatılsa da hayvan, kendisinde güç bulunca adım atmaya başlıyordu. İkisi de çok üşümüştü.

Sıkıntı içinde geçmeye çalıştıkları yol uzadıkça uzuyor, sanki oldukları yerde sayıyorlar, hiç ilerlemiyorlardı.

– Gidiyoruz gidiyoruz bir arpa boyu yol alamadık galiba Meydo, ne iştir? Otu ite, eti ata mı verdik dersin?

– Canımız dursun da koy ağır gidelim ağam, tipiden boğulmayalım, tepeden aşağı yuvarlanmayalım Allah esirgesin!

Saatlerdir yerdeki karları savuran sert rüzgâr esaslı bir tipi oluşturmuştu. Öteye beriye yığılan karlar, bazen tepeciklerle yollarını kapatıyordu. Geçmeye yol arıyorlar, kar tepesinin etrafından dolaşıyorlardı. Görüş mesafeleri azalmış, yer yer sıfır noktasına inmiş, gözleri hiçbir şey görmez hâle gelmiş, oldukları yerde kalakalmışlardı.

Ah bir dam altı, bir konak, bir han, bir kervansaray olaydı şimdi şuracıkta. Atlarını, arabalarını kuruluğa, ahıra çekseler, kendilerine de ateşi harlı bir ocak başı ikram etseler ne kadar makbule geçerd.

Atalar boşuna; ‘Aç kal, açık kalma.’ dememişlerdi. Karınlarını doyurmasalar da razıydılar. Ama sıcak bir tas çorba fena olmaz, midelerini cilalardı. Yol boyunca ürperdikçe içleri kalkmış, mideleri altüst olmuştu.

İkisi de akıllarından geçen bu düşünceyi açığa vurmamışlar, “Aç tavuk kendisini zahire ambarında görürmüş.” deyip susmayı tercih etmişlerdi.

Tepeden aşağı düze inmek daha kolaydı. Neden sonra tipi de hızını kesmişti. Kar fırtınası azalmış,

savrulan karlar tane tane uçuşmaya, sepelemeye başlamıştı. Birkaç saat öncesine göre, hayvan önünü rahat görüyor, adımlarını ferah atıyordu.

– Köye varmak için bir solukluk yolumuz kaldı. İnşallah yarım saat sonra oradayız.

Arabalarını durdurdular. Yağan tipinin savurduğu karlar, orada burada öbekler, yığınaklar yapmış, yol ve iz birbirine karışmıştı.

Karlara bata çıka, ilk önlerine çıkan evin kapısını birkaç defa vurdular. Saat geç olduğundan kimseyi rahatsız etmek istemiyorlardı.

Bir iki tıklatıp bekliyor, ardından bir ikincisini vuruyorlardı. Ne kapıya gelen vardı ne de açan. Kerpiç evin pencerelerinden dışarıya idare lambasının ışığı da sızılmıyordu.

– Meydo, bu evde kimse yok, yandakine geçelim.

İkinci evin kapısını da aynı hassasiyet ve nezaketsizlikle tıklattılar. Cevap almayınca, derin uykudadırlar diyerek biraz daha kuvvetlice çaldılar. Sanki kapı duvar olmuştu. Bu ev de gecenin karanlığına gömülmüştü.

– Bana kalırsa bu köyde kimse yok. Köylüler gitmişler, dikkat ettiysen bize ürüyen köpek de yoktu. Yalnız ayak seslerimize, konuşmalarımıza karşılık ahırdan camış sesleri geldi. Büyükbaş hayvanlar kalmış, bu köyün ahalisi gitmiş.

– İyi ya ağam, gel şu samanlıkta sabah edelim.

– Sahipsiz eve girmem Meydo. Kapıyı iki üç tıklatırsın, müsaade varsa girersin. Bu evde müsaade

verecek kimse yok. Bu edebe aykırıdır. Samanlıklarına dahi girmem, dışarıda donup öleceğimi bilsem girmem. İki çeyrek ötede başka köy var biliyorsun, oraya gidelim.

Meydo, zor zahmet köye ulaştıkları için sevinmişti. Bu sevinci yarım kaldı, Abdürrahim Ağa biraz daha yol almalarını söylüyordu. Onun lâfının üstüne lâf koyamazdı, sonu ölüm de olsa mecburen gideceklerdi.

İbrahim Binbaşı'nın dürbününden gördükleri, şimdi gerçek olmuş gözlerinin önündeydi. Akın akın yanından geçen askerler, geriye doğru kaçıyordu. Yüzbaşı Sinan önce inanmak istemedi.

'Herhâlde aldıkları emir lüzumunca geri çekiliyorlar.' diye düşündü. Oysa askerlerin yüzlerindeki ifadeler ve telaşlı hâlleri, onların panik hâlinde olduklarını gösteriyordu. Düzenli bir şekilde gitmiyorlardı, bu askerler kaçıyordu.

'Kaçtıkları için komutanlarının kırbaçladığı Rus askerlerini kınamıştım ya Rabbim, neler oluyor, bu başımıza gelenler nedir? Kullar kınadıkları şeyler başlarına gelmeden kabre girmeyeceklermiş Hadis-i Şerif'ini biliyorum. Bu yüzden de bu hususta hassasiyet gösteriyordum.' diyerek hayıflandı.

Bakışlarını yola dikmiş, kollarını savurarak koşan neferlerden birini durdurmaya çalıştı, başaramadı. Arkasından gelenin üzerine tüfeğini doğrulttu, sert bir şekilde gürlledi:

– Asker dur, ihtar ediyorum dur!

Yüzbaşı'nın hizasını geçtikten sonra durabilen askere seslendi:

– Nereye gidiyorsunuz, ikaz ediyorum geriye dönün!

Gözleri yuvalarından fırlamış, koştuktan nefes nefese kalmış, ağzı açık, göğüs kafesi bir inen bir kalkan asker korktu, soluklanmaya çalıştı:

– Tümendeki askerlerin hepsi panik hâlinde, ben de peşlerine katıldım kumandanım.

Yüzbaşı Sinan'ın yanından, kaçışan asker selinin arasında tek tük kumandanları da geçiyordu. Bu kumandanlar, kamçı yağmuru altında havaya silâh da sırıkiyordu. Dağılan askerlerini toplama gayreti içindeydiler ve çok heyecanlıydılar. Onlar da bağıraktan kısılan sesleriyle:

– Olduğunuz yerde kalın, dönün kaçmayın, cezanız çok ağır olacaktır, diyerek ihtarda bulunuyor, âdeta yalvarıyordu.

Bu durum yüzbaşını çok üzdü, bir anda kendini on yaş ihtiyarlamış hissetti. Ulaşabildiği kumandanları aradı. Aslında hepsi hâdiseden haberdardı. En alt kademededen en üst kademeye kadar, Hasan İzzed Paşa da elinde tabanca, kaçışan erleri durdurmak için at üstünde oraya buraya koşuşturuyordu.

Bulaşıcı hastalık gibi birinden diğerine sirayet eden panik On Sekizinci Tümen'den Otuz Dördüncü Tümen'e sıçramıştı. Tecrübesiz olan kumandanlar ne yapacağını şaşırılmışlardı. Tecrübeli olanlar hem askerleri hem onları kendilerine getirmeye çalışıyordu.

Kötü haber tez ulaştığından Hasan İzzed Paşa da yollara düşmüştü. Kurmay Başkanı Yarbay Guze, askerlerin firar telefonunu alır almaz Binbaşı Rıza Bey'e bir emir eri gönderdi:

– On Birinci Kolordu geri çekiliyor, son bölüğünü zü durdurarak Hasankale'nin doğu tarafından ileriye götürün. Kaçan erlerin üzerine ateş ederek durdurun, onları sert bir şekilde cezalandırın!

Bu emir Binbaşı Rıza Bey'in içini yaktı.

'Aaah Yarbay Guze ah, askerlik disiplindir, suç işleyeni cezalandırmaktır. Filhakika hayat da öyledir. Doğruya mükâfat, yanlışta ceza yeridir. Amma bunlar bizim evlâtlarımız Bay Guze. Canımız, gözümüzün nuru, analarının paşa olsun diye beşiklerini salladığı evlâtlarımız. Ayaklarına potin, sırtlarına palto veremediğimiz, heybelerinde iki günlük kuru peksimet bulunan gençlerimiz. Aç susuz yollara düşmüşler vatanları için. Birbirlerinden etkilenip oraya buraya koşuştularsa canlarına kastetmek mi lâzım canım. Ne kadar acımasız bir karar verdin Bay Guze. Ben senin kadar merhametsiz olmayacağım.'

Atına atladı, kolun sonundaki bölüğü yakaladı. Bu bölükte korkudan eser yoktu, uygun adım marş ilerliyorlardı.

Sırtını dikleştirdi, atının dizginlerini çekerek durdurdu, iki kolunu da açarak:

– Bölük dur, emrini verdi.

Askerin yanında yürüyen Bölük Kumandanı Yüzbaşı

Abdurrahman Efendi, Binbaşı Rıza Bey'in telaşlı hâlini görünce ilerledi ve yanına yanaştı:

– Hayrola kumandanım, bir aksilik mi var?

– Yüzbaşım, On Birinci Kolordu'nun bazı tümenleri paniklemiş, sizin bölüğünüz de kolun en sonunda biliyorsunuz. Askerlerinize emrediniz, mevzi alsınlar, yanınızdan geçenlerin, kaçanların üzerine ateş etsinler. Yarbay Bay Guze'nin emridir.

– Emredersiniz kumandanım!

Bu emir Yüzbaşı Abdurrahman Efendi'nin canını sıktı. Evladı yerine koyduğu askerin üzerine ateş ettirmek kanına dokundu, rengi limon sarısına döndü, bir anda gözleri karardı, midesi bulandı. Ayaklarının üzerinde bir iki sendeledi.

Yüzbaşının fenalaştığını fark eden Binbaşı Rıza Bey, kolundan tutarak kendine doğru çektii, usulca kulağına seslendi:

– Siz Guze'ye aldırmayın, havaya ateş ettirin yüzbaşı, bu şekilde de maksadımıza ulaşabiliriz.

Yüreğine su serpilen Yüzbaşı biraz kendine gelmişti. Binbaşı Rıza Bey'in atı yanından uzaklaşırken o da kendi atına atladığı gibi bölüğün başında aldı soluğu.

Kimi tüfeğini, kimi matarasını düşürmüştü. Kimi de ayakkabısının tekini yerde bırakmış kaçıyordu. Havaya açılan ateş onları daha da korkuttu. Son bölüğün mevzilenip nişan alma pozisyonuna geçmesi ve aralarından bazılarının havaya ateş etmesi üzerine neden

sonra kaçmayı durdurdular, bölük bölük toplanmaya başladılar.

On Sekizinci ve Otuz Dördüncü Tümen'in erleri bir araya geliyordu. Bütün subayların elbirliğiyle gayretleri sonuç vermişti.

Saatlerdir at üstünde koşuşturan Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa, askerlerin toparlandıklarını görünce sevinmişti, ancak öfkeyle karışık korku ve heyecanı henüz geçmemişti:

– Biri yapar biri yikarmış. Yaptığımız çarpışmada kazandığımız üstünlüğümüzü bir çırpıda yok ettiler. Elin Rus'unu üstümüze güldürecekler, şunların yaptığı cahilliğe bak. Allah'a şükür ki geri çekilmeye mecbur kıldığımız Rus birliklerinin askerlerimizin kaçtığı yönde süvarileri yoktu. Aksi hâlde duman ederlerdi bizi. Cephe bu kadar boşluğu kaldıramaz. Ahmed Fevzi Paşa bu aradaki gediği derhâl dolduralım.

– En kısa zamanda emriniz yerine getirilecektir Paşam. Kaçan askerler canınızı sıkmasın, bunların çoğu daha önceki kaçaklardır. Eğitim görmemiş, askerlik ruhunu alamamışlardır. Şimdi bir kez daha kaçmaya yeltenmişlerdir. Seksen Üçüncü Alay Kumandanı Ziya Bey, Aha'dadır. Derhâl Ügümü yönüne gelmesi emrinizi ulaştıracam. Şafakla birlikte yola çıkarlar ve cephenin bu açık tarafını kapatırlar endselenmeyin.

Dondurucu soğuk, Hasan İzzed Paşa'yı da atını da etkilemişti. Birkaç dakikadır hareketsiz duruyorlardı. Heyecan ve gayretle hareket ederken bir şey

anlamamışlardı, şimdi terlediklerinin farkına vardılar ve daha çok üşüyerek titrediklerini hissettiler.

– Atımın üstüne çulunu örtsünler asker, çok terlidir, kuytuya çeksinler!

Uzun zamandır çaba harcayan bütün subaylar da etrafında toplandı. Aceleyle kurulan bir çadırın içinde sıcak bir şeyler içerek kendilerine gelmeye çalıştılar.

6 Kasım'da batırılan gemilerde bulunan giyeceklere bel bağlayan ordu, kışta kıyamette kıyafetsiz kalmıştı. Kıyafet verilemeyen askerler, kendi giysileriyle dolaşıyor, eksikliğini elindeki imkânlarla sağlamaya çalışıyor, sözün kısası sakalından kesip bıyığına ekliyordu.

Kumandanlar, ilk fırsatta, imkânlar ölçüsünde bu eksiklerinin giderileceğini duyuruyor, ancak ihtiyaçlarına bir türlü kavuşamıyordu.

Erzurum'dan orduya gönderilen erzak ve yiyeceklerle birlikte, sınırlı sayıda giyecek de iletilmişti. Hasan İzzed Paşa da bu giysileri dağıtılmak üzere kumandanlara teslim etti. En son partiyi Yüzbaşı Sinan'a verdi:

– Senin bölüğüne ayırdım bunları Yüzbaşı. Acil ihtiyacı olanlara taksim et ve bugünkü koşuşturma ve kovalamaları için de hususî teşekkürlerimi ifade et kendilerine.

– Sağ olun kumandanım! Ben de size bir hususta danışacaktım. Sıhhiye çavuşunun bana bildirdiğine göre; askerlerimden iki tanesi hasta yatıyor, birinin durumu da ağırcaadır. İnşallah bir salgın hastalığın belirtisi değildir, bu durum beni çok korkutuyor paşam.

– Çadırdaki hekimler ne diyorlar yüzbaşı, teşhisleri nedir?

– Onlar da tam teşhislerini koyamadıkları için endişe ediyorum zaten.

– Ben icap edeni yaparım, merak etmeyin. Siz şimdi gidin, kıyafetlerinizi dağıtın, askerın morali biraz düzelsin.

Gün boyunca kaçan, panikleyen erler, Yüzbaşı Sinan'ın askerlerini etkilememiştir. Tam tersine, subaylarıyla birlikte yollardan asker döndürmeye çalışmışlardı. Şimdi de üçer beşer dinlenmeye çekiliyorlardı.

Birliklerden birinin ağırlıkları geride kaldığından çadırları kurulamamıştı. Seyda, herkesten önce peksimetini yemiş, yatağına kıvrılmış uyumuştı.

Kumandanlarını aralarında görünce hareketlendiler, toparlanmaya çalıştılar.

– Rahat olun arkadaşlar, sizlere güzel bir haber vermek için geldim. Şimdi Hasan İzzed Paşa'nın çadırından geliyorum. Hepinize ayrı ayrı şükranları var. Bugünkü kahramanca çalışmalarınız kendisini ziyadesiyle memnun etmiş, size ulaştırmamı sıkı sıkı tembih etti. Ayrıca ihtiyacı olanlara da bu kıyafetleri gönderdi.

Kıyafet lâfını duyan askerlerin sevinçten gözleri parladı. Allahverdi herkesten önce atıldı:

– Kumandanım, Seyda'nın ceketi çok incedir. Tir tir titriyor. Onun o hâlini görünce ben iki kat üşüyorum. Başında başlığı da yok. Kafasına incecik bir bez doluyor. Hiç şikâyet etmeden sineye çekiyor, çok

mütevekkil. Şimdi içerde uyuyor. Varsa bir paltoyla başlık verir misiniz?

– Allahverdi, onun hissesini ayırdım ben. Sabah kalkınca gelsin alsın.

Balkanlının paltosu topuklarına kadar uzundu. Ancak lâstik ayakkabılarının içi kar suyunu çekiyordu. O yüzden ayak parmakları sızlıyordu. İhtiyacı vardı, ama utancından isteyemedi.

‘Daha çok muhtaç olanlar vardır, ben böyle de idare ederim.’ diyerek sesini çıkarmadı. Hem yüzbaşının elinde de fazla bir şey yoktu zaten.

Hikmet Çavuş, ganimetinin sefasını sürüyor, öldürdüğü bir Rus askerinin paltosunu giymiş, içi kürk-lü çizmelerini de ayağına geçirmişti. Keyfine diyecek yoktu. Anasının ördüğü başlığı kulaklarının üzerine kadar çekiyor, bir tek gözleri açıkta, kar tipi demeden yürüyebiliyordu.

Abdürrahim Ağa ve Meydo köye yaklaştıklarını köpek havlamalarından anladı.

– İşte burada hayat var Meydo Can.

Birinci evin kapısını çaldılar. Biraz bekledikten sonra, içeriden titrek bir ses duydular:

– Kim o?

– Tanrı misafiri.

Başında takkesi ve gecelik entarisi olan ak sakallı bir ihtiyar, elindeki gaz lambasıyla kapıyı açtı.

– Yolda kaldık babam, müsaade verirsiniz ahırınızın bir köşesinde sabahlayalım.

– O ne biçim söz, başım gözüm üstesiniz. Nereden gelip nereye gidiyorsunuz?

– Erzincan'dan geliyoruz, köyümüze gidiyoruz. Yolda tipiye yakalandık, köye de epey yolumuz var. Biraz da üşüdük. Yanınızdaki köy boşalmış, kimse kalmamış.

– Ermeniler, evlerini ve büyük baş hayvanlarını bıraktılar, Rus sınırından öteye geçtiler. Hâlbuki onlara bir şey eden diyen yok. Hangi akla hizmet yaptılar bilmirem.

– Yollarda Erzurum'a göçen köylüler gördük biz de. Yatağını, yorganını, çoluğunu çocuğunu arabasına atmış, arkasına da ineğini bağlamış yola düşmüşler gidiyorlardı.

Misafirleri kabul ederek odaya yerleştiren ev sahibi dışarı çıktı. Biraz sonra içinde sıcak çay, peynir ekme bulunan bir tepsiyle geldi.

– Siz karnınızı doyuruncaya kadar yataklarınız hazır olur beyim.

– Allah razı olsun babam.

– Asker ne hâldedir bilir misiniz, haberiniz var mıdır? Sabah kalktığımızda kar kapımıza kadar doluyor, açamıyoruz. İstanbul'dan hareketlerini hesaba katmıyorum. İkinci teşrinin, yani ki kasımın başında, buralardan yürümeye başlamışlardı. Bu havada nasıl yol yürürler, ne yer ne içerler bilmirem. Lokmalar boğazımdan zor geçer.

– Yaptıkları çarpışmalarla Rus'u kovalamışlar, kaçmaya zorlamışlar. Asker Köprükoy yakınlarında harp ediyor.

Karınlarını doyurduktan namazlarını kıldıktan sonra yattılar. Sabah erkenden aynı tepsi yine dolu geldi.

– Zahmet buyurdunuz babam.

– Zahmet ne demek, Tanrı misafiriyiz demediniz mi? Misafire hizmet Hakk’a hizmettir evlât. Bize bu fırsatı verdiğiniz için ben teşekkür ediyorum.

Üçüncü Ordu ve Kolordu Kumandanlarının, bugünkü firarlardan ve yarım kalmış, içlerine sinmeyen taarruzlardan keyifleri kaçmıştı.

Kurmaylarıyla bir şeyler yiyip içtikten sonra çadırına dönen Hasan İzzed Paşa; ‘Balkan Savaşında da az sayıda er korkudan paniklemiş lâkin daha kısa sürede toparlamışlar. Benim daha sonra haberim olmuştu. Bugünkü ise başka bir afetti canım. At koşturmaktan iflâhım kesildi. İnşallah bir daha böyle bir durumla karşılaşmayız. Bu koca çınarın çatırdamaya yüz tuttuğunu askerler de hissetti herhâlde.’ düşüncelerini aklından geçiriyor, bir türlü uykuya geçemiyordu.

On Birinci Kolordu Kumandanı Galip Paşa’nın da canı sıkındı. Öfkeden bir kovan arı sepetine dönmüştü. O da İzzet Paşa’nın zihninden geçenlerden farklı düşünmüyordu.

‘Bugünkü harekât planlandığı gibi gerçekleşmedi. Ne yazık ki kolordumuz başarılı olamadı. Bunda herkes pay sahibidir. On Sekizinci Tümen emrettiğimiz saatte hareket edememiştir. Elli Üçüncü Alay’ın geri çekilmeye başlaması diğer birliklere de sıçramış, örnek olmuştur. Birbirine karışan askerlerin

ayrılması zaman almıştır. Oysa askerlikte dakikaların bile ehemmiyeti vardır. Daha sonra kendini affettirmiş ve Elli Üçüncü Tümenimiz Sansor sırtlarını işgal etmiştir. Rus birliklerini arkasından kovalamış ve Tafdiker sırtlarına kadar sürmüştür. Topçularımız sahip oldukları güçlerini gösterememiştir. Bir kısmı düz arazide yerleşememiş, bir kısmı mahir ellere kavuşmamıştır. Allah'tan yaralı ve şehit sayımız fazla değildir. Bütün bu kötü neticeye rağmen her şey bitmiş değildir. Kolordumuz yarın tekrar tarruz edecektir.'

Uzandığı yatağında doğruldu, fenerin fitilini uzatarak ışığını kuvvetlendirdi ve Üçüncü Ordu kumandasına, bugünkü savaşın raporunu yazmak için kalemini eline aldı. Zihninden geçen bu düşünceleri düzgün cümlelerle kâğıda döktü.

Yüzbaşı Sinan bu gece daha bir huzur içinde uyuyacaktı. İmkânlar ölçüsünde, askerlerinin eksik olan giysilerini teslim etmişti. Bundan sonra; palto verdiklerinin sırtları pek olacak, başlık dağıttıklarının kafaları üşümeyecek, bot alabilen askerler de karda daha rahat yürüyecekti.

Bir komutan için az buz bir mutluluk değildi bu. Yüreği kocaman olmuş, sanki ayyûka ser çekmişti.

Kaçan neferlere canı çok sıkılmıştı, o da gün boyu asker kovalamıştı. Akşamüzeri yaşadıkları hepsini unutturmuştu. Askerlerinin kanaatkâr davranışlarından çok müteessir olmuş, zaman zaman dudaklarını ısırmış, ağlamamak için kendisini zor tutmuştu.

Hepsi birbirinden değerliydi onun için. Bir babanın evlâtları gibi, birini diğerinden ayıramıyordu.

Allahverdi'nin, 'Kumandanım bu Seyda'nın aramızda oluşu sebepsiz değildir. Hepimiz hissemize düşeni alalım ondan. Bu adam yalın ayak başıkabak dolaşüyor ve ne diyor biliyor musunuz? Bu dünya bir imtihan yeridir, lezzet ve mükâfat yeri değildir. İmtihanımızı kazanmaya bakalım. Korkarım yarın vereceğiniz palto ve başlığı da kabul etmeyecektir.' sözleri üzerine ona da elindeki giyeceklerden vermişti.

Hastanede yatan iki askerine üzülüyordu. "İnşallah şifa bulurlar." diye dualar ediyordu. Anne ve babalarına, ailelerine kötü haber verilmesini istemiyordu.

Ona göre, bir hâdisе nasıl başlarsa öyle bitiyordu. Çoğu kez dikkat etmişti, bunu tecrübelerinden biliyordu. Kötü başlayan hâdiseler, nadiren güzel neticelerle son buluyordu. Bugünkü çarpışmaları da pek iyi başlamamıştı.

'İnşallah sonu iyi olur, gülen taraf biz oluruz, onları da geldikleri yere, sınırın ötesine kovalayabiliriz.' diye düşündü.

'Hey gidi günler hey.' diye iç geçirdi sonra. 'Bir zamanlar askerine atlastan, sırmadan üniforma giydirenler, örme bir başlığa, bir yün gocuğa bayram eder hâle geldiler. Denizleri dar eden kaptanıderyalar, sanki hiç bu cihana gelmemişler. Muhteşem kalyonlarımız bu sulara cirit atmamış. Şimdi para vererek İngiliz'e gemi yaptırıyoruz. Keyif onun değil mi, o da gemilerimizi teslim etmiyor. Bizim güçlendiğimizi istemiyor. İngiltere Bahriye Nezareti, Osmanlı devletinin dretnot almasının mutlaka engellenmesini, Rusya'nın ise dışardan mutlaka dretnot alarak

Karadeniz filosunu takviye etmesini teklif ediyor. Oysa Almanla rekabete düşmüşler. Her ikisi de gemilerini durmadan geliştirerek güçlendiriyor. Yeni inşa ettiği zırhlı savaş gemileriyle donanmalarının gücüne güç katıyorlar.'

Daldan dala konan düşüncelerini zihninden geçirirken yumuşak ve tatlı bir uykuya daldı.

Güneş kendini gösterip göstermemek, etrafı ısıtıp ısıtmamak kararsızlığında. Buna rağmen, Rus askerlerinin tepeye tamamen yerleştikleri çıplak gözle seçilmeye başlamıştı.

Hikmet Çavuş arkadaşlarından önce uyanmış, Yüzbaşı Sinan'ın yanındaydı. Yeni kalkmış olan Yüzbaşı:

– Binbaşım! aldığımız kararı sana da bildireyim. Hedefimiz, şu karşıkı tepede bulunan askerleri biraz sonra oradan indirmektir. Şimdi arkadaşlarını uyan-
dır. Rus askeri henüz kendine gelmeden tepeyi döveceğiz. Orayı onlara dar edeceğiz.

– Emredersiniz kumandanım! Kumandanım, bu arada söylemek istiyorum, askerimiz torbasındaki son peksimetini yiyecek.

– Çavuş, Erzurum'dan beklediğimiz unlar inşallah ulaşır da açlığa talim etmeyiz.

Hikmet Çavuş, gece yağın taze ve yumuşak karlara bata çıka arkadaşlarını uyandırmaya gitti:

– Hayırlı sabahlar korkusuz nefer kardeşlerim, herkes peksimetleriyle karnını doyursun.

Üşümüştük elleriyle gözlerini ovuşturanlar gökyüzünde güneşi aradı.

– Bir küçük ateş yakıp içimizi ısıtsaydık çavuşum.

– Ateş yakmak, son gelen emre göre yasak biliyorsunuz. Bugün Allah'ın izniyle Rus'u şuradan indirip yüz geri edelim, tepenin başında ateş yakmanız için ben hususi müsaade alacağım size, söz veriyorum.

Hem üşümüştü hem acıkmışlardı. Günlerdir yıkanmadıkları, çamaşır değiştirmedikleri için kaşınmaya başlamışlardı. Bu şartlarda yıkanmaları da çok uzak bir ihtimaldi.

Peksimetini kara batırıp yumuşattıktan sonra dişlemeye çalışan Allahverdi bir yandan da kaşınıyordu.

– Ne oldu Allahverdi kaşınmaya başladın?

– Balkanlı sabahın köründe beni mi gözlüyorsun, peksimetini ye.

– İlk varacağımız köyde kar sularını eritip yıkana-
lım, yoksa bitleneceğiz.

– Ben yıkanmaktan vazgeçtim, bu son peksimetimiz, sonra ne olacak?

Atışanları, birbirine sataşanları sesini çıkarmadan dinleyen, peksimetini yiyen Seyda:

– Açlığa da susuzluğa da dayanmak zordur, haklısınız, lâkin Yüce Allah, kullarının canını almadan rızkını kesmez, endişe etmeyin. Tam bir iman gücüyle O'na güvenin. Ağılda oğlak doğsa, tarlada otu biter, bunu böyle bilin.

Seyda ağzını her açışında, arkadaşları, 'Bu sefer ne hikmetli sözler sarf edecek?' diye merak ediyorlar, her özlü sözünden sonra ona olan saygıları daha da artıyordu. Bu sefer de öyle olmuştu.

– Hay yaşayasın Seyda, gene yüreğimize su serptin, bizi silkeleyip kendimize getirdin.

Yüzbaşı Sinan bu tepeyi almayı onur meselesi yapmıştı. Dün bir ara ellerinde olan tepede şimdi Rus askerleri vardı.

Askerleri hazır ol vaziyetinde onun emirlerini bekliyordu.

– Herkes mermisini, tüfeğini hazır etsin. Yakın dövüş geçer de mecbur kalırsak süngü takacağız. Makineli tüfek bölüğü ve toplarımız mevzi aldı. Ruslara destek kuvvet gelmeden, oradan aşağı atmak zorundayız. Top atışlarının gölgesinde ilerleyecek ve tepeye yanaşacağız.

Günün ilk ışıklarıyla makineli tepeyi dövmeye başladı. Beklemedikleri bir saatteki saldırı Rusları şaşırttı, cevap veremediler. Yüzbaşı Sinan'ın bölüğü en az şehit ve yaralıyla bu işi bitirmek istiyordu.

Tepeye yerleşen birliğin topçusu yoktu. Bu da onların elini kuvvetli kılıyordu. Neden sonra tüfekleriyle ateş etmeye başladı. Cılız mermiler, top ve makineli-lerin ateşi yanında zayıf kalıyor, netice vermiyordu.

Gece boyunca üşüyen eller ve ayaklar savaşırken soğuğu aklına getirmiyordu. Karşılarındaki tepeyi yıkmaya, üzerindikileri yerle bir etmeye çalışıyorlardı.

Yüzbaşı Sinan elindeki dürbünüyle tepeyi gözlüyor ve ona göre emirler veriyordu.

– Mermilerinizi tepenin sağ yamacına hedefleyin. Topluca o tarafa kaymaya başladılar. Hikmet Çavuş on, on beş kişiyle sol cenaha ilerleyin. Biz sizi kollayacağız.

Yüzbaşı Sinan yanındaki Binbaşı Kerim Bey'e:

– Bunlar dün yaptıkları gibi kaçmaya niyetleniyorlar binbaşım, diye seslendi.

– Evet Yüzbaşı, taktikleri böyle bunların. Karşılarındakiyle baş edemeyeceklerini anlayınca geri çekiliyorlar.

Gözünden dürbününü indiren yüzbaşı gürledi:

– Ateş, sağ tarafı indirin!

Islık çalan mermilerle, ağaçların, yamaçların üzerindeki karlar tozuyordu. Yollar, tepeler papatya tarlasına dönmüştü. Bu beyaz yorgan üzerindeki küçük bir nokta bile hemen fark ediliyordu.

Güneş; bulutların arkasında da olsa ışığını çok uzaklardan göndermiş, karların parlak kristalleri üzerinde yansıtmaya başlamıştı.

Bakışları bile donmuş askerlerin tetik tutmakta zorlanan parmakları, bu aydınlık manzarada fark ettiği küçücük bir noktaya bile hareket imkânı tanımıyor, göz açtırmıyordu.

Makineli tüfek ve top atışları desteğinde ilerliyorlardı. Rus askerlerine çok yaklaşmışlar, artık yüz yüze çarpışmak durumundaydılar.

Balkanlı süngüsünü hazırlıyordu. Askerlere yaklaştıkça sayılarının azaldığını, hayatta kalanların tepenin arkasına dolandığını gördüler. Birkaç saat önce, sıırım gibi düşman askeriyle kaplı olan bu tepe boşalıyordu.

Kaçanların elleri tüfeklerinde hem ilerliyor, hem de Yüzbaşı Sinan'ın askerlerine acımasızca ateş ediyordu.

Hikmet Çavuş'un yanındaki arkadaşı alınının ortasından kurşunlandı, yere düştü.

– Kendinize bir yerleri siper almadan ateş etmeyin, açığa çıkmayın, kaçarken daha insafsız oluyorlar.

Hikmet Çavuş bir yandan bağıyor, öte yandan gözüyle yerdeki yaralıya bakıyordu. Düştükten kısa zaman sonra ruhunu teslim edip şehit olmuştu asker. Onun gibi birkaç tanesi de tepeye çıkarken Ruslar tarafından şehit edilmişti.

Yaralananların ve şehit düşenlerin kanları, gece boyunca yağın üzerinde kırmızı beyaz bir resim çiziyordu.

Mehmetçikler de boşa atmıyor, hedeflediklerini vuruyor, ölen Rus askerleri tepeden aşağıya yuvarlamıyordu.

Türklerin top ve tüfekleri karşısında erimeye, sayıları azalmaya başlamıştı. İnat etmek manasızdır düşüncesiyle, kalan az sayıdaki askerlerini de çektiler.

– Binbaşım takviye kuvvetler imdadımıza yetişti.

– Sinan Bey lüzum kalmadı, tepe boşalıyor, bakın.

Sol taraftan yanaşan Hikmet Çavuş ve arkadaşları artık tepenin üzerindeydiler. Kaçarken silâhlarını, cephanelerini bırakmışlardı.

– Kalan her türlü eşya aramızda paylaşılacaktır, kimse yüzbaşımın emir gelmeden hiçbir şeye elini sürmesin, ceza alırsınız.

Allahverdi kaşla göz arasında yerdeki çantalardan birini açmıştı. İçinde türlü yiyecekler vardı.

– Seyda sen çok yaşayasın, ömrün uzun olsun. İnsan, ömrü kadar yaşar derler. Oysa dua ile ömrün uzadığını

ben yine senden öğrendim. Onun için şimdi sana dua ediyorum, ömrün uzun olsun! İşte akşam yemeğimiz çıktı. Bu yiyecekleri adil bir şekilde paylaştık mı tamamdır, hepimize yeter. Yarına da Allah kerimdir. Bakarsın başka bir Rus birliği çıkar karşımıza belli mi olur!

Binbaşı Kerim ve Yüzbaşı Sinan askerlerini tepeye yerleştirdiler. Gelen emir eri kendilerini toplantıya çağırıyordu. Kolordu Kumandanları, yerlerine vekil bırakmalarını ve acele gelmelerini istiyordu.

Rus askerlerinin geride bıraktıklarına, kimsenin el sürmemesini, dönünce eşit olarak paylaştırılacağını söylediler. İkisi de atlarına atladı ve yola çıktı.

Aldıkları tepenin etekleri boyunca yol alırlarken Yüzbaşı Sinan:

– Bu tepeye şehitler tepesi diyelim binbaşım, ne dersiniz, dedi.

Başarılı bir iş yapmanın mutluluğu içinde olan Binbaşı Kerim:

– Olur mu öyle şey, bence Yüzbaşı Sinan Tepesi diyelim. Sen büyük bir kararlılık örneği sergiledin. Biz bu tepeyi senin sebat ve cesaret sayesinde geri aldık.

Bu sözler yüzbaşının çok hoşuna gitmişti, tebesüm etti. Memnuniyetini belli etmemeye çalıştı, sesini çıkmadı.

Sınırın çeşitli noktalarından saldıran Rus birlikleriyle savaşan Osmanlı Üçüncü Ordusu'nun Kumandanı Hasan İzzed Paşa'nın; çünkü, ondan önceki günkü dağınıklık ve perişanlığın muhasebesini yapacağını, ihmali gördüklerinin kulaklarını çekeceğini tahmin ediyorlardı. Bunda da yanılmamışlardı.

Türk kuvvetleri, Köprüköyü üzerine parça parça gönderildikleri için istenilen başarı tam sağlanamamış, Köprüköyü'ndeki Ruslar boşaltılamamıştı. Oysa bütün güçleriyle yüklenseler, onları toptan imha edebilirler, sınırdan öteye kovabilirlerdi.

Kolordu kumandanlarına, kurmaylara hitaben:

– Ezeli düşmanımız olan Rus birliklerinin niyetini anlamış değilim. Bunu gizlemekte pek mahirler. Hem hududumuzdan taarruz ediyorlar, biz saldırınca da geri çekiliyorlar. Birkaç gün önce girdikleri Köprüköyü'ne tam yerleşmelerine fırsat vermeden kendilerini oradan atalım. Ayrıca ve en çok rahatsız olduğum husus da, ordumuzdaki Alman nüfuzunun ve subay sayısının artmasıdır. Ordu komutanı Türk ise, kurmay başkanı Alman, ordu komutanı Alman ise kurmay başkanı Türk olacaktır şartı konulmuş anlaşmaya. Elimiz kolumuz bağlıdır. Ordu dairemizin başındaki Kannengisser, Harbiye Nezareti'nin Alman usulüne göre yapılanmasından sorumludur. Türk subaylarımız dışlanıyor. İşte Guze'nin fikri meydandadır. Höyükler de Höyükler, düşmanı buraya çekin diyor, başka bir şey demiyor. Elin Rus'u yedi ayrı yerden sınırı geçmiş, askerimizi vuruyor. Kulağından mı tutup Höyüklere getirelim anlamıyorum.

– Efendim bunlar zaman kazanmak düşüncesindedirler. İlkbahar mevsimine kadar bizi oyalayacağı benziyorlar. Önce geri çekiliyorlar, kaçıyorlar. Kendilerini takip eden birliği kuvvetli bulunca da savunma cephesi oluşturuyorlar.

Kumandanların hepsi aynı görüşteydi, Hasan İzzed Paşa:

– Bana göre bunların geri çekilmeleri bizi yanıltmak maksadıyladır. Onlar Erzurum ve Hasankale’de önümüzü kesmek niyetindedir, ilerlememizi istemiyorlar. Yarın yapacağımız muharebede yalnız harbin değil, Osmanlılığın ve İslâmlığın geleceği belli olacaktır. Subay, er ve evlâtlarımdan bunu göz önünde bulundurarak, bütün fedakârlıkları ile muharebe etmelerini rica ederim. Allah hepimizi muvaffak kılsın. Bunu askerlerinize böylece duyurunuz.

Bu toplantıda; ertesi günkü taarruz, geri çekilme, müdafa gibi askerî hareketler konuşuluyordu. Oysa bazı birliklerde askerın iaşesi tamamen tükenmiş, bazılarında tükenmek üzereydi. Kumandanlardan Binbaşı Recep Bey konuyu ortaya getirmek istedi:

– Yiyecek stoklarımız tükenmek üzeredir. Yarın sabah un çuvallarının dibinde kalanı boşaltacağız kumandanım. Yapabildiğimiz de dayanıklı olsun diye bir kuru peksimettir. Üstlerini giydiremiyoruz, bari karınlarını doyursaydık, ne yazık ki onu da yapamıyoruz.

– Binbaşım, bir kumandan askerini evladı gibi sevmiyor ve onların rahatını gözetmiyorsa, askeri de o kumandanın emirlerine o kadar sadık kalır. Erzurumlular bize un ulaştırmak için, çoluk çocuk yollar dadır. Sabah ya da akşam, inşallah elimize ulaştırırlar. Ancak taşıma suyla değirmenin dönmeyeceği muhakkaktır. Sonrası ne olacak, bilen varsa söylesin. Bu kışta kıyamette ikmal yolları kapalıdır, bunun devamı gelmez, gelemez.

– Kumandanım, bu duruma İstanbul ne diyor?

İstanbul'un, Başkumandanlık Vekâleti'nin bu husustaki fikirleri Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa'yı çileden çıkarıyordu. Burnundan soluyarak:

– Ne diyecek, herkes kendi kisvesini kendi diksin diyor. Ordumuzun süratle hareket etmesini, Rus toprağında yeteri kadar yiyecek bulabileceğimizi söylüyorlar. Kafkasya'nın bayındır şehirlerine girin, elinizin altındaki dört aşiret süvari tümenini Karabağ'a, Bakü'ye, Dağistan'a saldırtın. Taş üstünde taş koymasınlar. Kafkasya'daki Müslümanları kışkırtsınlar, yolları, köprüleri bozsunlar, diyor. Yâni mazeret üretmeyin, iş yapın başarı kazanın diyorlar.

Dokuzuncu Kolordu Kumandanı Ahmed Fevzi Paşa heyecanla araya girdi:

– Bu kadar yol bu havada nasıl gidilir kumandanım! Her türlü yokluğa rağmen askerimizin kalbi imanla doludur, inanç ışığı altında birer kahramanlık deryasıdır. Yılgınlık göstermiyorlar, ama her şeyin bir âdâbı usulü vardır. Sesleri çıkmıyor diye bu kadar da yüklenemeyiz. Kar altında yürüyen çarıklı ayakları donmaya, kangren olmaya başladı.

– Biz Başkumandanlık Vekâleti'nin verdiği emirleri uygulamak mecburiyetindeyiz. Bu türlü konuşmalarımız yanlışdır. Ancak hakikatleri de ortaya dökmek, mütâlaa etmek zorundayız. Konuşmadıklarımız, gizli bıraktıklarımız, bir vakit olur gün yüzüne çıkar, ordumuzu hezimete uğratır, kırıp geçirir. O daha tehlikelidir. Ben bu orduyu durduğu yerde besleyemiyorum, yollara döküp Kafkasya hayaliyle yürütmek,

bana göre cinayetten farksızdır. Aşiret süvarilerinden medet umuyorlar. Onların ne kadar esassız olduğunu bilmiyorlar. Niyet hayır, akıbet hayırdır, amma bu yürüyüşün akıbetinin hayır olmadığı da gün gibi aşikârdır beyler. İlk günkü Köprüküy çarpışmalarımızdan memnun kalmadım. Sadece ben değil sizler de aynı düşüncedesiniz. Biz bu Rus kuvvetlerinin hakkından geliriz. Sadece dağınık bir şekilde harp ettik, istediğimiz tertibi gerçekleştirmeye muvaffak olmadık. Bundan sonraki saldırılarda bunu telâfi edeceğimizden eminim.

Kumandanlar ayrı ayrı düşüncelerini ifade ettiler, eksiklerini belirttiler ve ayrılmak için müsaade istediler. Vakit yarı geceyi geçmiş, sabaha birkaç saat kalmıştı.

– Hepiniz istirahat edin, sabah erkenden yola çıkarsınız!

Bu emre itaat eden subaylar büyükçe çadırın birer köşesinde uyumaya çalıştılar. Günün ilk ışıklarıyla da yollardaydılar, karlara bata çıka ilerliyorlardı.

– Bol bol nasihat aldık Yüzbaşı. Karlı yolları geçtik, soğuk sularından içtik. Hiç olmazsa Erzurum’dan getirilen undan hissemizi alıp da döneydik, o da yok. İnşallah bundan sonra yapılacak saldırılarda daha başarılı bir tablo sergileriz.

– İnşallah binbaşım, inşallah!

Dün öğleden beri ağızlarına lokma koymamışlardı, akşamki toplantıda da bir şey ikram edilememişti. O yüzden karınları açtı. Torbalarındaki yiyecekler de bitmişti:

– İnce bir lavaş ekmeğim var Yüzbaşı seninle paylaşalım.

– Benim çantamda da son peksimetim kaldı, siz yiyin.

Bir elleriyle ekmeklerini dişlediler, diğer elleriyle atlarının dizginlerini tuttular. Yerlerdeki eşya döküntüleri, dün geri aldıkları tepeye yaklaştıklarını haber veriyordu.

Lapa lapa yağmakta olan kar tanelerinin arasından yamaçlar görüldü. Tepenin üstüne yerleştirdikleri askerlerin bir kısmı yerlerinde duruyor, ‘Bu tepe artık bizimdir!’ düşüncesinde olanlar aşağıya iniyorlardı.

Binbaşı Kerim ve Yüzbaşı Sinan gördüklerine inanmak istemediler. Yerlerine vekil bıraktıkları kumandanlar, askerleri aşağıya indiriyordu. Atlarını yukarıya doğru mahmuzladılar.

– Bunlar ne yapıyorlar Yüzbaşı, önden git, şunları çevir!

Yüzbaşı Sinan atını hızlı sürdü. Yorgun hayvanın dizginlerini gerdi, kamçladı. Bir yandan da avazı çıktığı kadar bağıyor, inenlerin önünü kesmeye çalışıyordu.

– Geriye dönün, dün bu tepeyi almak için kaç arkadaşımızı şehit verdik, ne kadar zorlu bir mücadele geçirdik, ne çabuk unuttunuz. Yoksa düşmanla eğitim yaptığımızı mı zannediyorsunuz. Herkes tepedeki yerine geçsin. Yerini terk eden cezalandırılacaktır. Marş marş! Askerlikte alınan yeri terk etmenin cezası idamdır, bunu aklınızdan çıkarmayın.

Bütün bunları boğazını paralarcasına söylüyor, aynı sözleri biteviye tekrarlıyordu.

– Aldığınız yeri terk etmenin cezası idamdır, bunu aklınızdan çıkarmayın, geri dönün!

Bu sözleri işitenler geri dönüyordu. İnenlerin sayısı gittikçe azalmıştı. Biraz sonra arkası kesildi.

Geceki toplantıda, tepeyi ele geçirdiklerini Hasan İzzed Paşa'ya rapor etmişler, kendisinden tebrik almışlardı. Üstelik o da Otuz Yedinci Fırka'dan bir tabur Arap askerini destek kuvvet olarak göndereceğini söylemişti.

Tepenin başına çıkan Binbaşı Kerim:

– İkinci bir emre kadar ne gece ne gündüz buradan ayrılmayacaksınız, Aras vadisinden Çamlı Gediğe kadar Birinci Tabur, oradan sonrasını da İkinci Tabur koruyacaktır. Kovduğumuz Rus askerleri her an bu tepeyi geri almak için dönebilir, baskın yapabilir, tetikte bulunmalıyız. Aşağıya indirdiğiniz makinelili tüfekleri tekrar hayvanların sırtına yükleyin, tepeye çıkarıp mevzilendirin. Gece savunması yapılacaktır, bütün askere duyurulsun!

Binbaşı Kerim emrini verdi ve sıkı sıkı tembihte bulundu. Yüzbaşı Sinan da yerlerini terk etme cezasının idam olduğunu söyleyerek zaten gözlerini korkutmuştu.

11 Kasım 1914 sabahı yoğun bir sis vardı etrafta. Dünkü güneşli hava yerini dumana bırakmıştı. Bir gün önceki açık ve parlak havada, zaman zaman Rus kuvvetlerine üstün gelmişlerdi. Ama yine de arzu edilen

başarıyı sağlayamamışlardı. Çamurlara gömülen top arabalarının tekerleklerini kurtarmak epey vakitlerini almıştı.

Hasan İzzed Paşa, akşamki toplantıda morali düzelmiş, askerlerine duyurulmak üzere bildiri yayımlamıştı. Ona göre bugün Osmanlı'nın ve İslâm'ın geleceğini tayin edeceklerdi. Onun için var güçleriyle yükleneceklerdi.

Çok erken kalkmış olan Binbaşı Kerim ve Yüzbaşı Sinan, bir tas çorbaya doğradıkları ekmeği kaşıkıyor ve yapılacak taarruzu konuşuyordu.

Çorba diye kaşıkladıkları da tuzlu bir sudan ibaretti. İçinde bulunan taş sertliğindeki ekmeğin hâlâ yumuşamamıştı. Günlerden beri boğazlarından ilk defa sulu bir yiyecek geçiyordu. Askerler bundan da mahrumdu. Kuru peksimete talim ediyorlardı. Hâl böyle giderse, iaşe yolları kapalı olduğundan onu da bulamayacaklardı.

Cephe böyleydi de şehirler farklı mıydı sanki. Erzurum valisi, şehre yığılan ve sayıları daima artan muhacirlere yiyecek bulamıyordu. Çiftçilerin tohumluk buğdayları bile alınmıştı.

Bir eliyle çorbasını kaşıkıyor, diğer eliyle tuttuğu dürbünüyle de etrafı kolluyordu:

– Yüzbaşı, Diyadin aşiretlerinden olan On Üçüncü İhtiyat Süvari Alay Kumandanı Hüseyin Paşa bütün subaylarıyla birlikte kaçmış. Alayda yalnız nizamiye subayları ve alay sancağı kalmış. Karargâhtaki askerlerimizin buna canı sıkılsa da moralleri yerindedir elhamdülillah, tüfeklerin, topların bakımlarını

yaptılar. Sis görüşümüze engel teşkil eder, yine de plânladığımız gibi hepimiz aynı anda hücum edecek ve Rus askeri Köprüköyü'ne yerleşmeden kovacağız.

– Yumruk sert olduğu zaman vurucu tesir yapar. Aldığımız esirlerden edindiğimiz malûmata göre, bu kuvvetleri de küçümsemeyelim. Karşımızda; Birinci Kafkas Kolordusu'nun bütün alayları, bir Plaston tugayı, bir Kazak tümeni var. İkinci Türkistan Kolordusu da bunların arkasında yedekte bekliyormuş.

Kolordunun tümenleri, şafakla birlikte aynı anda yüklendikleri Rus birliklerine göz açtırmamaya kararlıydılar. Bu kadar erken saatte beklemedikleri saldırılar onları şaşkına çevirdi. Kısa bir bocalamadan sonra kendilerine geldiler, mevzilerini savunmak, elden çıkarmamak için savaşıyorlar, var güçlerini ortaya koyuyorlardı.

Balkanlı Recep ve Allahverdi, Çoban Dede Köprüsü üzerinde çamura saplanan top arabasını çıkarmaya çalışıyordu.

Tekerleklerin altına koydukları destekler işlerini kolaylaştırmıştı.

– Ha gayret Balkanlı, ha gayret! Şu geven dallarını beriye itiver de tekerler çamurdan kurtulsun.

– Allahverdi kardeş, bu Köprüköyü'nde bol bol yiyecek varmış, hem de hepimize yetecek cinsinden.

– Biz de afiyetle yeriz. Seyda duydun mu, yiyeceğimiz önümüze çıktı. Torbamız boşalmıştı.

Seyda bir yandan martin tüfeğini ateşliyor, bir yandan da her zamanki mütevekkil hâliyle cevap veriyordu:

– Allah bir insana verirse; yel getirir, sel getirir, el getirir. Vermek istemezse de yel götürür, sel götürür, el götürür; ne diyelim, nasipse yeriz.

Bütün kuvvetleriyle taarruz eden Türkler, Rus birliklerinin moralini bozdu, gözlerini korkuttu. Onlar da savundukları mevzileri bir bir terk etmeye başladı.

Şafakla beraber ileri atılmışlardı, siperleri dövüyorlardı. Görüş mesafelerinin dar olması umurlarında değildi. Farkında olmadan aralarındaki mesafeyi daraltmışlar, yakınlaşmışlardı. Bir aralık süngü savaşı yapmaya başladılar. Göz gözü görmez bir ortamda yaka paça dövüyorlardı. Son anda farkına varmasalar, sis altında az daha birbirlerini kıracaklardı. Öğleye doğru sis kaybolmuştu.

Ruslar, karşılarındaki kuvvetlerin büyüklüğünü açılan sisle birlikte daha iyi anladı. Mevziini terk eden geri çekiliyordu. Akşama doğru Köprüköyü'nü tamamen boşalttılar.

Köprüköyü'nde bolluk bereket diz boyu idi. İstedikleri kadar yiyecek vardı. Halk bu Ermeni köyünü boşaltıp gitmişti.

Büyükbaş hayvanlarını, evlerini, ambarlarını olduğu gibi bırakmışlardı. Ambarlarda; un, buğday, turşu, peynir, kavurma, kışlık sebze bol miktarda vardı. Askerler sanki hazine bulmuştu. Evlerde, ambarlardaki yiyecekler aralarında bölüştürüldü.

Rus birlikleri, on beş yirmi kilometre geriye, Azap mevkiine doğru ilerlediler. Takviye güçlere ihtiyaçları olduğunu anlayarak, yardım beklemeye başladılar.

Karaurgan'a karargâh kuran Rus birlikleri sını-
rı geçtikten sonra, Kötek ve Zivin'e doğru ilerlemiş,
halka eziyet etmeye başlamıştı.

Gece yarısı gelen bir emirle, Yüzbaşı Sinan'ın bağlı
bulunduğu tümenin o yöne doğru yürüyüşe geçmesi,
bu birliklerle karşılaşp hadlerini bildirmeleri isten-
mişti. Savundukları tepenin korunmasını da yeni ge-
len birliklere terk ederek yola çıkacaktı.

Yürünülecek mesafe çok uzun değildi. Ancak kış kı-
yamet buna aman vermiyordu. Gelen emirden sonra,
uyuyan askerler uyandırıldı.

Teçhizatını alan bölük sırasına geçti. Atlar, ağırlık-
lar hazır edildi. Gündüz zor zahmet yukarıya çıkar-
dıkları topları aşağıya indirmeleri kolay olmadı. Yu-
karı çıkarırlarken de çok zorlanmışlardı.

Ayakları kardan kayan hayvanlar diremiyor, ken-
dilerini geriye doğru kasıyordu. Neferlerin bir kısmı
arka tekerlekleri tutuyor, ikinci bir fren olarak araba-
nın aşağı yuvarlanmasını önlemeye çalışıyordu.

At üstündeki kumandanlar yeni verilen hedef için
yürüyüş planı yapıyordu. Öncü birlikler önde, yürü-
yüş kolu ikişerli sıra hâlinde arkadaydı.

Aras Nehri boyunca geçtikleri yolları kolay aştılar.
Nehri ve düzlükleri gerilerde bıraktıktan sonra te-
pelere yükseldikçe, kar daha çok canlarını sıkmaya
başlamıştı. Önden ilerleyenler bu can sıkıntısını daha
çok yaşıyordu. Onlar âdeta karla boğuşuyordu.

Geriden gelenler, arkadakiler ezilmiş, düzleşmiş
karlar üzerinde daha rahat yürüyordu.

Öndekilerin lastik ayakkabıları karlara gömülüyor, eğilip ayakkabı arıyorlardı. Yere basan lastiksiz ayakları ıslanıyor, ayak parmakları buz gibi oluyordu.

Zaman zaman önden gidenlerle arkadakiler değiştiriliyor, dinlenmeleri, soluk almaları sağlanıyordu. Bacaklarını kırk elli santim yukarıya kaldırmak için çok enerji harcıyorlardı.

Kuvvetlerinin büyük bir kısmı Köprüköy ve etrafında olan Rus askerlerinin sayıları azımsanmayacak kadardı. Bir kısmı Karaorgan Karargâh'ı tarafından, bir kısmı Oltu-Narman, Oltu- Karaboğaz hattından Erzurum'a ilerliyordu. Toplam yedi ayrı noktadan hareket etmiş geliyordu.

Yüzbaşı Sinan'ın birliği yola çıktığından beri mola vermeden yürüyordu. Azıkları tükenmişti. Büyük bir bilinmeze doğru yol alıyorlardı. Tümen kumandanının tek umudu, önlerine çıkacak köylerdi. Öncü birliklerine varacakları ilk köyün halkından askerlerine yetecek kadar ekmek yapmalarını ve yiyecek hazırlamalarını istemelerini, sıkı sıkı tembihledi. Bu son çareleriydi. Üstelik de ellerini çabuk tutmalarını, askerlerin varır varmaz vakit kaybetmeden karnını doyurmasını istediğini belirtti.

Beş altı saattir yürüyorlardı, ancak asker bir gün boyunca yürümüş kadar yorgundu.

Öncüler, düzlüklerin bittiği noktadaki yamaca kurulan bir köyde karşıladı tümeni. Köylü elinde avucunda olanı askerlere vermişti. Yufka ekmekleri yapmış, bulgur pilavı pişirmişti. Odalarında, sundurmalarının kuytularında, ahırlarında sofralar kurmuştu.

Günlerdir ince peksimet dilimlerine talim eden askerler, “Sarayda bir ziyafete misafir olduk herhalde.” diyerek seviniyordu.

Karınlarını doyurduktan sonra kalan ekmeklerini, köylünün verdiklerini çantalarına koydular. Bundan sonraki yolları daha çetindi, tepelere tırmanacaklardı. Dağ geçitleri zorluydu. Oradaki karların kalınlığı daha fazla olacaktı.

Yirmi, yirmi beş gün öncesine kadar, gökyüzü karardığı zaman yağmur yağıyordu. Artık kış yüzünü göstermişti. Hava her kapayışında mutlaka kar atışıyordu. Hele bir de rüzgâr çıkar da yağın karları savurursa tipiden göz gözü görmüyordu.

Keşif kolları, öncüler yine önden gidiyordu. Ağırlıklar, cephaneler arkadan askerin ortasından geliyordu.

Dar geçitlerde asker tek sıra olursa ancak ilerleyebiliyordu. Top arabalarını bu dar yollardan bin bir zahmetle geçirebiliyordu.

Devamlı yokuş çıkmaktan, kara batmasın diye ayaklarını yükseğe kaldırarak yürümekten halsiz kalmışlardı. Öğlen yedikleri yemekler de çoktan hazmedilmiş, harcadıkları bunca enerjiyi ancak karşılamıştı.

Görünürde ne bir köy ne de öncü birliği vardı. Mola verip vermeyeceklerini bilmeden yürüyorlardı.

Yüzbaşı Sinan birliğin gerisine doğru sürdüğü atıyla arkadan gelenlerin ne hâlde olduklarını kontrol etmek istedi.

Kolun sonuna kadar gördükleri, seçebildikleri normaldi, bir aksilik yoktu. Ancak kolun bittiği yerde bir

asker yere çömelmiş, hatta karların üzerine oturmuş, akan gözyaşlarını elleriyle silmeye çalışıyordu.

Yüzü gözü buz kesmiş, yanaklarından süzülen damlalar da donmak üzereydi. Kızaran parmakları hareket etmekte zorlanıyor, hem burnunu çekiyor hem gözyaşlarını siliyordu. Tüfeği omzundan yere kaymıştı. Belli ki onu kaldıracak mecali, takati kalmamıştı.

Gördükleri Yüzbaşı Sinan'ı çok üzdü. Askerleri arasında ilk defa güç durumunda olduğu için ağlayan birini görmüştü, canı sıkılmaktan öte içi cız etti. Bu gözyaşları, ona Said Halim Paşa'nın gözyaşlarını hatırlattı.

Harbe girmemek için çabalayan Sadrâzam Halim Paşa ve bakanlar, toplantı üzerine toplantılar yapmış, hararetli tartışmaların ardı arkası kesilmemişti.

En son bakanlardan bazıları, 'Almanlarla yapılan ittifak anlaşmasının iptal edilmesini ve Alman subaylarının ülkeden çıkarılmasını istemişti. Tarihler 29 Ekim 1914'ü gösteriyordu.

Halim Paşa, "Harp önlenmezse ben çekilirim." demişti. Halk, kabine, sadrâzam savaş aleyhinde ayak diretiyordu.

Almanlar bu hadiseden dört beş gün evvel Enver Paşa'yla anlaşmış, Osmanlı Donanması'nın başına geçirdikleri Amiral Souchon'a gizli bombardıman emrini vermişti. 29 Ekim'de Sivastopol, Odessa, Novorosky limanlarını Yavuz ve Midilli gemileri topa tutmuşlardı. Osmanlı da böylece bu savaşın içinde bulmuştu kendisini.

Hâdiseyi duyan Sadrâzam Said Halim Paşa, öfke ve

üzüntüsünden hüngür hüngür ağlamış, ‘Bu alçaklık ve kundakçılıktır. Osmanlı Devleti’ne yazık ettiler.’ demiş ve bazı bakanlarla birlikte istifasını vermişti.

Yüzbaşı Sinan; Said Halim Paşa’nınkiyle karların üzerine yığılmış askerin gözyaşlarının farklı olmadığını düşündü.

“Bunlar âkıbetlerinin kötü olacaklarını bildikleri için ağlıyorlar. Sadrâzamı ağlar, askeri ağlar, cephe-deki ordu kumandanı feryat eder, askerimin perişan hâli içimi cızırdatır, yetiş imdadımıza yetiş ya Hak!’ diyerek haykırdı.

O da gergindi, başarmak için azimkârdı, ancak bunun için de bazı ihtiyaçlarının giderilmesi gerekiyordu. Yollarda olan üç beş kişi değil, koca bir tümen, bir ordunun askerleriydi.

“Ah Almanya, Osmanlı’yı bir maşa gibi kullanıyorsun. Devlet-i Aliyye’nin mirasına konmayı, Büyük Almanya İmparatorluğu kurmayı düşleyen haris bir adam gibisin.

Hazret-i Ömer’in Dicle Nehri kıyısında kaybolan koyunun vebali benim üzerimdedir, sözü manidardır. Ben askerimi böyle ağlatıyorsam, bunun hesabı da benden sorulur.” dedi.

Atından aşağıya indi. Eğildi, iki eliyle askerin omuzlarından tuttu, bir iki salladı. Utanmaması için neden ağladığını sormadı, bunu başka bir şekilde ifade etti:

– Ne sıkıntın var asker!

Başını önünden kaldırmayan asker cevap vermedi. Tekrar sordu:

– Kumandanın değil, bir ağabeyin olarak soruyorum, derdini benimle paylaşır mısın?

Askerden ses çıkmıyordu. Biraz dikkatli bakan Yüzbaşı Sinan her şeyi anlamıştı. Parmak uçları açılmış ayakkabısı çok şeyler anlatıyordu. Yüzbaşı eğildi, çizmelerini çıkardı, askere uzattı. Çok sert bir ses tonuyla:

– Şimdi emrediyorum, ayağındaki ayakkabıları çıkar, bunları giy! Seninkileri de bana ver, haydi çabuk giy!

Asker ayaklarını uzattı, yırtık ayakkabılarını çıkardı, yüzbaşının çizmelerini giymeye çalıştı. Yün çorapları sıırılsıklamdı.

– Onları da çıkar!

Çorapları çıkınca durumun vahameti anlaşılmişti. Askerin ayakları kırmızı ile siyah arası bir renk almış ve şişmişti. Bu şiş ayaklarla çizmeleri giymesi çok zordu. Yüzbaşı da yardım etti, tam olmasa da yarıya kadar çekebildiler çizmeleri.

Yırtık ayakkabıları ayağına geçiren Yüzbaşı, askeri atının arkasına attı, aradaki mesafeleri oldukça açılan yürüyüş koluna yetiştirdi. Ayakları kangren olma yolundaki askeri sıhhiye çavuşuna teslim ederek:

– Bu neferin durumuyla ilgilensinler, emrimi ilet.

Bu tembihattan biraz sonra yanına gittiği Binbaşı Kerim Bey, gözlerini Yüzbaşı'nın ayaklarına dikmiş inceliyordu:

– Çizmelerine ne oldu Yüzbaşı?

– Binbaşım, ayakları yalın bir askerin ayakkabısıyla değiştim.

– Hiç olur mu Yüzbaşı, sen bu ordunun itibarını temsil ediyorsun.

– Ben nasıl olsa daha çok at üstünde dolaşıyorum, en kısa zamanda çaresine bakarım. Hem askerim de itibarlı olmalı. Bir elmanın yarısı çürükse, o kurt diğer yarısına da sirayet eder, elmayı da işe yaramaz hâle getirir ve çirkin gösterir.

Liman von Sanders, Erkân-ı Harbiye Kurmay Başkanı Bronsart Paşa'ya; “Bir tümenin uzaktaki bir sınırı bölgesine gönderilmesi, kaybolmuş bir meydan muharebesine eşittir.” demişti. Buna rağmen Yüzbaşı Sinan'ın da içinde bulunduğu Binbaşı Kerim Bey'in tümeni bu düşünceyi çürütecek kahramanlıklar gösteriyordu.

Karaorgan, Pasinler, Köprüköyü üçgeni Osmanlı ve Rus askeri kaynıyordu. Önden giden gözcüler atlarını hızlı sürerek geri dönmüş ve Rus birliklerinin kendilerine doğru yaklaştığını bildirmişti. Bu son habere göre, Rus birliği bir tümen kadardı ve topları da vardı.

Tümen Kumandanı Binbaşı Kerim Bey:

– Olduğumuz yerde mevzi alalım. Daha fazla ilerleyip askerimizi boşuna kırdırmayalım, dedi.

Rus Kolordusu'nun askerleri parça bölük dağılmış Hasankale ve Erzurum'a doğru ilerliyordu. Tabur ve bölüklerde bir koşuşturmadır başladı. Ağırılıklar bir yerlere saklandı. Yokuş yukarı çıkarılan toplar gizlendi, görünmez hâle getirildi. Askerler çalı diplerini, kar yağınlarının arkalarını siper aldı.

Hikmet Çavuş:

– Bugünkü muharebe canlı geçeceğe benzer yüzbaşım, ne dersiniz?

Çıktıkları tepelerin yüksekliği arttıkça, arazi de ağaç bakımından fakirleşmişti. Tepelerine asılan beyaz bulutlarla yerdeki karlar kucaklaşacak gibiydi. Yüzbaşı Sinan da başını göğe kaldırmış bulutlara bakıyordu.

Hikmet Çavuş'un söylediklerini duymamıştı. O da tekrarlamadı sorusunu.

Bölüğünü bizzat yerleştirmişti, biraz sonra kendisi ona bir sual yöneltti:

– Bölük mevzi aldı mı Çavuş?

– Her tarafı gezdim, dolaştım yüzbaşım bölüğümüz araziye yerleşmiştir. Teğmenler, çavuşlar askerlerini görünmeyecek şekilde saklamıştır.

Allahverdi çalılarının arasından sesleniyordu:

– Bu Rus'un bizden istedikleri bitmedi mi yüzbaşım, şimdi ne diye saldırıyor sınırlarımızdan. Kars, Ardahan, Batum aldıkları yetmedi mi?

Balkanlı, her zaman kendisine sataşmaktan keyif alan Allahverdi'ye cevap verdi:

– İyi ya sana da fırsat çıktı. Birkaç Rus tepeler, intikamını alırsın. Sonra da gider aldıkları Kars'ımızı geri alırsın, istemez misin?

– Hastaya yatak soruyorsun, canıma minnet.

– Bu Rus'un asıl hedefi İstanbul ve Boğazlar'dır değil mi yüzbaşım?

– Evet, Almanya, Rusya ve Fransa’ya harp ilân etmiştir, Fransa da Rusya’ya. Biz tarafsız kalmaya çalıştık ama olmadı işte. Maddî sıkıntılar Almanya ile anlaşma yapmamıza yol açtı. Almanlar Rus toprağında ilerlediler. Bir yandan da Fransa toprağındalar. Belçika da Almanya’ya harp ilân etti.

Hikmet Çavuş bulunduğu yerden avazı çıktığı kadar bağıırıyordu:

– Evet yüzbaşım, 7 Ağustos 1914 tarihli İkdâm gazetesinin baş sayfasında okumuştum, ne yazıyordu biliyor musunuz; ‘Harb-i Umumî başladı. Yani biz şimdi bu umumî harbin içine girdik değil mi?’

Bu haberin üzerinden üç ay geçmişti ve şimdi bu tepenin yamaçlarındaydılar. Her an karşılaşacakları Rus birliğini bekliyorlardı. Aslında Almanya, Rus ordusunun 600.000 askerini batıya, kendi üzerine sevk edeceğini haber almış ve Enver Paşa’ya; ‘Doğuda bir cephe açın ve Rus ordusunu oyalayın!’ demişti. Onlar, Rusları oyalamak için bu yamaçlardaydı. Almanya’nın bu isteği, Enver Paşa’nın turan hayaliyle, büyük Türkistan emelleriyle de örtüştüğü için bu yamaçlardaydı. Harb-i umumîye onun için girmişlerdi. Maşa olarak kullanıldıklarının farkında değildiler. Yüzbaşı çok iyi bildiği bu hususu askerine söylemekten kaçındı.

İlk kıvılcımı çakan Rus birliği ateş ede ede karşısına çıktı. Düpedüz kendileri sataşmıştı.

– Bizden günah gitti, bunu siz istediniz. Ateş!

Karşı ateşin sesini duyanlar, çalıkların, kar öbeklerinin, kayalıkların arasında gizlenenler, siper alanlar; yüzbaşının emrini beklemeden mermilerini

savurmuşlar, tüfeklerini ateşlemişlerdi. Yol istikameti hedef alan toplar da gelenleri caydırmak için ateşe başladı.

– Kaçana fırsat vermeyin, vuramadıklarınızın önünü kesin, aşağıya inin, süngülerinize davranın. Uzağı hedefleyen, menzil alan toplar, gelenleri gelemez kılsın.

Ölenlerin arkasından yenileri geliyor, sayıları bitmek tükenmek bilmiyordu.

– Hadi kahramanlarım, köklerini burada kurutursak, Erzurum'dakiler, köylerdeki, Hasankale'dekiler rahat ederler. Yollarda göç edenleri gördünüz, köylümüz tedirgindir. Çoluk çocuk güvenli yer arıyor.

Galeyana gelen, coşan neferler başka bir şevkle çektiler silâhlarını.

'Böylesi göçe ta 93 Harbi'nde başlamışlardı. Dersaadet göçmenlerle dolup taşmıştı. Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar gelen Rus'un zulmünden kaçanlar sığınacak yer aramışlardı. Sonra, Balkan Savaşı'nda da göç etti benim halkım. Yerinden yurdundan oldu. O sefer Bulgar çetelerinin eziyetinden kaçmıştı. İstanbul kapıları göçmenlerle doldu, yolları insandan geçilmez oldu. Zavallılar, savaştan, eşkiyâ kılıcından kaçıp canlarını kurtarma yolunu tercih etmişler, köylerini, evlerini geride bırakmışlardı. Şimdi de kaçıyorlar. Allah sonumuzu hayır etsin inşallah!'

Sinan Yüzbaşı bir yandan askerlerine cesaret veriyor, geçmişte yaşananları da gözlerinin önünden geçiriyordu.

Muhabbet Hanım'ın bir yüzbaşı eşi olacağı, köyde dilden dile dolaşıyordu. O söylentilerden çok hoşlanıyor, ama belli etmiyordu. Savaş olanca hızıyla devam ediyordu. Nasıl ve ne zaman biteceği de belli değildi. Gece gündüz Yüzbaşı Sinan ve diğer askerler için, orduları için dua ediyordu.

Abdürrahim Ağa, Erzurum'a göçen köylüler gibi birkaç pırtı eşya alıp gitmeyi düşünmemiş değildi. Sonra bu düşüncesini değiştirmiş; 'Köylüye ne olursa, bütün ümmet-i cihana ne olursa bize de o olur.' diyerek vazgeçmişti.

Artık Erzurum ve Erzincan yolculuklarını seyrekleştirmişti. Hanımını, gelinlik kızlarını, çocuklarını yalnız bırakmak istemiyordu. Gitmek zorunda kaldığında da komşularından birini yarenlik etmesi için yanlarına bırakıyordu.

Muhabbet Hanım, bu karlı uzun gecelerde Yüzbaşı Sinan'ı düşünmeden edemiyordu. Savaş biter de düğün dernek kurulursa, nereye gelin gideceğini merak ediyordu. Evlerini hangi kasaba, hangi şehirde kuracaklardı acaba? Belki de adını çokça duyduğu ama gidip göremediği İstanbul'a yerleşirlerdi. Yüzbaşı da terfi ede ede mirлива bile olabilirdi.

Bu Mirлива kelimesini telâffuz etmek onun çok hoşuna gidiyordu. Yüksek bir rütbe olduğunu tahmin ediyor, o makama ne zaman ulaşıldığını bilmiyordu. Gördüğü ilk fırsatta bunu Sinan Bey'e sormaya karar verdi.

Kayınbabası Selahaddin Efendi geçenlerde, kendilerine gelen mektubun içine konulmuş bir nâme getirdi.

Muhabbet Hanım diye başlıyordu mektubu. Devamında güzel, süslü, edebi cümleler sarf ediliyor, gönül okşayıcı sözlerle son buluyordu.

Kendileri cephede olduğu sürece korkmamalarını, endişe etmemelerini rica ediyordu. Bu şanlı ordunun sırtını, Allah'ın izniyle değil Rus'un, cihanın ordularını bir araya gelse yere getirmeyeceğini de ekliyordu. Muhabbet Hanım'a bir muhabbetnâme gönderilmiş ve sonuna da şu mısralar eklenmişti:

*Didar ile muhabbete doyulmaz
Muhabbetten kaçan insan sayılmaz
Münkir üflemele çerağ söyünmez
Tutuşunca yanar aşkın çırası*

Hasan İzzed Paşa, Yirmi Dokuzuncu Tümen'le düşman birliğini çevirip alt etmek niyetindeydi. Bu konuda bu tümene çok güveniyordu. Yirmi Dokuzuncu Tümen, Çermiksu sırtlarına yerleşmiş düşmanı çevirmek için hazırlanıyordu.

Rus birliklerini aniden karşılarında bulunca neye uğradıklarını bilemediler. Ava giderken avlanmışlardı. Düşmanı çevirmek şöyle dursun, kendilerini savunmak ve askerlerinden az zayıt vermek yolunu tercih ettiler.

Tümen Kumandanı binbaşı, kurmay subaya seslendi:

- Düşman içinde yarma harekâtı yapabilirsek, ikiye bölersek başarılı oluruz.
- Binbaşım, hazırlıksız yakalandık, onları yaralım

derken sağımızdan solumuzdan çevirip çembere almasınlar bizi, bu sefer zararlı çıkan biz oluruz.

Topçu ateşinin şarapnelleri sağa sola isabet ediyordu. Çabuk toparlanmışlar, bir ara yarma harekâtına girişmeyi düşünmüşler, ancak bundan vazgeçmişlerdi. Rus birlikleri baskın çıkmıştı. Geri çekilirlerken kayıplarının çok olduğunun farkına varmışlardı.

Sınırın kuzeyinde, Narman'ın güneyinde General İstamin Müfrezesi, onun güneyinde ve daha doğuda Doyegert'in yancı kuvvetleri vardı. Ziyrek ve Karaorgan taraflarında General Yudenic'in artçısı yerleşmişti. Alt kısımda, güneyde Altınbulak Mecingert yöresinde General Devvit artçısı bulunuyordu. Aras çayı kuzeyinde Kızılkilise tarafında ise Fedüşkin Müfrezesi, en güneyde Karakilise tarafında General Baratof'un artçısı yerleşmişti. Sarıkamış'ta ise General Prijevalskiy ve Müfreze Komutanı General Berhman vardı.

Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa, Hasankale'deki karargâhından Otuz Üçüncü Tümen'e yeni bir görev verdi. Şerif Bey'den Velibaba'ya karşı bir müfreze bırakmasını istiyordu ve ordunun sağ tarafına saldırması ihtimali bulunan Rus Kazaklarına göz açtırmamalarını tembihliyordu.

Bu çok zor bir vazifeydi. Şerif Bey bunu ayrıntılarıyla Refik Bey'e ifade etti:

– Bu gerçekleşmeyecek bir şeydir. Onurlu bir görevdir. Ancak ordumun geri çekilme hattını düşman eline teslim etmek sonucunu doğurur. Çünkü Otuz Üçüncü Tümen dediğimiz şeyden eriyeye eriyeye küçücük bir

kuvvet kaldı. Sizin görev verdiğiniz alan altı kilometreyi bulmaktadır. Refik Bey bu bilgileri aynen iletiniz.

Kurmay Başkanı Yüzbaşı Refik Bey telefonla bunları Galip Paşa'ya ilettiler. Ancak o da kendisine:

– Siz de Şerif Bey'e selâmlarımı söyleyiniz. Ordu kumandanımız Hasan İzzed Paşa bu düşüncesinde ısrar ediyor, beni güç durumda bırakmasın, ne yapılması icap ediyorsa yapsın, dedi.

Çaresiz kalan Şerif Bey, Yüzbaşı Sinan Bey'in tümeninden yardım talep etti. O taraflarda bulunan kuvvetlerine, az sayıda da olsa desteklerine ihtiyacı olduğunu belirtti.

İki tabur, iki dağ bataryası, süvari taburu, topçu taburu, Yüzbaşı Sinan Bey'in bölüğü Aras Nehri'ni geçme emri aldı. Şerif Bey:

– Bataryaları mevzilere yerleştiriniz, Kırık Köyü doğu ve batı taraflarını kapatınız, emrini verdi.

Batı yönü emniyete alındı, tahkimatlar yapıldı. Ancak doğu tarafına gönderilen tabur yayılamadı. Düşman bu sırtları işgal etmiş, çoktan yerleşmişti.

Yüzbaşı Sinan daha önceden tecrübeliydi, biliyordu. Karşısındaki düşman güçleri sayıca fazla olduğunda; her an onları çevirebilir, etraflarını sarabilirlerdi. Batı tarafında tehlike yoktu, orada işler yolundaydı, doğu tarafına bataryalar yerleşememişti. Sayıları da onlardan fazla olduğu için üzerlerine gelen kuvvetlere karşı koyamadılar.

Rusların Aras Nehri kenarındaki birlikleri daha güçlüydü. Bütün kuvvetleriyle Otuz Üçüncü Tümen'e

saldırdılar. Cephelerini yardılar, topçu birliklerini de tehlikeyle burun buruna getirdiler.

Sinan Yüzbaşı yardıma gelmişti, canla başla çarpı-şıyordu. Düşman hem ön hem de yan cephelerine ateş ediyordu. Yakın dövüşe inen Kazak askerleri piyade-lerin arasına dalmış, kılıçlarını acımasızca sallıyor, önüne geleni kırıp geçiriyordu. Askerlerinin durma-dan zayıat verdiğini görünce:

– Şerif Kumandanım, her zaman onlar geri çekili-yorlar, bu sefer biz geri çekilirsek akıllıca davranmış oluruz. Çünkü sayıları fazladır ve bizden önce gelip yerleşmişler buraya, tahkimat yapamadık, kaybetme-ye devam ederiz. Bu kaçmak değil, daha kuvvetli sal-dırmak için güç toplamaya zemin hazırlamaktır.

Şerif Bey, zaten erimiş olan kuvvetlerin temelli tü-kenmesine razı olmadı, atına atladı ve baş taraflarına geçtiği öncü birliklerine:

– Geri çekilin, çekilirken de toplarınıza mukayyet olun, şehitlerimizi de oldukları yerlere gömün, emrini verdi.

Şerif Bey, Yüzbaşı Sinan’a yardımlarına koştuğu için teşekkür etti:

– Bunlar tümenimizin zayıf noktasının burası ol-duğunu nasıl öğrendiler anlayamadım. Oysa geri ka-lan taraflarımız çok kuvvetliydi. Yüzbaşı bir şeylerden şüpheleniyorum ama...

– Evet Kumandanım bizden iltica eden otuz kadar Ermeni erinden istihbarat almışlardır, ben de aynı şeyi düşünüyorum.

– Çok ani saldırmalarıydı, kuvvetlerimiz de erimemiş olsaydı, Aras Nehri’ni onlardan önce geçerek ve Horasan tarafından yüklenerek ordularının sol kanatlarını kırardık, üzgünüm ama bu sefer olmadı. Emrediyorum, Otuz Üçüncü Tümen ricat edecektir!

Aras Nehri’nin iki tarafında ilerleyen Rus birliklerine esasl bir tokat atmak zorundaydılar. Her fırsatta buldukları noktalardaki Rus birliklerini geri püskürtüp kaçmaya zorluyorlardı. Ancak kuvvetlerini dağınıklıktan kurtarıp toparlamak lâzım geldiğini iyice kavramışlardı.

Gece boyunca üç defa saldırıya uğramaları, baskına maruz kalmaları bunu akıllarına dank ettirmişti. Bu saldırganlıkları belki de Köprüköyü’nden kovuldukları gibi Azap mevkiinden de atılacaklarını anlamış olmalarındandı.

Topçular gece boyunca gözlerini kırpmadı. Taarruzun biri bitmeden, daha yerdeki şehitlerini kaldırmadan ikincisini yaptılar. Geri çekilip artık gelmezler dedikleri sırada üçüncü baskını yaptılar.

Gecenin tam orta yerinde daha kalabalık bir şekilde geldiler baskına. Kılıç, süngü, tüfek üçlüsü kar beyazı ve gece karanlığında kol kola girmiş can alıyordu. Kumandanlar, erler canla başla çarpışıyordu.

– Vurun aslanlarım, vuran vurulmaz, korkmayın, Din-i İslâm için vurun, Âlî – neseb sultanlarımız için vurun, Âlî – şan devletimiz için vurun!

Naralar atarak etrafa cesaret veren Binbaşı Kerim Bey de askerin arasında elinde tüfeği, ucunda süngüsü yakın dövüşteydi. Birkaç Rus askerini yere yıkmış, daha da yüksek sesle bağırmağa başlamıştı.

– Bu son seferleri olsun birliğimize, hadlerini bildirelim, dinlenip dinlenip gelmek nasıl olurmuş bakalım, yakın yere postlarını!

Az ilerisinde Yüzbaşı Sinan aynı heyecan içinde vuruyordu. Binbaşı Kerim bu yakın dövüş esnasında, nereden geldiğini anlayamadığı bir süngü yarası aldı, yere düştü.

Yüzbaşı haber alır almaz yanına koştu. Arka tarafta taşınmasına lüzum olmadığını derin yarasını görür görmez anladı. Göz çukurlarına saplanan süngü yüzünü parçalamıştı.

– İyileşeceksiniz binbaşım, şimdi sizi arkaya taşıtacağım.

Yüzbaşı, Kumandanının ağzına iki yudum su damlattı. Kelime i şehadet getiren Binbaşı Kerim Bey ruhunu teslim etti.

Doğuda sıkışan Ruslar, İngilizlere batıda bir cephe açmalarını söylemişti. Bunun üzerine, 3 Kasım günü İngiliz ve Fransız filosu Çanakkale Boğazı'na dayanmıştı. 11 Kasım'da da padişah İtilâf Devletlerine cihad ilân etmişti.

“ Şehitlerimiz şühedâ-yı salifeye müjde-i zafer götürsün, sağ kalanlarınızın gazâsı mübarek, kılıcı keskin olsun.” demişti. İşte bu ilân dan sonra şehit düşen Binbaşı Kerim Bey'in ruhu, geçmiş şehitlere zafer müjdesi götürmeye gitmişti.

Eğilmiş binbaşısıyla uğraşırken Yüzbaşı Sinan'ın omzunu bir kurşun sıyırdı geçti. Elini omzuna götürdü, kan akıyordu, parçalanmış paltosunun yırtıklarına parmakları geçti.

Hikmet Çavuş'un kulağına eğildi:

– Binbaşı'nın şehit olduğunu askere söylemeyin, arkaya taşıyın.

Balkanlı ve Allahverdi sırtladıkları gibi geriye, gizli bir köşeye götürdüler binbaşının cansız bedenini, arkaya sakladılar.

Son saldırıları hızını kesti. Biraz sonra gelen birlikler de geri çekildiler.

Yüzbaşı Sinan yaralandığı için üzülen askerlerine sesleniyordu:

– Millet, vatan sağ olsun, sizler sağ olun, üzülmeyin. Yaptığımız işler çok büyüktür. Yarın gelecek destek birliklerle aynı anda yüklenip bu Rus'u buradan da evelallah atarız biz. Bugünkü hırçınlıkları, azgınlıkları da onu tahmin ettikleri içindir zaten.

Ertesi gün 17 Kasım'da, Yüzbaşı Sinan ve rahmetli Binbaşı Kerim Bey'in yerine gelen Binbaşı Mahmud Bey'in askerleri, Azap'ta esaslı bir savaş yaptı ve bütün Rus mevzilerini ele geçirdi. Kayıp veren Ruslar yine düzenli olarak geri çekildi. Birçok Rus askeri ve subayını esir aldılar.

Allahverdi bir yandan siperini gözlüyor, diğer yandan kendisine teslim edilen esirlere bakıyordu.

– Yüzbaşım, biz kendi karnımızı doyuramıyoruz, bir de bunların boğazı. Silâhlarını, atlarını almışsınız. Kendilerine de vurun bir tekme, salın karın kucağına, kurda kuşa yem olsunlar.

– Sen verilen emirleri yerine getir, gevezelik etme Allahverdi!

Yüzbaşı Sinan, Binbaşı Mahmud Bey'e akıl danıştı:

– Kumandanım arkalarından takip edelim, biraz daha hırpalayalım mı bunları?

– Bu kadar ders onlara uzun süre yeter, kayıpları çoktur, geri dönecek hâlleri de kalmadı Yüzbaşı, mevziler de bizimdir nasıl olsa.

– Rusların kayıpları çoktur ama bizim kayıplarımız da az değil. Birinci Tabur'un mevcudu 700'den 200'e düşmüş. Bu sadece Birinci Tabur'un kaybıdır. Sabaha kadar şehitlerimizi defnettik biliyorsunuz. Binbaşı Kerim Bey de şehadete erenlerden.

Düşmanın geri çekildiğinden emin olduktan sonra çay içmek istediler. Ancak çay olmadığı için sıcak suya kattıkları bir tutam nane ve kekikten oluşan bitki çayıyla nefislerini körlediler.

Binbaşı'yı da şehit düşen erleri de İstanbul'dan uğurlamaya gelenler, kendi akrabaları, evlâtları gibi yakınlık göstermişler, gülümsemişler, muhabbetle yüzlerine bakmışlardı. Bu yaşlı insanlar savaşın acımasızlığını, vahşetini bildiklerinden, yolcu ettikleri bu gençlerin ve kumandanların büyük bir kısmının şehit düşeceklerini de tahmin etmişlerdi. Bu gözgöze geliş son bakışmaları olacaktı.

Yıllardır mihnet çeken bu milletin fedâkâr insanları, vatanlarının selâmeti için daha da çekmeye devam edecek güç ve kuvvetle, limandan ayrılan gemiye askerlerine el sallamışlardı. Sessizce dua okuyan dudaklarını kapadıkları zaman, göğe açılan ellerini tam bir teslimiyetle de yüzlerine sürmüşler, bu imkânsızlıklar içinde dahi bu savaşı kazanacaklarına inanmışlardı.

“Azap’ın doğusundaki tepeler Allah’ın izniyle alınmıştır. Muharebe henüz bitmemiştir.” raporu Başkumandanlık Vekâleti’ne İstanbul’a gönderildi.

Gelen cevabî yazı hepsine cesaret veren mâhiyeteydi:

“Üçüncü Ordu Kumandanlığına,

Karşınızdaki Birinci Kafkas kolordusu tamam değildir. Türkistan Kolordusu zayıftır. Plaston Tümeni de zayıf bir birliktir. Düşman topçusunun bir bölümü de kesinlikle Avrupa savaş alanlarındadır. Bu sebeple, nereden bakılırsa bakılsın siz piyade ve topçu kuvvetleri olarak düşmana karşı mühim üstünlüğe sahipsiniz. Erzurum’a 3.000 mermi geliyor. Erzurum valisi, Trabzon’dan bir haftaya kadar Akdeniz vapuruyla 20.000 mermi yetiştireceğine garanti veriyor. Böyle uygun durumda mevzi değiştirmekten vazgeçerek Otuzuncu Tümen’i ileri sürmenizi ve Ruslara önden yürümektense üstün kuvvetlerle yandan saldırmanızı daha uygun buluyorum. Bununla birlikte, duruma göre son kararı vermek size aittir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa

Askerin bir kısmı şehit düşmüş, bir kısmı da hastalanmış yatıyordu. Ayakta gezenlerin çarpışmalar yüzünden takatleri kesilmişti. Her geçen gün hasta olanların sayıları da çoğalıyordu.

En çok korkulan şey kendini göstermeye başlamıştı, asker hummasından ölümlerin sayısı artıyordu.

Hikmet Çavuş’un da karnında birkaç kızarıklık

belirmişti. Hastalanıp giden arkadaşlarının ölüm haberini alınca içine vesvese düştü.

‘Yoksa ben de mi asker hummasına tutuldum?’ kurntusunu içini kemiriyordu. Köprüköy’deki yiyecekleri bile gözü görmüyor, aç susuz bir köşede yatıyor, sanki ölümünü bekliyordu.

Balkanlı Recep, Allahverdi, Seyda ne kadar nasihat etseler de dinlemiyordu.

– Hummada yüksek ateş oluyor çavuşum, hekime götürülenler kendini bilmiyorlar, ateşten sayıklayıp duruyorlardı. Birçoğunu da sen sevk etmedin mi, ne çabuk unuttun, kendini koyverme.

– Gel seni de Hasankale’ye gönderelim, ne olduğunu iyice anlasınlar.

Bütün bu söylenenlere aldırıyor, sessiz soluksuz yatıyordu. Söz dinletemeyeceklerini anlayınca Yüzbaşı Sinan’a durumu anlatmaya karar verdiler. Onlara fırsat kalmadan başka erler onlardan önce davrandılar.

Yüzbaşı Sinan hasta olan erlerin öldüğünü askerlerine duyurmak istememişti. Ancak onlar nereden duydularsa duymuşlardı. O yüzden yüzbaşıya yöneltilen suallerin ardı arkası kesilmiyordu:

– Akşam biraz ateşim vardı, yoksa bende mi hummaya tutuldum kumandanım?

– Bize bu illetin geldiğini nasıl anlarız yüzbaşım?

– Hastaları Hasankale’ye gönderiyorsunuz, orada kâfi miktarda ilaç ve doktor var mıdır?

– Erzurum’un halkı da hastalıktan kırılıyormuş, öyle mi?

– Bu hastalık çamaşır değiştiremediğimiz için oluyormuş, bir kolayını bulsak da çamaşırlarımızı yıkasak iyi olurdu. Elbiselerimizdeki bitlerin sayısı ordunun asker sayısına ulaştı. Ancak yedek çamaşırlarımız yok bizim.

– Onuncu Kolordu da bizimle savaşa katılacaktı, ortalarda görünmüyorlar. Yoksa onlar da tifüse mi yakalanıp kırıldı?

Yüzbaşı Sinan bu sorulardan bunaldı. Ancak her biri de askerin kafasını kurcalayan ehemmiyetli konular dı. Soruların arkası kesilir gibi olunca Allahverdi:

– Kumandanım, Hikmet Çavuş hasta yatıyor, hummaya yakalandığını zannediyor, ne yapalım?

Bu soru, diğerlerinden bunalan yüzbaşının cankurtaran simidi oldu. Hikmet Çavuş'u da çok severdi, hemen atıldı:

– Ne diyorsunuz, nerede yatıyor, beni hemen yanına götürün.

Sinan Yüzbaşı önce çok üzöldü. Ancak durum korktuğu gibi değildi, Hikmet Çavuş'un karnındaki kızarıklıklar tahtakurusu ısırığıydı.

Köyde hayvan yemliklerinden birinin içinde uyumuş ve orada tahtakurularının azizliğine uğramıştı. Sinan Yüzbaşı kızarıklıkları görür görmez tanıdı ve teşhisini koydu. Morali düzelen çavuş da fırladığı gibi ayağa kalktı, inlemesi de bitti.

Hikmet Çavuş'un bir şeyi yoktu, mesele anlaşılmıştı. Ancak asker arasında tifüs vakasının yaygınlaşması Sinan Yüzbaşı'yı da diğer kumandanları da kara kara düşündürmeye başlamıştı.

Açlıktan kırılmaları beklerken tifüs onun yerini almıştı. İstanbul'dan gönderilen harp paketleri asker sayısının çok altındaydı. Bu ölümcül hastalığı yapan bitlerdi. Bitten arınmak için kıyafetlerin büyük kazanlarda kaynatılması gerekmekteydi. Askerin değiştirecek çamaşırını olmadığından bu yapılamıyordu. Biri bitlenen asker sıcak bir yere girince bunu yanındakine de hemen bulaştırıyordu. Çok nadir olarak kurtulanlar oluyorsa da büyük bir çoğunlukla ölüm mukadderdi.

Bazı hastalar Hasankale'ye, elzem görülenler de oradan Erzurum'a sevk ediliyordu. Ancak Erzurum'un hâli de yürekler acısıydı. İdadi öğrencilerine varıncaya kadar herkes hastabakıcılık yapıyordu. Üstelik bu çocukların arasından da tifüse yakalananlar oluyordu.

Erzurum Hastanesi Sertabibi Binbaşı Kemal Bey, Binbaşı Hasan Kemal Bey, Sıhhiye Dairesi Reisi Miralay Süleyman Numan Bey, Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumîsi Binbaşı Ömer Lütfü Beyler kağnılarla taşınan ve donmadan ulaşabilen hastalara derman bulmaya çalışıyordu. 5.000 hasta 29 doktor vardı Erzurum'da. Hastaların sayıları da her geçen gün ve saat artıyordu.

Erzurum Valisi şimdiye kadar 15.000 kişinin vefat ettiğini tahmin ediyordu, çaresizlik içindeydi. Köylerinden kalabalık gruplar hâlinde çıkan göçmenler Erzurum'u mesken tutmak istiyordu.

Arabalarını tepesine kadar doldurmuşlar, büyükbaş hayvanlarından birkaçını da yedeklerine bağlamışlardı. Çok güç şartlarda hasta ve aç ulaştıkları şehirde, herkes bulduğu yere ilişmiş, geçici de olsa yerleşmişti.

‘Hikmet Çavuş’u kurtardık, ya kurtaramadıklarımız? Balkan’da, batıdan doğuya akmıştı halkımız, şimdi de doğudan batıya akıyor. Gerçi Anadolu’ya gelirken de doğudan batıya göç etmiştik. Ama o başka idi. Enver Paşa’nın turan hayali tersine mi dönüyor? Doğudaki Türk illerine varalım isterken doğu batıya taşınmaya başladı.’

Bütün bu düşünceler ve askerlerin soruları zihninde olan Sinan Yüzbaşı oradan uzaklaştı.

Dışarıda soğuk ve kar vardı. Güneş, oyuna doymak bilmeyen yaramaz çocuklar misali kar kristalleri üzerindeki renk oyunlarını sürdürüyordu.

Narman, Kaleboğazı ve Köprüköyü’nü alan Ruslar, Köprüköy, Azap Muharebeleriyle geri püskürtülmüştü, bir zafer kazanılmıştı, bu âşikârdı. Ancak hedeflendiği gibi sınır ötesine kovulamamışlardı. O yüzden zafer yarım kalmıştı.

Üçüncü Ordu, Hasan İzzed Paşa komutasında Sarıkamış’a doğru ilerlemesini sürdürüyordu.

Karınları yarı aç, yarı toktu. Üstleri başları perişandı, ayakları yalındı. Ama Enver Paşa yayımladığı beyannamede:

“Milyonlarca Müslüman Osmanlı’nın zaferi için dua ediyor. İleri! Daima ileri ki zafer, şan, şehadet, Cennet hep ileridedir, ölüm ve zillet geridedir! Her subay, her er unutmamalıdır ki savaş alanı özveridir.” demişti.

O yüzden sırtlarındaki kıyafetleri resmî olmasa,

kıyafet düşkünü, başıbozuk da olsalar bir şey fark etmezdi, ilerliyorlardı.

Hikmet Çavuş yanında yürüdüğü Yüzbaşı Sinan'a:

– Kumandanım, biz bu Köprüköyü Muharebesi'nde ne sıkıntılar çektik, ne zor şartlarda kazandık. Şimdi Sarıkamış'a yürüyoruz. Verilen emri yerine getireceğiz tamam, razıyız; hedefimiz Sarıkamış'tır. Ancak yiyeceğimiz çok az, hatta yok gibi, biz bu askerlerimizi nasıl doyururuz. Bana yakınan kardeşlerime ne cevap vereceğim.

– Sekiz günlük ömre dokuz günlük azık gerekir. Meselenin doğrusu budur. Kabul ediyorum, lâkin çaresiz kalanların imdadına da rahmet ve kudret koşar meraklanma çavuşum. Hem ulül emre itaat şarttır.

– Ayağında yara çıkan askerimizi Ruslardan aldığımız bir ata bindirmeye çalıştım, öfkeli hırçın at tep-ti, askeri yere düşürdü. Sahibinden başkasını yanına yaklaştırmıyor anlaşılın. Ben de top arabasının kenarına sığıştırdım, haberiniz olsun kumandanım. Yürüyecek mecali yok, ıstırabı var efendim.

– Biraz ilerleyelim, biz onu hastaların arabasına aktarıyoruz. At meselesine gelince; at ve avrat yiğidin talihinedir evlât. Ona da huysuz bir at düşmüş ne yapalım, kaderine küssün. Yerine bineceği bir araba bulunduğu için şanslıdır.

İnce ince başlayan kar şiddetini arttırdı. Önce iri düşmeye başlayan beyaz taneler, sonra küçüldü ve hızlı yağmaya başladı. Bir ara göz gözü görmez oldu. Kafiledelikler oldukları yerde kalakaldı. Az önce adi yürüyüşte olan asker kafilesi tamamen durdu.

Karın parlak beyazlığı akşamın esmerliğinin çökmesine izin vermese de güneş ufkun arkasına saklanmış, bugünkü vazifesini erken bitirmişti.

Hızını arttıran kar yüzünden ilerleyemiyorlardı, mecburen mola verdiler. Atların ağızlarına yem torbalarını geçirdiler. Karınlarını doyurmaya çalışan hayvanlar hengâmeyi görmez oldular. Kuvvetle esen rüzgârdan korunmak için, başlarını sağa sola çevir-seler de yemlerini yemeye devam ettiler.

Askerler de bir iki lokma atıştırmak istedi. Bu mümkün değildi. Ağızlarını açmak şöyle dursun nefes bile alamayacak kadar sersemletiyordu kar fırtınası onları. Buldukları yerlerin kuytusuna sığdılar, yere çömeldiler, başlarını dizlerinin arasına gömdüler. Ara sıra da atların başından aldıkları yem torbalarını kendi kafalarına geçirip nefes almalarını kolaylaştırdılar.

Yol boyunca ayaklarını sürütmeye başlayanlara dinlenme fırsatı çıkmıştı. Ancak şimdiki vaziyetleri de pek iç açıcı değildi. Karların üzerine oturamıyorlardı. Ayakta ya da çömelerek durmaları, onları tam manasıyla dinlendirmiyordu. Yine de ehveni şer olarak kabul ettiler.

Çarıklı ayaklar karlara gömülmüş, çorapları, pantolonları ıslanmıştı. Elleri üşümüş, ayakları yorulmuştu.

Seyda yine konuşacak bir fırsat bulmuştu:

– Şükür şükür! İslâm'ın yarısı sabır, yarısı şükürdür!

Bu sefer Balkanlı Recep Seyda'ya hak verdi:

– Evet şükür elhamdülillah. Çünkü üşüsek de karınımız aç olsa da hayattayız, yaşıyoruz. Tifüsten ölen arkadaşlarımız var, şükür ki biz hayattayız. Yapacak daha çok işimiz var!

Çömelmelerine, tipinin acımasız savurmasına karşı koymalarına rağmen dinlenmişlerdi. Kar taneleri irileşmiş, hızını artırmıştı. Dakikalar önce yürürken bıraktıkları izler kaybolmuş, yolları hiç kimse geçmemiş gibi düzleşmişti.

Askerlerin arasında dolaşan iki kişi onları ihtar ediyordu:

– Ara sıra kımlıdayın, hareket edin, yerinizde kırışın!

– Kimse uyumasın, uykusu gelenler, uyuşmaya başlayanlar ileri geri yürüsün, yanındaki tarafından uyandırılınsın.

Tipi sağdan aldığını sola, soldan aldığını sağa savurmuş, kuytu ve çukur yerlere yığmıştı. Çavuşlar biraz sonra yine dolaşıyor, aldıkları emirleri iletiyordu:

– Gece burada geçirilecektir. Herkes olduğu yerde kalacaktır.

El ve ayakları üşüyenler, donma noktasına gelenler, 'Ağaçlık bir yerde konaklasaydık, ateş yakardık.' dediler.

Geceyi burada geçirecekleri belli olunca ellerini torbalarına attılar, içinde ne kaldıysa onunla açlıkların gidermeye çalıştıktan sonra sohbetlerine kaldıkları yerden devam ettiler.

– Onuncu Kolordu kuzeyden, Allahüekber Dağları tarafından Sarıkamış’a yürüyecekti. Burada bu kadar kar ve tipi varsa orası nasıldır kim bilir, biz yine talihliyiz Seyda.

– Vazife bize verilseydi biz yapacaktık, vatan hizmeti için yapılan vazife en mukaddes vazifedir. En yüksek mertebe de şehadet mertebesidir.

Köprüköy, Azap Zaferleri, hem subayların hem erlerin moralini yükseltmişti, kendilerine olan güvenleri artmıştı. Her türlü imkânsızlığa rağmen, biz bu Rus’u yeneriz, demişlerdi. Ruslarla yaptıkları ilk esaslı muharebeler olduğu için birtakım yanlış ve eksikleri olmuştu. Ancak bu da onlara tecrübe kazandırmıştı.

Karlı yollara döküldüklerinde daha az mızırdanır olmuşlardı. Kaçan erler disipline edilmiş, bu düşüncede olanların gözleri korkutulmuştu. Galibiyetler millete duyurulmuş, şenlikler yapılmıştı.

Ruslar hiç de öyle korktukları gibi bir ordu değildi. Tehlike altına girmek istemiyorlar, hemen geri çekiyorlardı. Oltu – Ardahan – Batum yönünü perdelemek istiyorlardı. Sadece Bayazıt ve Eleşkirt taraflarındaki Ermeni çetelerinden meydana gelen birlikleri daha çok gayret gösteriyordu.

İaşe kollarının erzak taşıyan hayvanlar –eşekler, develer, öküzler– şiddetli kış yüzünden ve yeterli beslenemediklerinden güçsüz kalmışlar, zayıflamışlardı. Hatta bir kısmı da telef olmuştu. Oysa bütün işi çeviren onlardı. Onlar ordunun eli ayağıydı. On Birinci Kolordu hayvanlarının sayısı azaldığı

için Dokuzuncu Kolordu'dan takviye istedi. Onların takviye yapmaları ise kendi iaşe kollarının sıkıntıya düşmesi demektir.

Kolordu Şube Müdürlerinden Yarbay Ömer Lütfü Bey:

– Her kağı arabasına, hava şartları, yolların geçilmezliği yüzünden 150 kilogramdan fazla yük konulmuyor, erzak ve yiyecek yüklenemiyor. Bu da demektir ki hayvanların taşıdıkları bu arpa ancak kendilerine, taşıyan öküz ve eşeklere aittir, hatta yetmiyor bile.

Rusların; Köprüköyü, Narman ve Kaleboğazı'nı aldıktan sonra ilerlemeyi durdurmalarının sebebi, erzak ve levâzım depolarından uzak kalmaları yüzündendi. Aslında kış şartlarında Erzurum ve Hasankale'den uzaklaşan Türk ordusu bir bilinmezliğe doğru yol alıyordu.

Bu endişeye rağmen Hasan İzzed Paşa orduyu Aras'ın kuzeyine, Sarıkamış'a doğru yola çıkarmıştı. Yola çıkmışlardı ama bir yandan da Onuncu Kolordu'nun gelmesini dört gözle bekliyorlardı.

Bu düşünce ve kararlılıkla yürüyorlar, kışın acımasız kar fırtınalarıyla boğuşuyorlarken uzaklarda parıldayan bir ışık Yüzbaşı Sinan'ın canını sıktı.

– Binbaşım, parlayan ışıldaklar bir Rus birliğinin var olduğunu işaret ediyor gibi geliyor bana, ileri birlik çıkaralım mı?

Binbaşı Mahmud Bey bu ışıklardan endişelendi. Bir türlü kondurmak istemedi. Mesafeyi tahmin etmeye çalışmış ve kendince uzak olduğuna karar vermişti.

– Yüzbaşı onlar darbe yiyen ve Köprüköyü'nden ötelediğimiz birliklerdir. Hem çok uzakdadırlar. Işıldakların ışığı karların üzerinde ayna gibi yansıyor bize ulaşıyor. Biz yakın zannediyoruz. Hattizatında mesafeleri çoktur, endişe etmeyiniz. Ordumuz, askerimiz zaten o yöne doğru hareket hâlinindedir.

Kar, ıslanmak, üşümek, donmak ve tifüs artık kabullendikleri şeylerdendi. Seyyar hastaneler henüz kurulmadığı için Hasankale'ye gönderilen hastaların sonradan ölüm haberleri geliyordu. Artık ağırlaşanlar Hasankale'ye gönderilmesine fırsat kalmadan askerin yanında, mola yerlerinde, sıhhiye çadırlarında, arabaların içinde ruhlarını teslim ediyordu.

Umut ışığı olan Hasankale de kararmış, hatta sönmüştü. Çünkü orada 4000 hasta ve bir doktor vardı. Bu çaresiz doktor da onlara değil teşhis koymak, bir yudum su vermeye bile fırsat bulamıyordu. Hasankale içler acısıydı. Erzurum'a kağnılarla aktarırlarken yolda donarak ölenlerin sayıları az değildi. Onun için artık, yerinde kalıp şifa beklemeleri daha hayırlı oluyordu.

Ulaşacakları ilk köyden yiyecek temin etmeyi ve istirahatı düşünüyorlardı. Önden giden kuvvetler büyük miktarda Rus birlikleriyle karşılaştılar. Bu birlikler öncülerini kırıp geçirdiler. Türk ordusuna büyük kayıplar verdirdiler. Sinan Bey, daha önceki tembihini dikkate almayan ve ihmali yüzünden birçok askerin kırılmasına sebep olan binbaşıya öfkelenmişti:

– Binbaşım bu orduyu daha ilerilerde tahmin etmişsiniz.

– Yanılmışız yüzbaşı, köyün doğu taraflarındaymışlar. Hem de çok kalabalıklar. Bize verdikleri zayıat çok oldu.

Birden karşlarına çıkan kuvvetlerden sakınmaya çalışıyorlardı. Atları, arabaları kenara çekmek için uğraşıyorlar, aceleyle bir yerleri siper alıyorlar, ateş ediyorlardı.

Balkanlı Recep'in tüfeğini ateşlediği yerde gördükleri canını çok acıtmış, üzmüştü. Şehit olup yere düşen çok sayıdaki arkadaşına bakıyordu.

– Kumandanım doğru söylemiş, vuran vurulmuş. Bu sefer vuran onlar oldu, vurulan biz.

O hırs ve intikam öfkesiyle ateşledikleri tüfekleriyle Rus askerlerini yere yıkmaya çalıştılar.

Verdikleri kayıplardan sonra toparlanmışlar ve üstünlük kendilerine geçmişti. Yarbay Felix Guse'den gelen emirle ilerlemeye başladılar.

Günlerdir fasıla vermeden yağan kar, çam ağaçlarının iğne yapraklı dallarını aşığılara eğmişti. Dallarındaki ağırlıklar yüzünden bazı ince fidanlar yan yatmıştı. Her yer bembeyaz bir çarşafı kaplanmıştı sanki. Başından yağmağı eksik olmayan kadınlar misali, tepesi hep bulutlarla kaplı olan dağların arkasından yüzünü gösteren güneş, bugün etrafı ısıtacağa benziyordu.

Çadırda yatan yüksek ateşli hastalar alev alev yanıyor, üşümez gibi görünüyordu. Hâlbuki dışarının sıcaklığı vücut ısılarıyla tezat teşkil ediyor, zaman zaman sıtmaya tutulmuş gibi çeneleri birbirine vuruyordu. Sayıları gittikçe artmıştı. Vadesi dolup şehit

olanlar dışarı çıkarılmasa, büyükçe çadırın içine sığmaz olacaktı.

Doktor Adil Bey:

– Binbaşım, bu hastaları oradan oraya sürüklemenin bir manası yok. Varacağımız ilk köyde bırakalım, başına da birini bırakalım. İyileşenler iyileşecek, ömürü nihayet bulanlar Rahmet-i Rahman'a kavuşacaktır. Benim elimden gelen bu kadar.

Çarpışmalarda yaralananlar ve tifüslü hastalar için istedikleri doktor Köprüköyü'nden beri yanlarındaydı. Elindeki kısıtlı imkânlarla yapabileceğini yapmaya çalışıyordu.

Ulaştıkları ilk köyde bir odayı, yaralı ve hastalara ayırdılar. Doktor Adil Bey:

– Bunların başına bir bakıcı bırakalım yüzbaşım, yardıma ihtiyaçları olabilir. Ben binbaşıma da söylemişim.

– Tabi ki bırakalım, ancak yanlarına koyacağımız sağlam askerimizi de gözden çıkarmak demektir bu. Çünkü çok büyük bir hızla bulaşıyor bu menhus hastalık.

– Kaderlerine terk etmemiz de insanlığa sığmaz.

Çoğunun durumu ağırdı, yüksek ateşleri vardı, ölümlü bekliyorlardı. Ender de olsa bazı hastalar bu mikroba karşı bağışıklık kazanıyor ve ateşleri birden düşüyordu. Sonra da tamamen iyileşip ayağa kalkabiliyorlardı. Durumu ağır olan ve inleyen hastalar ara sıra gözlerini açıyor, içleri yandığı için su istiyordu.

– Hiç olmazsa su veren biri bulunsun yanlarında.

Doktor Adil Bey'in ısrarları üzerine Sinan Yüzbaşı'nın zaten acıyan yüreğinde merhamet galip geldi.

– Hikmet Çavuş, hastaların başında sen kalacaksın. Sana yetecek kadar yiyecek bıraktıracağım.

Komutanın emrini duyar duymaz irkildi, sessizce cevap verdi:

– Emredersiniz!

Aslında kısa bir süre önce, bu asker hummasına yakalandığını zannetmiş, akli başından gitmişti. Günlerce ne yemiş ne içmiş, bir yerlere kıvrılıp büzülerek yatmıştı. Hasta olmadığını anlayınca da anasından yeni doğmuş kadar sevinmiş, havalara uçmuştu.

Şimdi iş başa düşmüştü. On beş kadar hummalı ve beş altı da yaralı askeri kendisine emanet edeceklerdi. Geçen sefer kurtulmuştu. Bu sefer kefeni yırtması biraz zordu. Bu öldürücü hastalığın mikrobunu birinden almasa diğerinden alacaktı. Kaldı ki Erzurum'daki doktorlardan bazılarının tedavi ettikleri hastalarından mikrop kapıldığını ve öldüklerini biliyordu.

Bu haberler askerin arasında ağızdan ağza dolaşıyordu. Onun için mola verdikleri yerlerde iç çamaşırlarını karlarla ovuşturuyor, yıkar gibi yapıyor, hiç olmazsa bitlerin ölmesini sağlıyorlardı.

Yakabildikleri ateşlerde de kurutmaya çalışıyorlar ve tekrar sırtlarına geçiriyorlardı. Bu hareketleriyle bitler ölüyor, ancak yumurtaları canlı kaldığından kısa bir süre sonra çıkan yavrular tekrar büyüyor, kanlarını emmeye devam ediyordu.

“Emredersiniz.” sözü her şeyin, aziz olan canının bile üstündeydi Hikmet Çavuş için.

Üstelik de yüzbaşını çok seviyordu. Komutanı olmasından öte bir muhabbet vardı aralarında, hatırını sayardı. Bu vazife de nasıl olsa ilâmaşallah sürmeyecekti. Hem Yüzbaşı dönüştü sizi aldıracağım dememiş miydi? Öyleyse biraz sabır lâzımdı.

Yapacağı şey, iler tutar yeri kalmayan bu illetli arkadaşlarına göz kulak olmak, su ve ekmek vermektir.

Haftalardır birlikte taban teptiği, bir dilim ekmeğini bölüştüğü arkadaşlarıyla; Allahverdi, Balkanlı Recep, Seyda, Yüzbaşı Sinan, Binbaşı Mahmud Bey ve diğerleriyle helâlleşti.

– Biz aynı güzergâhtan geri döneceğiz inşallah, dönüştü seni ve hastaları alacağım meraklanma Çavuş. Himmetin var olsun, bu da bir vazifedir.

Hastaları, daracık köy odasına yan yana, bitişik bir vaziyette sıraladılar. Çarpışırken yaralananları ise mikroptan biraz uzaklaştırdılar, onların ayakuçlarına yatırdılar.

Kendisine bırakılan yiyecekler, hastalar ve Hikmet Çavuş, doğru dürüst penceresi bile olmayan bu odada kalakaldı. İnsan boyu yüksekliğindeki küçücük bir kovuktan ancak dışarısını görebiliyordu.

Birliğin son askeri de karlar üzerinde uzaklaştı. Hikmet Çavuş, bu görüntü gözlerinin önünden kaybolana kadar arkalarından baktı durdu. Sonra olduğu yere, sözüm ona pencere olarak yapılan deliğin dibine çöktü, kendisini çok çaresiz ve yalnız hissetti.

‘Ah Seyda, Şu anda sana o kadar çok ihtiyaım var ki! Yüregimi soğutacak, ferahlatacak bir Şeyler mutlaka bulur Őöyledin. İnsanlar darda kalınca Rablerine sığınırklar, onu hatırlarlar. Oysa senin kalbin her an Yaradan’la birlikte, O’nu hiç aklından ıkarmıyorsun. Bu kısa sürede bizi de eğittiğın için Allah senden razı olsun! Ben inanıyorum ki bu durumda bana, Aleyke avnullah, Allah’ın yardımını seninle olsun, derdin. Bu da beni yeisten ve ümitsizlikten kurtarmak için kâfi olurdu. Öyleyse iş başa düştü, ya Allah bismillah.’

Gözlerini yumdu açtı, Şu dakikadan itibaren yeni bir sorumluluk altında olduğunu düşündü. Odada yatan yirmi hasta kendisine emanetti. Kırk köyün bir değneği durumundaydı. Ona güç vermek için, aleyke avnullah, Őözü yeter de artardı.

Bir çarpışmada yara aldığında Seyda yanından hiç ayrılmamıŐ ve tedavisine yardımcı olmuştu. ‘Sen vazifene git, ben iyiyim’ dese de onu dinlememiŐti.

Ezberlediği ve her hatırına geliŐinde tüylerini diken diken eden bir kutsi hadisi hatırladı: ‘Kıyamet günü aziz ve celil olan Allah (c.c.) Şöyle buyuracak: ‘Ey âdemoğlu! Ben hasta oldum beni ziyaret etmedin.’ Kul diyecek: ‘Ey Rabbim, sen ki Rabb’ül-âlemînsin (hasta olmaktan ve bir mekân tutmaktan münezzehsin), ben seni nasıl ziyaret ederim?’ Rab Teala diyecek: ‘Bilmedin mi, falan kulum hastalandı, ama sen onu ziyaret etmedin. Eğer onu ziyaret etseydin, yanında beni bulacaktın, bunu bilmiyor muydun.’ Rab Teala diyecek: ‘Ey âdemoğlu ben senden yiyecek istedim, fakat sen Beni doyurmadın.’ Kul diyecek: ‘Ey Rabbim, ben seni nasıl doyururum,

sen ki âlemlerin Rabbisin. (Yemekten müberrâsın.)’ Rab Teala diyecek: ‘Benim falan kulum (açtı da) senden kendisini doyurmanı istemişti, lakin sen onu doyurmadıydın. Bilmiyor muydun; eğer sen onu doyursaydın, onu benim yanımda bulacaktın.’ Rab Teala diyecek: ‘Ey âdemoğlu! Ben senden su istedim, bana su vermedin!’ Kul diyecek: ‘Ey Rabbim, ben sana nasıl su içirebilirim, sen ki âlemlerin Rabbisin! (İçmekten mukaddessin).’ Bunun üzerine Rab Teala diyecek ki: “Falan kulum senden su istedi, sen ise ona su vermedin. Bilmiyor muydun; eğer ona su vermiş olsaydın, onu benim yanımda bulacaktın!” [Müslim, Birr 43 (4661)]

Âlemlerin Rabbi, hasta kullarına, aç kullarına, susuz kullarına yardım edilmesini emrediyorsa bu sebepten her an hasta ve yaralıların yanlarında olacak bir parça ekmek, bir damla su ile yardımlarına koşacaktı. Issız yolların kenarında kurulmuş bu köy evinde başka kimseye ihtiyacı yoktu.

Elinde silâhı ve mermileri vardı. Başına bir şey gelecek olsa, ‘Ben meşru müdafaa yaparım.’ diyordu. Osmanlı Devleti de bu savaşa meşru müdafaa yüzünden girmemiş miydi? Emin değildi. İstanbul’da iken devamlı okuduğu İkdam gazetesi böyle duyurmuştu.

Osmanlı yönetiminin iddiasına göre; Karadeniz’de önce çatışma çıkması, ardından da Rusya’nın bazı limanlarının Osmanlı donanması tarafından bombalanması hadiselerinin esas sebebini, Rus deniz kuvvetlerinin Boğaz çıkışına mayın döşemek istemeleri teşkil ediyordu. Osmanlı yönetimi kısaca bir meşru müdafaadan bahsediyordu.

O da her türlü savunma yapabiliyordu. Kendisine cesaret verdi. Hem o huysuz Rus atını da kendisine alıştırmış ve ehlileştirmişti. Artık onun üzerine binebiliyordu. Ayrılırken yüzbaşından onu da almıştı yanına, kapının önüne bağlamıştı. Bir tehlike anında binip kaçabileceğini düşündü.

‘Yok yok kaçmak ne kelime, içerde bunca hasta ve yaralı varken. Onu demek istemedim, yani ihtiyacım olduğunda kullanabilirim dedim.’

İnleyen hastalardan birinin sesini yükseltmesi, onu kendisine getirdi. Hastanın yanına gitti, elini alnına koydu, ateşine baktı. Matarasından iki yudum su içirmeye çalıştı.

Hasta, damlalardan birini zorla yuttu, diğeri açmadığı ağzının kenarlarından sızdı, armut sapı kadar kalmış boynunu ıslattı.

Çavuş, dizlerine yatırdığı başı usulca yere bıraktı. Askerin yarı açık gözleri tamamen kapandı, Hikmet Çavuş’un verdiği su boğazında olarak ruhunu teslim etti.

Hikmet Çavuş’un morali bozuldu. ‘Ben bunları iyi etmeyi düşünüyordum, ilk fireyi verdim.’ dedi.

Gözlerini kapatan askerin öldüğünü diğerlerine belli etmemeye çalıştı, sırtladığı gibi dışarıya kapının önüne çıkardı. Allah’tan güçlüydü, iri yapısı, bilgisi, uyanıklığı yüzünden çavuş olmuştu zaten.

Önce karşıdaki ağacın altına götürmek istedi, sonra vazgeçti, eşiğin yanına yatırdı. Gece ara sıra dışarı çıkıp bakabileceğini düşündü. Ağacın altında hayvanların

parçalayabileceğini aklına getirdi. Bir şeylerden korumak istercesine üstünü örttü, içeri girdi.

Bu sefer de hastalardan biri açım, diye inliyordu. Kendisine bırakılan ekmekten bir parça kopardı. Azar azar ağzına koydu. Soğuktan kaskatı kesilen ekmeği çiğneyecek mecali yoktu hastanın. Bir iki döndürdü, bütün olarak yuttu.

‘Bu hastalara verecek ilaç da yok. Su ver, ekmeğe ver, sırtlarını sıvazla. Eğer o gemilerimiz Karadeniz’de batmasaydı, İstanbul’dan ilaç getireceklerdi bize. Alman Amiral Souchon’un; ‘Karadeniz’i bir Türk gölüne çevireceğim, sözünün aslı astarı yokmuş demek ki. Eğer olsaydı, yiyecek de ilaç da yetiştirirlerdi bize. Ben de kendimi avutuyorum. İstanbul’da ilaç var mı ki getirsinler. Bu devlet kaç cephede birden savaşıyor. Burada yatan hastalar gibi, Osmanlı’ya da hasta adam diyorlar. Ama ümitvarım, evvel Allah, hastalar da devlet de eski kuvvetli günlerine geri dönecek. Eskiler çıkmadık canda ümit vardır, derler. Bu devlet de silkinecek. Belki de yüzbaşının dediği gibi Enver Paşa’nın Kafkas hayali gerçekleşecek. Bu hastalar da iyileşecek ve birliğimiz, dönüşte bizleri de aralarına katacak.’

Odanın köşesinde isli bir ocak vardı. Dışarıdan getireceği çalı çırpyı yaksa iyi olacaktı. Açık havada yürürlerken bu kadar üşümemişlerdi. Hareketsiz durmak sanki insanı daha çok ürpertiyordu.

Sırtını kapıya dayadı, biraz kendini dinledi. Odada bir karış boş yer yoktu, sadece oturabileceği bu kapı arkası kalmıştı.

Derin düşüncelere dalacağı sırada dışarıdan gelen uğultulu sesleri merak etti. Giden askerlerin geri dönüp kendilerini almaya geldiğini zannetti.

Kapıya çıktı. Duyduğu seslerin arasında inilti, bağırmalar vardı. Karlara bata çığ evin arkasına dolandı, seslerin geldiği yöne gitti. Evlerden birinin önüne; kızaklı bir araba ve dört beş at arka arkaya sıralanmışlardı.

Aklına kötü şeyler geldi, tedbirli davranmak istediğinden siper aldı, tüfeğini o yöne doğrulttu. Gördüklerine inanmak istemiyordu.

Athılar, önlerine kattıkları köylüleri birer birer kurşunluyordu. İçlerinden bir kadıncağızı da beline kadar örgülü saçlarından ağaca astılar. Sonra ona da ateş ettiler. Ölmüş olmasına rağmen defalarca ateş ettiler.

Askerlerin hemen arkasından köye inen bu eşkıyalar, köylülerin para ve altınlarını almış, sonra da onları öldürmüştü.

İnsancıkların bağırmaları hâlâ kulaklarındaydı. Sessiz ve yumuşak karların üzerinde yürüyerek odasına döndü. Kapı yakınına bağladığı atı kişnedi, ölen asker yerde yatıyordu.

Kişneme sesini duyar da gelirler diye çok korktu. Alel acele içeri girdi, sırtını kapının arkasına dayadı, dua etmeye başladı.

‘Her mihnet kabul tek ölüm olmasın. Olacaksa da cephede çarpışırken olsun Allah’ım!’ diye yalvarıyordu.

Köylülerin bağırmaları kesilmişti, az önceki uğultulu sesler yoktu. Yüreği ezik, korkulu dakikalar

geçirdi. Aradan epey zaman geçtikten sonra gittiklerini tahmin etti.

Pencere kovuğundan sızan ışık da azalmaya, hava kararmaya yüz tutmuştu. Cesaretini topladı, biraz çalı çırpı almak için omzunda tüfeği dışarıya çıktı. Yakınlarda bulunan evlerden, askerlerin üzerine örtecek yorgan, şilte ne olursa bulmalıydı.

Uzaklardan köpek havlamaları geliyordu. Akşamın alacalığında, sesi dokunaklı bir ishak kuşunun öttüğünü işitti. Lâfza-i celâle bir daha sığındı. İnce belikli saçlarından darağacına çekilen ismetli hanımefendiyi, kurşuna dizilenleri gözlerinin önüne getirdi, ürperdi, irkildi, göz pınarları doldu. İpten kazıktan kurtulmuş, cezaevinden kaçmış kendi eşkıyalarının da köylülere soyduğunu duymuştu. Ancak böylesine bir vahşete girişerek acımasız olduklarını işitmemişti.

Güzel şeyler düşünmeye çalıştı. Kendisini kalenderhanede bekleyen dervişlere benzetti. Yerde yatan hasta arkadaşlarını da çileye girmiş, hu çeken dervişlerin yerine koydu. Derin bir nefes aldı, şükür elhamdülillâh, dedi.

Hazırlıksız yakalandıkları Azap köyü çarpışmalarında, zor da olsa üstünlük sağlayıp Rus'u her zaman ki gibi kaçırmaya sürüklemişlerdi.

Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Felix Guse, Aras Nehri'nin kuzeyine doğru bir yarma harekâtı planladı. Hasan İzzed Paşa onun fikirlerine çok önem verdiğinden bunu kabul etti.

Şimdi işi biraz ileri götürmek istiyorlar, “Rus ordusunu yarar parçalarsak, sağlı sollu imha etmemiz kolaylaşır.” diyorlardı.

Bu yarma harekâtı, yok edilmesi hedeflenen orduya var güçleriyle yüklenirlerse başarıya ulaşabilir, aksi halde tehlike çanların çalmasına yol açardı. Yarmak istedikleri askerler onları çembere alır ve yok edebilirdi.

Yarbay Felix Guse'nin emrinden sonra on kilometre kadar ilerlediler. Çok kanlı bir savaş oldu. Yüz yüze yapılan çarpışmalarda her iki taraf da kayıp verdi.

Türk ordusu Rusları geri çekilmeye zorladı. Bu sırada pek çok şehit verildi. Bu ikinci Azap Muharebesi çok pahalıya mal olmuştu.

Karlı, fırtınalı bir havada:

“Ricat ediyoruz. Geri çekiliyoruz, askerlerimizi geri çekelim!” kararı alındı.

Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı Guse'nin ve Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa'nın geri çekilme emri, askerler üzerinde menfi tesir yaptı. Geri çekileceksek, başladığımız yere döneceksek niye ilerledik, niye bu kadar kayıp verdik, diyorlardı. Ordu; elinde kalan sınırlı cephaneleri harcayarak ele geçirdiği, Azap – Girek – Sıçankale sırtlarından, Haran – Me-nevur – Bertanos hattına çekilmeye başladı.

– Mola verilmeyecektir.

– Ateş yakılmayacaktır.

– Kimse istirahat için durmayacak, uyumayacak, uyumak isteyenler yanındakiler tarafından uyandırılacaktır. Hava şartları durmaya müsait değildir.

Aslında hava şartları yol yürümeye de müsait değildi. Hele hele günlerce çarpışmış, dinlenememiş, yeterli beslenememiş askerin yürümesine hiç müsait değildi.

Tipi yerdeki karları oraya buraya savuruyor, rüzgârın şiddeti gözlerini açmalarına mani oluyordu. Bir ara asker nefes bile alamayacak kadar zorlandı. Zaten eski olan urbaları artık parçalanmaya başlamıştı. Islanan çorapları, delik lâstik ayakkabıları, yırtık paltoları onları koruyamaz olmuştu, daha çok üşütüyordu.

Karlar içinde düşe kalka geri çekilmeye çalışan asker artık yorulmuştu. Yüzbaşı Sinan askerlerinin yanından ayrılmıyor, tek tek hepsiyle ilgileniyor, onlara kuvvet ve cesaret veriyordu.

– Haydi aslanlarım, asker kardeşlerim, canlarım, vatanımın mübarek evlâtları! Son bir gayret edelim. Biz sizlerle Köprüköyü, Azap Muharebelerini kazandık. Tipi bize vız gelir. Az sonra bu da geçecek, sükûnet hâkim olacaktır.

Bu sözleri erlerin ruhunu okşuyor, fırtınayı görmez oluyorlardı. O şevkle, devrilen top arabasını karların arasından düze çıkarmaya çalışıyorlar, bileklerine daha bir kuvvet ve güç geliyordu.

Kumandanları başında olmayan birliklerin askerleri oraya buraya dağıldı, herkes canını kurtarmanın derdine düştü.

Mola verip dinlenmek istiyorlardı. Ancak mola verilecek durgun bir hava yoktu. Yürüyüşlerinin hızı tabii olarak yavaşlamıştı zaten. Gücü ve takati kesilenler bir adım daha atamıyor, oldukları yere çömeliyor,

soğuktan uyuşan parmaklarını ovuşturuyordu. Arkasından bir uyuşukluk çöküyor, göz kapakları ağırlaşıyor ve mahmurlaşıyordu. Derin derin uyuma ihtiyacı hissediyor ve açamadıkları göz kapakları kapanıyor, uyuyordu. Bu tatlı uyku bu dünyada bir daha uyanılmayacak şekilde nihayet buluyor, asker donup kalıyordu. Yüzbaşı Sinan yol boyunca bu donukları gördükçe askerlerine daha çok sahip çıkıyor, onları uyanık tutmaya çalışıyordu.

Bu İkinci Azap Çarpışması neticesinde Ruslar biraz daha ötelenmişti, ancak askerlere de yeteri kadar azap vermişti.

Yırtık ayakkabıları öteden beri ayaklarını sızlatan Balkanlı artık dayanamaz olmuştu. Saatlerdir kar içinde, mola vermeden yürüyordu. Sırtı pekti, kalın paltosundan rüzgâr ve soğuk işlemiyordu. Bütün zoru ayaklarındaydı. Diğer erlerin de ondan kalır yanları yoktu. Çarıkları parçalananlar üzerine çaput bağlamışlardı. Vahşi tepeler, sarp yamaçlar acımasızdı.

Dişlerini birbirine kenetleyen Balkanlının acı içinde kıvrandığı hissediliyordu, inleyerek yere yığıldı:

– Bir adım daha atamayacağım, ayaklarıma bir hâl oluyor.

Mola vermek yasak olduğu halde durdular, Seyda ayakkabısını çıkarmasına yardım etti. Sırılsıklam olan çorabını da çıkardılar.

Gördükleri Seyda'yı fenalaştırdı, içi bir hoş oldu, canını acıttı. Balkanlı Recep'in iki parmağı da donmuş, çıkardıkları çorapla beraber dökülüp düşmüştü. Balkanlı acıya daha fazla dayanamadı, bayıldı.

– Vah benim kardeşim, bu parmakların donması sana ne kadar ıstırap vermiştir kim bilir? Sen bu acıları içine mi gömdün be kardeşim. Yoksa yürüdüğün yollardaki karların arasına mı sakladın, bu ne sabırdır can askerim benim!

Seyda, bir morarıp düşen parmaklara, bir acı çektiği belli olan çehreye bakıyordu. İlk menzilde tedavisini yapacaklar, düşmüş parmakları temizleyeceklerdi. Ancak şu anda elinden bir şey gelmiyordu, yapılacak bir şey yoktu.

Geriden gelenler yardım ettiler, Balkanlıyı bir arabaya yatırdılar. Çok yüklü olan talikanın tahta tekerlekleri bu son ağırlığı kaldıramadı ve kırılarak ikiye ayrıldı.

Tipi ve soğuk hepsini serseme çevirmişti. Ne yol ne iz belliydi. Önden gidenlerin arkasına takılmış geri dönüyordu.

Keskin yarların kenarından geçerken yürekleri ağızlarına geliyor, birer birer geçtikten sonra selâmete kavuştukları için seviniyorlardı. Hele öküz arabaları bu tehlikeli geçitlerden çok zor geçiyordu. Önden arkadan destekliyorlar, dönemeci atlatınca da derin bir şükür çekiyorlardı.

Böyle bir kayalığa gelmeden parçalanan arabanın yükünü ve Balkanlıyı geriden gelen dört beş boz merkebe üleştirdiler.

Kemikleri sayılacak kadar zayıflamış hayvanlar önlerine baka baka karların içinde yollarına devam ettiler.

Onlar geri çekiliyordu. Keşif kolları ve istihbarat kurmayları, Rusların da geri çekildiğini bildirmişti. Son yarım harekâtının sonunda Ruslar tarafından çevrilecekleri endişesini taşıdıklarından Hasan İzzed Paşa ve yardımcısı Kurmay Guse, geri çekilmeye, düşmanla aralarını açmaya karar vermişti. Hem böylece cephane sarfiyatı da azalacaktı.

Önlerine çıkan ilk köyün ahırlarına, samanlıklarına tıka basa sığındılar. Geçici bir süre de olsa ferahlamaya, rüzgârdan sersemleyen başlarını dinlemeye çalıştılar.

Bütün şartlar aleyhlerine idi. Hava şartları çok kötüydü, üstleri başları perişandı, üşüyorlardı, karınları açtı, ilerledikleri ve bir zafer kazandıkları hâlde geri çekilme emri almışlardı.

Bu olumsuzluklara rağmen onları ayakta tutan, güçlü kılan maneviyatlarıydı. Bu yönlerinin azameti, her eksiği tamamlanmış gibi gösteriyor, adım atma gayreti veriyordu. Kırılanlar düşüp yerlerde kalıyor, geriden gelenler hiçbir şey olmamış gibi emin adımlarla ilerliyordu.

Tipiye galip gelerek hayatta kalabilen kolordunun askerleri Köprüköyü'ne vardı. Ordunun geri çekilmesi Enver Paşa'nın canını sıkıyordu. Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey'i Erzurum'a, durumu incelemesi için gönderdi. O da kolordu karagâhlarını, birlikleri, mevzileri, İstanbul'a rapor etmek için dolaştı.

Kolordu Kumandanları ve diğer subayların bulunduğu bir toplantı yaptı. Bu toplantıda, her komutan yol boyunca çektiği sıkıntıları anlatıyordu.

Binbaşı Mahmud Bey kumandanlarına teşekkür ettikten sonra:

– Rus Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı Albay Moslovski, Türkiye Ermenilerinden dört tabur meydana getirmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Azap Muharebesi gözlerini korkuttu. Çar Nikola da Sarıkamış'ta ikinci bir ordugâh kurma kararı almış.

Tam sırası gelmişti, Hafız Hakkı Bey bunu fırsat bildi:

– Öyleyse geri çekilmek yanlıştır, gittikçe kuvvetleniyorlar. Onlardan önce biz, yakın zamanda Kafkasya'ya saldıracağız.

Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa, bu mevsimde yapılacak başka bir harekâta karşıydı. Bu cümleler onu kızdırdı. O da Hafız Hakkı Bey'i kızdıracak cümleler sarf etmek istedi:

– Çok şükür haftalardır yolunu gözlediğimiz Onuncu Kolordumuz cepheye intikal etti. Onuncu Kolordu Kumandanı Ziya Paşa askerlerini başarılı bir şekilde getirmiş. Yol boyunca geçtiği köy ve kasabalarda karınlarını doyurmuş. Yani sırtlarını pek, karınlarını tok yapmış.

Hasan İzzed Paşa, Onuncu Kolordu'nun beş haftaya yakın, Samsun'dan beri yol yürüdüktan sonra geldiğini kumandanlara duyurmak istemişti. Bunu özellikle de Hakkı Paşa'ya karşı söylüyordu. Bu övgü Hafız Hakkı Bey'in canını sıktı:

– Evet doğrudur. Bu haber sevindiricidir. Üçüncü Ordumuza yardım ve katkıları dokunacaktır. Yeni

asker taze kan demektir. Ancak Ziya Paşa'nın karamsarlığı vardır. Başarmak isteyen asker hep taarruz düşüncesinde olmalıdır. Bu da onda yoktur.

Kumandanlardan biri:

– Efendim, hem de ne taze kan... Zira cevval askerlerimiz, cilasun yiğitlerimiz yorulmaya, hastalıklara teslim olmaya başladı.

Binbaşı Mahmud Bey yarım kalmış cümleyi tamamladı:

– Bırakınız neferleri, hekimlerin çoğu tifüse yakalandı. Rizeli Doktor Bahaeddin Bey, Doktor Muhiddin Bey, Eczacı Kemal Bey. Hastane hastaları, bahçesine açılan çukurlar da cesetleri almaz hâle gelmiştir.

– Bakınız ne güzel tespitleri dile getiriyorsunuz. Hem savaşırken hem karlar arasında yol alırken hem de hastalıktan kırılıyor askerlerimiz. Öyleyse niçin, bu vaziyette kazandığımız bir savaşı yarım bıraktık, ilerlediğimiz yollardan geriye döndük. Bu şekilde devam edersek bu ordunun sonu da Balkan Ordusu'nun sonundan başka bir şey olmayacak diye korkuyorum.

Bunları söyleyen Dokuzuncu Kolordu Kumandanı Ahmed Fevzi Paşa, aslında acı bir hakikati dile getirmişti. Geri çekileceklerse niçin ilerlemişlerdi. İlerledilerse niçin geri çekilmişlerdi. Tipiye yakalanan ve dinlenmeden yol yürütülen askerlerin büyük bir kısmı kırılmıştı. Yapılan şey stratejik bir hataydı.

Toplantıda bulunan Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa bu konuda Ahmed Fevzi Paşa'dan ayrılıyordu. Bu kararı Yarbey Guse ve kendisi vermişti.

Erzurum, Van, Trabzon valileri de geri çekilme harekâtına çok kızmış, ordunun ilerlemesini, icap ederse Hasan İzzed Paşa'nın alınmasını, yerine başkasının atanmasını istiyordu.

Hafız Hakkı Paşa bu konuya son noktayı koydu.

– Dağlar üzerindeki yolları keşfettirdim. Bu mevsimde bu yollardan böyle bir saldırıya taraftar olmayanlar var. Oysa bu yollar, askerinin de cephanenin de geçmesine müsaittir. Çok yakında Kafkasya'ya saldıracağız.

Bu son söylediklerine; rütbem yükseltilerek bu saldırının uygulanması bana verilirse, ben bu işi yaparım, cümlelerini de ekleyerek İstanbul'a telgraf çekmişti. Sekiz gün önce yarbaylıktan albaylığa yükseltilmiş, bunu da kâfi görmemiş, yeni bir terfi beklentisi içinde olduğunu bildirmişti.

Kendisi gibi saray damadı olan Enver Paşa'nın Erzurum yollarına diktirdiği; “Turan'a buradan gidilir.” levhalarının geçer hâle getirilmesi yolunun bu olduğunu hissettirmişti.

Bu sözlerinin bir felâkete yelken açacağından habersizdi. Perşembenin gelişi çarşambadan belliydi. Zira Erzurum'a geldiğinde atı göğsüne kadar kara saplanmış, güç belâ hareket edebilmişti. Şehrin içi böyleyse üç bin metre yükseklerin daha kötü olabileceğini idrak edememişti.

Kuru dam altında sohbet etmek, durumun muhasebesini yapmak tartışmalı da olsa keyifliydi. Nereden bulunduydu bulunmuş, güzel bir çay demlenmişti. Kumandanlar da karlı yollarda yürürken hasretini çektikleri bu çayı kupa kupa içmeye doyamadı.

Ermenilerden söz edildiği sırada Yüzbaşı Sinan daldı gitti. Yol dönüşü Hikmet Çavuş'u ve ölenlerden arta kalabilen altı askeri, söz verdiği gibi yanlarına almıştı. Hikmet Çavuş da komutanına, gözleriyle gördüklerini harfiyen nakletmişti.

Köylülere yapılan vahşet yüzbaşmayı çok üzdü. Aynı şeyin kendi anne babası, kardeşleri, nişanlısı Muhabbet Hanım'a yapılabileceğini varsaydı. Oysa kıtasına gelirken onlara söz vermişti. Biz var olduğumuz sürece siz emniyet ve güven içinde olacaksınız, korkmayın, demişti.

Şimdi bu sözü çiğnenmiş miydi? Lâkin onlara, bir şey daha söylemişti. Rus ve Ermenilerin köye gelme, baskın yapma tehlikesi oluşursa, daha gerilere, icap ederse Erzurum'a gitmekten çekinmeyin, dediğini hatırladı. Bu onu biraz rahatlattı, belki de göç etmişlerdir, diye düşündü.

Hafız Hakkı Paşa'nın dilinin altında sakladığı bakla açığa çıkmıştı. Yüksek sesle dillendirerek ileri sürdüğü; "Ziya Paşa karamsardır." düşüncesi üzerine, Ziya Paşa, Onuncu Kolordu kumandanlığından alındı, yerine kendisi, getirildi.

Geri çekilmenin yanlışlığını söyleyen Ahmed Fevzi Paşa da Dokuzuncu Kolordu kumandanlığı görevinden alındı. Yerine Otuz Dördüncü Tümen Kumandanı İhsan Paşa atandı. Böylece doğru söyleyenler dokuzuncu köyden kovulmuş oldu.

Hafız Hakkı Paşa'nın telgrafını alan ve artık içi içine sığmayan Enver Paşa, daha fazla beklemeden

Erzurum'a geldi. Askerleri teftiş etti. Acı manzarayı gözleriyle gördü, savaş hattını baştanbaşa gezdi. Kendisine refakat eden Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa'ya döndü:

– Atık davranıp Rus ordusunu imha edemediniz. Hemen harekete geçerek bu yanlışınızı telâfi edin ve Sarıkamış'a girin. Orada işlerini bitirin.

Bu sözleri söylerken takındığı tavır ve ses tonu Hasan İzzed Paşa'nın hiç hoşuna gitmemişti. Her zaman savunduğu görüşlerinde ısrar ederek:

– Yeterli yiyeceği, giyeceği, cephanesi olmayan orduyu bu mevsimde cepheye sürmek cinayetten farksızdır. Bu taarruz bir faciaya dönüşür. Kış şiddetini kaybetsin, yollar açılsın ancak ondan sonra ...

Karşılık verir tarzdaki bu cevap Enver Paşa'yı hiç memnun etmedi, tam tersine öfkeden çıldırttı. Neyzen bakışıyla Hasan İzzed Paşa'ya döndü, bütün subayların önünde hakaret etti:

– Eğer hocam olmasaydınız sizi idam ettirirdim!

Harp Okulu'ndan strateji ve taktik derslerinden hocası olan Hasan İzzed Paşa'yı bütün subayların gözü önünde azarlamıştı.

Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa'nın beklemediği bir cümleydi. Dünya başına yıkıldı zannetti, mahcup oldu. Hiç cevap vermedi, renkten renge girdi, sustu, oracıkta kalakaldı.

Her taarruz emrinde, Hasan İzzed Paşa mazeretler öne sürerek karşı çıkıyor, Enver Paşa da; “Geri çekilen Rusları, çekilme yollarını keserek tümüyle

bitirecek şekilde şiddetle izleyerek yok ediniz ve Kars yönünde düşman toprağına giriniz.” diyordu.

Bütün kumandanlar Enver Paşa'nın bu sert çıkışına kızdı. Ancak yapacakları bir şey yoktu.

Yüzbaşı Sinan da başını önüne eğdi ve derin düşüncelere daldı.

‘Bize bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olan bir ümetin mensuplarıyız. Eğer ki bir talebe hocasına, seni idam ettirirdim diyebiliyor ve ona olan saygısını ayaklar altına alıyorsa, bana göre bu devletin sonu gelmiş demektir. Altı asırdır ayakta duran Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi, hocası Şeyh Edebali'den aldığı terbiye ile yetişmişti. Mevlâna'ya Mevlâna yapan hocası Tebrizli Şems'tir. Yunus'u Yunus yapan hocası Tapduk Emre, Fatih'i Fatih yapan, hocaları Akşemsettin, Seyda Gürani, Seyda Hüsrev ve daha niceleridir. Yavuz Sultan Selim, hocasının atından sıçrayan çamurla kirlenen kaftanını sandukasının üzerine örtülmesini vasiyet etmiştir. Uluysu dinleyenler, saygı göstermeyenler ulur kalırlar. Böyle davranan kumandana Allah zafer nasip etmez.’

Bu derin düşüncelere dalmışken, isminin söylenmesiyle irkildi, başını yukarı kaldırdı. Enver Paşa yanına gelmiş, ona sesleniyordu:

– Yüzbaşı Sinan Bey, cepheadaki kahramanlıklarınızı işitiyorum. Geri aldığımız tepe, neferlerinizle yakın alâkadar oluşunuz, itâatkârlığınız hakkında malûmatlar bize intikal etmiştir. Taltif edilmeniz yakındır.

Çakı gibi bir asker selâmı verdi:

– Sağ olun kumandanım!

Aslında terfiniz de sizin olsun, istemiyorum diyecek kadar öfkeliydi. Hasan İzzed Paşa'ya yapılan hakarete çok üzülmüştü.

Bu sert tartışmalardan sonra Enver Paşa Köprüköyü'ne döndü. Ertesi gün bütün orduya bir emrini duyurdu:

“Askerler, hepinizi ziyaret ettim. Ayağınızda çarığınızı, sırtınızda paltonuz olmadığını da gördüm. Fakat karşınızdaki düşman sizden korkuyor. Yakın zamanda saldırarak Kafkasya'ya gireceğiz. Siz orada her türlü bolluğa kavuşacaksınız. İslâm dünyasının tüm umudu sizin son bir yardımınıza bakıyor.”

Buraya gelirken yol boyunca ordunun döküntülerini de görmüştü. Kış kıyamet sürmekteydi. Ordunun bir günlük yiyecek ihtiyacı otuz günde geliyordu. Trabzon'dan hareket eden bir kol Hasankale'ye otuz günde varabiliyordu. O hâlâ taarruzda ısrar ediyordu.

“Sarıkamış'ta, diğer Rus şehirlerinde bol miktarda yiyecek vardır. Elinizi çabuk tutup oralara giriniz!” demekte ısrar ediyordu. Lojistik desteğe yeterince ehemmiyet vermemesi, bir başkumandan vekili için büyük eksiklikti.

Sağa sola kıvrılarak donmuş olanlar, hâlâ gömlekle dolaşan neferler Üçüncü Ordu Kumandanı Hasan İzzed Paşa'nın vicdanını sızlatıyordu.

– Daha harekât başlamadan söylemiştim Galip Paşa, ben bu işte yokum, askerimin üstü başı perişandır, yiyeceği tam değildir demiştim. Şimdi o perişanlık

artmıştır, perperişanlığa dönüşmüştür. Kış ilerlemiştir. Ordu bu hâliyle büyük bir kuşatma harekâtı yapamaz. Bu nasıl bir hâb-ı gaflettir. Akıl ve izanın habbesi bile kalmamış. Düşmanımız arkasında bizi görünce kaçarmış, buna kargalar bile güler. Hafız Hakkı ve Enver Paşalar dağ yollarını İstanbul'un yollarıyla karıştırıyorlar. Hele dağların başına bir yollansınlar bakalım neler oluyor. Açlıktan, tifüsten kırılan askerimi daha da kırdıramam. Kırılacakları kadar kırıldılar. Yol kenarında donarak ölenleri toprağın altına bile sokamadık, bir mezar kazamadık, kurda kuşa yem bıraktık. Kumandanlık bu mudur? Ne yapıp edin, Ruslar Kars'a varmadan Sarıkamış – Kars hattına varın, diyorlar. Kolaysa kendinden çok emin olan Hafız Hakkı Bey varsın. Kendisine çok güveniyor. Çünkü ben askerimle şiddetli ve seri bir taarruz yaparak düşmanı birkaç saat içinde ezeceğim. Sonra hızlı bir şekilde takip ederek Oltu'ya varacağım, diyor. Haydi hayırlısı...

Hasan İzzed Paşa'nın söyledikleri harfiyen doğrudu. Ancak emir komuta zinciri altında olduklarından yapacakları bir şey yoktu.

Galip Paşa bütün bunları can kulağıyla dinliyor, ara sıra doğrudur, haklısınız dercesine başını sallıyordu. Sonra birkaç cümle de kendisi eklemek istedi:

– Efendim çok haklısınız. Benim komuta ettiğim On Birinci Kolordu'ya da Aras Nehri çevresindeki Rus birliklerini oyalama, düşmanı cephede tespit etme vâzifesi verildi. Askerin yiyecek ihtiyacı karşılanamazsa savaşamaz. İaşe merkezlerine yakın olan Köprüköyü ve Azap muharebelerinde bile ne kadar zorlandığımız

görüldü. Kaldı ki kuzeye dağlara doğru yol almak ne kadar isabetli olur tasavvur etmek istemiyorum.

Hasan İzzed Paşa öfkesinden deliye dönmüştü.

– Bırak Allah'ını seversen, bırak. Sırtındaki eski gömleği yırtıldı, çarıkları paralandı, karnı aç, avurtları çöktü. Verebildiğimiz peksimeti de veremez olduk. Haşlanmış bir avuç buğdayla karın doyurulur da kilometrelerce yol aldırılır mı, bu insafla bağdaşır mı? Üstüne üstlük bir de asker humması canlarından bezdiriyor. Askerlikte strateji ve taktik diye bir ders okutturulur öğrencilere. Ben de yıllarca bu dersin hocalığını yaptım. Eğer biraz bilgim varsa ki var olduğuna inanıyorum elhamdülillâh, bu kuşatmaya karşı çıkacak ve Enver Paşa'ya hâl dilince bir daha izah edeceğim, ondan sonra benden günah gider. En azından üzerime düşen vazifeyi yapmış olurum.

Galip Paşa başını sallaya sallaya dinliyordu, Üçüncü Ordu kumandanı da söylenmeye, gerçekleri dile getirmeye devam ediyordu:

– Azap ve Köprüköyü Muharebeleri Enver Paşa'nın heyecanını arttırdı, gözlerini kamaştırdı. Önce Sarıkamış'ı alacağını, otuz altı yıldır Rus elinde bulunan bu şehri kurtaracağını, sonra Kafkasya'ya ilerleyerek Müslüman kardeşlerini Rus baskısı ve zulmünden azat edeceğini söylüyor. İyi hoş da hangi askerle, hangi yollardan geçerek...

Hasan İzzed Paşa bu kararlılığını Enver Paşa'ya bir raporla iletti ve özetle şöyle dedi:

“Ruslara karşı büyük ölçüde taarruz etmeyelim. Narman'daki düşmanı geri atalım, muharebeyi

keselim. Bu harekâtı ilkbahara erteleyelim. Buna müsaade buyurun.”

Enver Paşa çok kararlıydı, ilerleme yapılmasında da ısrarlıydı. Hasan İzzed Paşa bunun üzerine, görevinden affını istedi.

Bu telgraf Enver Paşa'nın çok canını sıktı. 20 Aralık 1914'te Köprüköyü'nden çektiği şu telgrafla kendisini görevinden aldı:

“Üçüncü Ordu Mirliwa Hasan İzzed Paşa'nın sağlık durumu bu havali gibi soğuğu fazla yüksek yerlerde oturmasına ve vazifesini yapmaya devam etmeye engel bulunmuş olmakla adı geçen şahıs Avusturya ve Macaristan Ordusu Genel Karargâhı nezdinde Osmanlı Ordusu askeri temsilcisi atanmıştır. Adı geçen Üçüncü Ordu'da bulunduğu müddetçe vazifesini iyi yapmıştır.

Başkumandan Vekili Enver”

O öfkeyle verdiği bir emirle Üçüncü Ordu kumandanlığı görevini doğrudan üstlendi. Böylece bir Başkumandan ordu kumandanı oluyordu. Kurmay Başkanlığına Bronsart Paşa, onun yardımcılığına da Guse getiriliyordu.

Yürürlerken ayakları yoruluyor, dizlerinde derman kalmıyor, dinlenme molası verdiklerinde ise bir müddet uyuşukluk hissediyorlardı. Alman Binbaşısı Ştange, Artvin üzerinden Kars'a saldıracaktı. En zor görevin Hafız Hakkı Bey'in komuta ettiği Onuncu Kolordu'da olduğu görülüyordu. Onlar Oltu'nun ve Allahüekber Dağları'nın güneyini aşacaklar ve oradan Novoselim'e gidecekti.

Yüzbaşı Sinan, Enver Paşa'nın; 'Senin başarı haberlerini alıyorum, taltif edilmeniz yakındır.' sözünü hatırladı. Elindeki yazılı emir de bunu doğruluyordu.

Bağlı olduğu tümen Hafız Hakkı Bey'in kolordusuna dâhil edilmişti. Aşağıda kalacak olan Galip Paşa komutasındaki On Birinci Kolordu da çok mühim vazifeler üstlenmişti. Aras Nehri çevresindeki Rus birliklerini oyalayacaktı.

Yüzbaşı Sinan'a daha zor bir görev verilmişti, bu yüzden mutlu oldu. Aslında lâyıkiyle yapılırsa her vazife yeteri kadar zordu.

Görevlerin basamakları yükseldikçe sorumluluklarının da arttığı geldi aklına. Bu da daha çok fedakârlık ve çalışmayı gerektirecekti. O ve askerleri de buna hazırды. Vatanlarını her şeyden aziz tutuyorlar, bunca fedakârlığa da o yüzden katlanıyorlardı. Emri altındaki askerlerle, diğerleriyle bir daha gurur duydu.

Onuncu Kolordu'ya dâhil olmak için yollardaydılar. Bir ara köyünün çok yakınlarından geçiyorlardı. Görevi bir arkadaşına devredip bir iki saatliğine evine uğramayı düşündü. Bir görüp hatırlarını sorsa ona da ailesine de yeterdi. Sonra bu düşüncesinden vazgeçti.

'Evini, nişanlısını, anasını, babasını vatana tercih etti derler. İnşallah zaferden sonra kavuşuruz.' dedi. Hem askerlikte izinsiz görev yerini terk etmenin cezası ölümdü. Gerçi Binbaşı Mahmud Bey'den müsaade alıp giderdi. Yine de görev yerini terk etmeyi şanına yakıştıramadı.

Dâhil edildikleri kolorduya yetişmek için yürüyorlardı. Balkanlı Recep'in topuklarına kadar uzanan

paltosu yürürken ayaklarına dolanıyor, arkadaşlarına yetişmek için çaba sarf ediyordu. Üstelik kangren olup düşen iki parmağı yüzünden ayağı yere zorlanarak basıyor, canının acısından levent gibi boyunu biraz eğiyordu.

Eksik iki uzvunun yokluğunu hissediyor ve ; “Yüce Allah’ım, her organımızı öylesine mükemmel ve kusursuz ve de yerli yerinde yaratmışsın ki hepsinin ayrı ayrı bir vazifesi var. Meğer o iki parmağım ne kadar mühimmiş. İnsan kaybetmeden değerini anlayamıyor. Ayaklarımdayken kıymetini bilemedim. Şükürünü eda edemedim. Şimdi nadim oluyor, geçmiş ve şimdiki zaman için sana şükrediyorum.” diyordu.

Bu sözleri yanında yürüyen Seyda’nın çok hoşuna gitti:

– Sağlığımızın kıymetini kaybetmeden anlayalım. Ölüm gelmeden de ömrümüzün kıymetini bilelim ve ona göre değerlendirelim. Her nimetin şükürü kendileridir. Bol bol şükürünü yapalım.

Kuvvetlerini Onuncu Kolordu’ya dâhil ettikten sonra rahatlamıştı Binbaşı Mahmud Bey ve Yüzbaşı Sinan. Şimdi onlarla birlikte saatlerdir yürüyorlardı. Artık askerin çantasında peksimeti de kalmamıştı. Her birine dağıtılan yüzer gram unla başımızın çaresine bakın deniliyordu.

Kısa sürede kendisini ispatlama çabasında olan Hafız Hakkı Bey, işin içine girince durumun hiç de kolay olmadığını anlamıştı. Kumandan olmanın sorumluluğu bir başkaydı. En önemlisi askerine verecek yiyeceği tükenmişti ve feryat ediyordu.

‘Allah aşkına, Sivas, Diyarbekir ve Mamuretilaziz (Elazığ) valilerine emir ediniz. Birkaç bin deve ve mekkârenin erzak, yani un, peksimet, arpa ve var ise pamuklu mintanı hemen yola çıkarsınlar ve yolda kalmadan Erzurum’a kadar getirsinler. Yoksa bu gidişle ordu varlık içinde aç kalır.’

Hikmet Çavuş dalları tutuşturmuş üzerine oturttuğu sacı ince hamurlar pişirmeye çalışıyordu.

– Benim unumdan da yap çavuş, fakat mataramda su yok ne ile yoğuracaksın?

– Ne yoğurması Allahverdi, biraz karla karıştırıyorum. O bulamacı da sacın üzerine yayıyorum.

Kar altından eşeleyerek topladıkları çalı çırpı parçaları ıslak olduğu için çok nazlı yanıyordu. İdare kandili gibi olan ateş kendini zor ısıtıyordu. Tutuşsun diye üflemeden gözleri kızaran Seyda, bir yandan da:

– Hamden lillah, hamden lillah, diyordu.

Allahverdi bütün dikkatiyle onu izliyor, yaptıklarını gözlüyordu.

– Ne diyorsun Seyda kardeş, kendi kendine ne söylüyorsun?

– Allah’a şükür diyorum, şükrediyorum. Rabbilâlemin’in bize verdiği nimetleri saymakla bitiremeyiz. İşte bu önümüzdekiler de onlardan birkaçı, onun için şükrediyorum. Allah şükreden kullarını sever ve daha çok verir.

Allahverdi; Seyda’nın iman kuvveti karşısında, kendi düşündüklerini yüksek sesle söylemekten utandı. Oysa o bu sıkıntıları çekerken; Allah bize dünyanın

bu köşesinde, kendi vatanımızda hasis mi davranıyor diye içinden geçirmişti, duyduklarından sonra, akından geçirdiklerinden pişmanlık duydu, şükretmek gerektiğini anladı.

Hikmet Çavuş, her zaman olduğu gibi bütün arkadaşlarının davranışlarından şimdi de memnundu. Bunu ifade etmese olmazdı. Ona göre, güzel sözler duyan insanların karşısındakine karşı muhabbeti artar, dostluk bağları daha da kuvvetlenirdi.

– Canım arkadaşım Seyda, sen ne kadar hâl ehli bir insansın. Gönlün Allah aşkı ile dolu. Halisane bir şekilde, samimiyetle, temiz kalplilikle Yüce Allah’a şükrediyorsun. Narın da hoş, nurun da hoş diyebiliyorsun, pes doğrusu! Ben de dâhil olmak üzere, senin yanında kalıp da hisse kapmayana yazıklar olsun!

Yüzbaşı Sinan müsterihtti. Hikmet Çavuş gibi becerikli, otoriter bir çavuş askerlerini toparlar, hepsini hizaya sokar, pişirilecekleri pişirir, dağıtılacakları dağıtırdı. Onun için gönlü rahattı. Zaten asker tevekkül içindeydi. Her biri Yaradan’a sığınmıştı, sıdk u sebat sahibiydi. Ayağı kangren olup yürüyemeyecek olanlar, tifüse tutulanlar, takatleri kesilince yere düşüyor, görevliler tarafından arabaya atılıyor ya da en yakın köyde üçer beşer bırakılıyordu.

Hikmet Çavuş’un verdiği bazlamayı yiyen Yüzbaşı Sinan’ın aklı hâlâ köyündeydi.

‘Köye uğramamakla hata mı ettim. Yolumuz kuzeye doğru uzanıyor, bir daha geri dönebilir miyiz bilmiyorum? Rus birliklerinin içine doğru dalıyoruz. Sarıkamış, Kars ...’

Binbaşı Mahmud Bey elindeki kupadan kendisine sıcak su uzattı:

– Buyur Yüzbaşı iç, ısınırsın, askerim verdi. Çay ya da ıhlamur zannetme, kar suyunu eritip ısıtmışlar. İki kere seslendim duymadın, dalmışsın, ne düşünüyordun, kuzeydeki İstamin müfrezesini mi?

– Yok binbaşım oturunca rehavet çökmüş. Karda yürürken daha diri oluyor insan. Hem yürürken anlamıyorsunuz, durunca ayaklarınız karıncalanıyor.

Sinan Yüzbaşı yol boyunca kâh atına binmiş, kâh hareketsiz durmaktan üşüdüğünü anlayınca atından inmiş, karlara bata çıka yürümeyi denemişti.

Enver Paşa ve Onuncu Kolordu Kumandanı Albay Hafız Hakkı Bey kendisine çok itimat ediyordu. Bu güveni sarsmamak için askerlerine daha bir sahip çıkar olmuştu. Fire vermemeye, hepsine kol kanat germeye, ulaşabilirse diğer birliklere de ulaşıp yardım etmeye gayret gösteriyordu.

Hele bu sabah sisler içinde yol almışlardı. Bu onları daha da yormuştu. Önündekini görmeden bir belirsizliğe yürümek, dumanın içinden sıyrılmaya çalışmak, karşına ne çıkacak diye ürkerek adım atmak hepsini tedirgin etmişti. Allah'tan öğleye doğru sis dağılmıştı. Şimdi o gerginlikten sonra gevşemişler, yüzbaşıya da onun gevşekliği çökmüştü.

Üstelik bağlı buldukları Albay Hafız Hakkı Bey'in Kolordusu, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın yazdığı İslamkotik – Tutmaç hattına yürümemişti. Hakkı Bey Ardos'ta olduğunu tahmin ettiği Ruslara erkenden baskın yapmak için daha hızlı hareket etmişti.

Yürüyüş hızlarını arttırmış, zaten takati kalmayan askeri yormuştu. Şimdi bu mola yerinde çoğu yığılıp kalmış uyukluyordu; ama kendilerine rahat verilmiyor, sık sık uyandırılıyorlardı:

– Uyumayın, hareketsiz durmayın, herkes yanındaki uyandırın!

Sac üstünde pişen bazlamayı yiyenlerin gözleri biraz açılmış, kendilerine gelmişlerdi. Dün gece Kaleboğazı köyünden bulabildikleri yoğurt, peynir ve ekmele de nefislerini körlemişlerdi. Önlerinden giden Rus müfrezesini yakalayamadıkları için şimdi gün ortasında mola vermişlerdi.

Narman'da bulunan Otuz Birinci Tümen ve kendilerini takip etmesini istedikleri Otuz Üçüncü Tümen'den haber yoktu. Otuz Üçüncü Tümen Kaleboğazı yakınında Kozahor Köyü'nde bulunuyordu.

Hızlı hareket eden tümenler, yol boyunca donan askerini, döküntüsünü geride bırakıyor, güçleri azalarak ve zayıflayarak ilerliyordu. Bazen ikişerli, karın iyice kapadığı dar yollarda da tek sıra hâlinde karı göğüsleyerek yürüyorlardı.

Moladan sonra akşam karanlığına kadar yol aldı birlikler. Geceyi yüksek kayalarla kaplı bir tepede geçireceklerdi. Uyumak yoktu, herkes ayaktaydı, çömelerek ya da oraya buraya birer ikişer adım atarak vakit geçiriyordu. Hikmet Çavuş var gücüyle bağırıyor, sesini herkese duyurmak istiyordu:

– Dikkat edin, kayalara çok yaklaşmayın! Kar yığını gibi gördüğünüz yerin altı uçurumdur, düşenin

parçası kalmaz, cam hâline gelmiş buzlar büyük tehlike saçıyor!

– Hayvanlara mukayyet olun, yularlarını emniyete alın, onlar bizim her şeyimiz!

Kâh çömeliyor kâh ayağa kalkıyordu, gece bitmek bilmiyordu. Ortalıkta sadece karın sessizliği vardı. Üşüyenler birbirlerine sokuluyor, bulabildikleri çuлу çaputu kafalarına geçirmeye, altında da nefeslerini soba yapmaya çalışıyordu.

Bu boşlukta kendilerini dinler olmuşlar, acıktıklarını hissetmişlerdi.

– Torbanda bir şey kaldı mı Balkanlı içim kazanıyor?

– Kuru erik ister misin?

– Ver kardeşim, mideme bir şeyler insin de ne olursa olsun.

Seyda az öteden konuşmalarına karıştı:

– Ne olursa olsun deme. Ağzından girenle çıkana bil!

– Baksana cancağızım, hayvanlar bile bizden şanslı, ağızlarından yem torbaları eksik olmuyor.

Aldıkları her nefesi, dakikaları sayıyorlardı, zaman da geçmek bilmiyor, inadına uzadıkça uzuyordu.

Uykusuz geçirdikleri zorlu geceden sonra doğan güneş, önce tepeleri aydınlatmıştı. Usul usul yırttığı karanlığın arkasından ışınlarını hepsinin üzerine gönderiyordu. Dakikalar ilerledikçe parlaklığı artıyor; ‘Bu gece çok üşüdünüz, ben sizin imdadınıza yetiştim!’ dercesine ortalığı ısıtıyordu.

Dün kaçırdıkları Rus birliklerini yakalamaya ve yok etmeye kararlıydılar. Arabalar, mekkâreler, askerler sıra sıra yüksek tepeleri boşaltıp buz tutmuş sırtlardan kayarak, yol boyunca aşağıya düzlüğe indi. Birkaç kilometreden sonra Rus bataryalarının kuvvetli ateşi karşısında harekete geçtiler.

Önden giden ileri hattaki birlikler temkinliydi. Her an, her noktada Ruslarla karşılaşacaklarını tahmin ediyorlardı. Cevap vermekte gecikmediler, geriden gelen birliklere de haber uçurdular.

Kıyasıya bir savaş başlamıştı, topçu ateşi ortalığı inletiyordu. Düz arazide patlayan top mermileri, arkadaki tepelere çarpıp dönüyor, yankı yaptıktan sonra iki üç kat şiddetiyle gümlüyordu.

Tümenler de öncü birliklerine yetiştiler. Hep birlikte bir Rus albayı ve yedi yüz kadar erini esir aldılar.

– Az önce bize kan kusan dört top işte bunlar çavuşum, bırakıp kaçtılar.

– Atları da topları da bizim, albayları da misafirimiz!

Esir aldıkları Rus askerlerini uzun uzun hayretle incelediler.

– Bu erler neler giymiş Allahverdi? Kürklü çizmeleri, paltoları, başlıkları, eldivenleri... Bu vaziyette dedem de savaşırdı. Bunlardaki keyif kimsede yok bakın Allah aşkına. Korkarım torbalarında da bir tek kuş sütü eksiktir.

Yanlarında Hikmet Çavuş olmasa torbalarını da açıp bakacaklardı, ama çekindiler.

Üç Türk tümeniyle savaşıyan İstamin'in sekiz taburu vardı. Öğleye doğru, Rus müfreze komutanı Oltu'yu bırakmış, âdeta onlara teslim edip gitmişti. Ardahan yollarına dökülmüş askerleri de Avçalı tuzlalarına doğru çekildi.

Gün boyunca çarpışan ve yorgun olan askerler Rusları takip etmedi. Oltu'ya giren Türk birlikleri günler sonra karınlarını doyurdu.

Albay Hafız Hakkı Bey de karşısına aldığı esir Rus albayına büyük bir gururla şöyle diyordu:

– Benim bundan sonra Ardahan üzerinden yapacağım geniş kuşatma manevrasını, mevsimi göz önüne alıp karşılaştırınız. Napolyon bile yapmaya cesaret edememiştir ha!

Alaylı bir şekilde gülüyor ve kendinden emin bir tavırla etrafına dizdiği komutanlarına bakıyordu.

Aslında bu Rus subayı ve yedi yüze yakın eri esir almak için yaptıkları savaşta çok kayıp vermişlerdi. Kendileri de birçok subay ve neferlerini şehit vermişti. Vurmak için çarpışanlar da vurulmuşlardı. Bu sohbetten sonra Enver Paşa'ya yazdığı raporda: “Erzurum'dan başka birliklerden taburlarıma bir miktar subay vermenizi istirham ediyorum. Zira subaylarımdan çok sayıda şehit vardır.” diyordu.

Yürüdükleri yollar dar olsa da geçit veriyordu. Aşağıda Aras Vadisi'ne, Kötek'e giden Dokuzuncu Kolordu'nun yolları kardan kapanmıştı.

Askerler düşe kalka kayalardan, kayaların arasındaki patikalardan inmeye çalışıyordu. Ancak atların,

katırların ayakları daha çok kayıyor, sendeleyip yuvarlanan hayvanları tekrar doğrultmaları hem zahmetli oluyor, hem de vakitlerini alıyordu.

– Bunların ayaklarına çul çaput bağlasak kaymazlar, daha rahat yürürler, buzlu kısımları kolay aşarlar.

– Çulu çaputu bulsak biz özümüz sarınacağız kardeş sen ne diyorsun!

– Ne diyorsunu var mı hemşerim, bu hayvanlar bir adım atmasa sen olduğun yerde kalırsın, yükün cephanen karlara gömülür, yat kalk onlara bir şey olmasın diye dua et! Kendin yeme onlara yedir, sen çıplak kal, çıkar ceketini onların sırtına ört!

Albay Hafız Hakkı Bey, Dokuzuncu Kolordu Kumandanı İhsan Paşa ile irtibatını kesmemişti. Ancak derin uçurumlar, zor geçit veren ve gittikçe yüksekliği artan tepeler yüzünden aralarındaki mesafe açılmıştı ve haberleşmeleri kesintiye uğramıştı.

Mecburen Üçüncü Ordu'nun başına geçen Enver Paşa'nın birlikleri Bardız'a varmıştı. Beraber yürüdüğü askerlerinden donanları, hummaya tutulup ölenleri geride bırakmışlardı.

O'nun gözü diline pelesenk ettiği Sarıkamış'taydı ve Rusların orada fazla birlikleri olmadığına inanıyordu. Oysa onlar, esir aldıkları Kumandan Nasuhi Bey'den Türklerin Sarıkamış'a taarruz planlarını ellerine geçirmişler, telâşa kapılarak savunma tertibatlarını çoktan almışlar, tahkimat yapmışlardı.

Albay Bukretof'a meydana getireceği müfrezeyle Bardız Geçidi'ni koruması görevini verdiler. Şehrin

mevdanındaki kilisenin iki yanına iki obüs topu yerleştirdiler. Sekiz ağır makineli tñfek ve iki bin tñfekte Tñrkleri bekliyorlardı. Bñtñn gñçlerini seferber etmişlerdi.

Enver Paşa bunlardan habersizdi, Sarıkamış'ın çok iyi mñdafa edileceğine ihtimal vermiyordu. 'Su uyur, dñřman uyumaz!' atasözñnñn, geçerliliğini her zaman muhafaza ettiğini göz ardı ediyordu.

– Albay Arif Bey, yürüyüş planınız verildi. Bu istikamette ilerleyiniz. Biz de yanınızda ve arkanızdayız. Yürüyüşñn öncü birliği komuta ettiğiniz Yirmi Dokuzuncu Tñmen'dir.

Enver Paşa'nın emri üzerine asker yürümeye başladı. Ağır ve kararlı bir şekilde ilerliyorlardı.

İki gündür aralıksız yağan kar bir ara dinmiş, askerler kısa süreli de olsa ferahlamış, beyazlıktan kamaşan gözlerini dinlendirmişti, lâkin ilk adımlarıyla birlikte tekrar kar yağmaya başlamıştı. Ağır ve kararlı bir şekilde ilerliyorlardı.

Yumuşak karın üzerinde yürümek güç ve ustalık istiyordu. Ayaklarını yükseğe kaldırdıktan sonra adımlarını atıyorlar, bir batıp bir çıkıyorlardı. Önden giden yürüyüş kolu daha çok yoruluyordu. Arkadan gelenler ezilmiş karın üzerinde yürüdüklerinden daha şanslıydı. Kar, zaten yorgun olan askerlerin işlerini daha da zorlaştırıyordu.

Tepenin birine tırmanıyorlar, çok şükür çıktık, diyemeden bir ikincisi karşlarına çıkıyordu.

Enver Paşa, at üstünde tez canlılığıyla oradan oraya

sıçrıyor, işlerin aksayacağı, endişesiyle hep ön saflarda yer alıyordu. Etrafındaki Alman subayların ikazlarına aldırmıyordu. Askerine şevk vermek, yüreklendirmek istiyordu.

Onuncu Kolordu'dan haber alamamışlardı. Bu haberdar olmama durumu Enver Paşa'nın canını sıkı-mıştı.

Çok yorulup takati kesilenler, dizlerinde derman kalmayanlar beş dakika dinlenmek için çömeliyor, yanlarından gelip geçen birlikleri umursamıyor, uykuya yenik düşüp göz kapaklarını kapatıyordu. Kendilerini uyandıran olmayınca da derin uykuları esnasında donup kalıyorlar, kaskatı kesiliyorlardı.

Çavuşların dürtüp kaldırdıkları, uyandırdıkları, uykunun buradaki tuzağına düşmeyen talihlilerdi. Uyku bu sarp kayaların başında onlara tuzak kurmuştu.

Göz kapaklarını zorlayıp uykusunu açmayı arzu edenler, ceplerindeki yarım avuç haşlanmış buğdayı ağızlarına atıyor, çiğneye çiğneye adam boyuna yaklaşan karı göğüslüyordu.

İne çıka aştıkları tepelerin sonunda Bardız Geçidi'ne varmışlardı. Bu geçit ehemmiyetliydi, çünkü Sarıkamış'ın kapısı sayılıyordu. Birkaç kilometre sonrası Sarıkamış'tı.

Yürürlerken yoruldukları için dinlenmek isteyen neferler, durdukları zaman da tir tir titremeye başlı-yordu. Enver Paşa'nın içi içine sığmıyor; mevzilenmiş Rus birlikleriyle çarpışmak, Sarıkamış yolunu askerlerine açmak niyetiyle acele ediyordu.

Albay Bukretof'un askerleri onlardan önce gelip tepelerde mevzi almışlardı.

– Paşam, askerimiz saatlerdir yol yürüdüğü için yorgundur, dinlenip soluklanmaya ihtiyacı var. Bu vaziyette saldırırsak başarı elde edemeyiz.

– Hedefimizin kilit noktası burasıdır, kilidin açılmasını istemiyor musunuz? Sizlerin de malûmatı dâhilindedir, onlar saldırmadan biz harekete geçelim kanaatindeyim. 25.000 kişilik Dokuzuncu Kolordumuz yol boyunca çok döküntü vermiştir.

– Ortalığı karanlık bastı, karın aydınlattığı beyazlığın üzerinde gördüğümüz şu karşıdaki kara noktalar, karartılar top mudur, nedir, bunu anlamamız lâzımdır. Onun için bekleyemeyiz. Dağ toplarımızdan birini orayı hedef alıp ateşlemeleri emrini veriniz.

Subaylar Enver Paşa'nın ısrarı karşısında emri yerine getirmek zorunda kaldı, çünkü Üçüncü Ordu kumandanı kendisiydi.

Ateş, emriyle top mermileri karşı tepeyi dövmeğe başladı. Atışları cevapsız kalınca, bu birliğin topu olmadığı kanaatine vardılar. Öyleyse işleri biraz daha kolay olacaktı.

Hücum komutuyla daha yakın çarpışmaya geçmişlerdi. Kayalar arasında tüfek, süngü çarpışması acımasız bir şekilde devam etti. Süngülenenler aşağıya yuvarlanıyor ya da gecenin ayazında buzlanan karların üzerinde al kırmızı renge bürünüyordu.

Albay Bukretof'un askerleri kayıp vermişler, şans eseri hayatta kalabilenler Sarıkamış yakınındaki Yukarı Sarıkamış köyüne doğru kaçıyorlardı. Artık

Sarıkamış karşılarında, gözlerinin önündeydi, ışıklarını seçebiliyorlardı. Şehrin etrafındaki levazım depoları, sıcak ve kuytu kışlalar, dinlenmek için uzandıklarında rüyalarına girecek kadar yakınlarındaydı.

– Zafere çok yaklaştık kahraman neferlerim. Onuncu Kolordu da yardımımıza yetişti mi tamamdır. İki elin sesi daha gür çıkacaktır. Kendilerinden uzunca bir zamandır haber alamadık. O yüzden onları beklemeden bu gece derhâl saldırmamız isabetli olur.

Dokuzuncu Kolordu Kumandanı İhsan Paşa dayanamadı:

– Birliklerimiz gece taarruzu yapmasın, müsaade buyurun dinlensinler. Doğan günle birlikte baskın taarruz yaparsak daha iyi olur kumandanım.

Enver Paşa söyleneni kabul etti:

– Bu sefer sizin dediğiniz gibi olsun İhsan Paşa. Madem dinlenmelerini arzu ediyorsunuz öyle olsun, taarruzu durdurun!

Askerlerin taarruz edecek mecalleri yoktu. Ayaklarının, kollarının dermanı azalmış, her biri hayali-fenere dönmüş, hayrı kalmamıştı. Yine de sebep olan sebepsiz kalsın, demiyorlar, ağaçların arasında titreşiyorlardı. Ateş yakmak yasak edilmişti.

İhsan Paşa ormanın içine doğru yürüyüp askerlerinin durumunu gözlemek istedi.

Birbirine sokulup ısınmak isteyenlerin yüz ifadelerindeki ıztırâp alaca karanlıkta bile seçilebiliyordu. Yaralananlar, kanayan yaralarını temizlemeye çalışıyordu. İman tahtasından vurulan bir askerin göğsüne

kar bastığına, uyuşturarak acısını dindirmeye çalıştığına şahit oldu.

Kendisinden yardım isteyenlerin iniltilerini, fer-yatlarını geride bırakarak yürüdü.

Ormanın iç kesimindekiler görünmez düşüncesiyle ateş yakmayı becerebilmişlerdi. Yanan ateşin başın-da üçer beşer toplanmışlar, kor alevlerin içine girecek kadar sokulmuşlardı. Halleşmek, hasbihâl etmek için uygun bir fırsattı. Ne var ki kimsenin ağzını açacak gücü yoktu.

Erleri dinlendirmek istemesi hatalı olmuştu, bunun böyle olduğunu geri dönerken anladı.

Ormanın içlerine doğru ilerlerken yanından geçtiği, hayatta olan askerler dönüşünde donmuşlar, üçer beşer şehit düşmüşler, kaskatı kesilmişlerdi.

Ertesi sabah Sarıkamış'ı kuşatmak için savaşı-
lardı. Oysa Kolordunun erleri birer birer eriyordu...

Enver Paşa; “Yirmi Dokuzuncu Fırka Sarıkamış'a ilerleyecektir!” emrini verdi. Bronsart ve Feldman'ın:

– Onuncu Kolordu'nun durumunu bilmiyoruz. Onları beklememiz daha uygun olur, ikazlarını kulak ardı etti.

“Yirmi Dokuzuncu ve On Yedinci Tümenler, 12 Kanun-ı evvel 13.30 sabahı, Sarıkamış'a yürüyerek, şehri işgal ettikten sonra, güneydoğudaki sırtları Kötek ve Mıcingerd'den gelen yolların geçitlerini tutarak, müdafaa tertibatı hazırlayacaktır. Yirmi Sekizinci Fırka, Bardız'ı işgal ile Yeniköy'den gelen istikametlere karşı örtecektir. Onuncu Kolordu, Sarıkamış'a

yürüyecektir. On Birinci Kolordu ile süvari fırkası, eski emir mucibince hareket edecektir. Başkumandan Vekili Sarıkamış'a hareket edecektir.”

Onuncu Kolordu ve Hafız Hakkı Bey doğuya ilerlemiş, On Birinci Kolordu Galip Paşa kumandasında batıya çekilmişti. Ortadaki Dokuzuncu Kolordu'dan 30-40 kilometre uzaklaşmışlardı. Arada geçit vermeyen sarp dağlar haberleşme araçlarını işlemez hâle getiriyordu. Raporlar, emirler yerine varamaz olmuştu. Her türlü ikmal de yapılamıyordu. Onuncu Kolordu Allahüekber Dağları'nın kucagında kalakalmıştı.

Albay Hafız Hakkı Bey Kolordusu'nun başında, at üstünde ilerliyordu. Askerleri arkasında ikişer kişiden oluşan sıralarla yürüyorlardı. İp gibi uzayan kolun ucu bucağı görünmüyordu.

Onbaşılar, çavuşlar, tümen kumandanları yürüyenlere güç vermek, cesaretlendirmek için yanlarında yürüyor, zaman zaman kolun dışına çıkıp kontrol ediyordu.

– Bizi vurdukları şu dağlar çok yüksektir Balkanlı, neden Allahüekber demişler bilmiyorum. Allah en büyüktür manasına gelen bu sözü, herhâlde zirvesine, doruk noktasına çıkanlar vermişler. Çocukken burardan hep geçmiştik, o yüzden biraz hatırlıyorum.

– Çok yüce ve yükseğe benziyor doğrudur. Başını kaldırdığında tepesini zor görebiliyorsun. Dağ ne kadar yüce olsa, yol onun üstünden aşar, derler. Yani yol verecek bir geçidi vardır herhâlde, biz de üzerinde yürüdüğümüze göre ...

– Yol vermek şöyle dursun, bu mevsimde bu dağlarda kurt, kuş bile olmazmış, diyorlar.

Allahverdi, çok kesin ve katı konuşmuştu. En yırtıcı hayvanlar bile bu mevsimde buralarda gezmiyorsa, onlar ne arıyorlardı. Onuncu Kolordu'nun koca tümenleri ne arıyordu. Başını iki yana salladı, boynunu büktü:

– Koca Osmanlı'nın anlı şanlı Kumandanı Hafız Hakkı Bey ne yapmak istiyor, bizi göz göre göre kurda kuşa yem olmaya mı sürüyor, hangi akla hizmet ediyor, üstelik de en önde atının üstünde kendisi var.

Bir incelmış pantolonuna baktı, bir eldivensiz ellerine. Bir de sırtındaki yükü yokladı, eğilerek tarttı.

– Haydi hayırlısı gençler, Mevlâm görelim neyler, neylerse güzel eyler. Benim cefakeş askerim de bu dağları, tepeleri aşar inşallah.

Balkanlı Recep; yol alan arkadaşları gibi adımlarını sıklaştırdı, biraz yürüdükten sonra yine duramadı, konuşmasına devam etti:

– İnsan bir deli olursa kendini dağlara vurur, bilir bilmez âvâre âvâre gezer, bir de âşık olursa. Yani divane olursa! Biz ikisi de değiliz, burada işimiz ne?

– Biz de Hak aşığıyız Balkanlı, Hak! Ondan büyük aşk var mı ki...

Seyda dayanamamış lâfa karışmıştı, sonra devam ederek kestirip attı:

*“İşitin ey yârenler aşk bir güneşe benzer,
Aşk olmayan gönül misâl-i taşa benzer.”*

Belki Seyda'nunki kadar değildi ama onların da yüreğinde bu aşk boylu boyunca yatıyordu. Vatan sevgileri de o sevginin bir başka çeşidiydi. Aile sevgileri, arkadaş olarak birbirlerine karşı besledikleri sevgi...

Neticede hepsi Yüce Allah'ın zatının yansıması olan bu âlemdeki varlıklarının muhabbetiydi. Yani dolaylı olarak bu muhabbetin merkezinde, âlemlerin yaratıcısı Yüce Rab vardı. Bunun böyle olduğunu onlar da hissediyorlar, dilleriyle ifade etmeyi Seyda gibi beceremiyordu.

Görevlerini mukaddes bilerek bu ıssız dağ yollarına düşmeleri, kumandanlarına kayıtsız şartsız itaatleri hep bu yüzdendi. Aralarında ufak tefek eleştiriler yapsalar da mühim olan neticeydi. Ne açlıkları ne susuzlukları için şikâyetçi olmuşlardı.

Kar yağmış, tipi olmuş, üstte başta kalmamış, parmakları donmuş, üçü beşi düştüğü hâlde sızlanmamışlardı. Bulutlar kararmış, gündüz olmuş, gece olmuş umursamaz olmuşlar, her şeyi kanıksamışlardı.

Makineleşmiş ayakları gücü yettiğince adım atıyor, takatsiz kaldıklarında çömelip dizlerini dinlendiriyorlardı. Arkasından da hızlı adımlarla arkadaşlarına yetişiyorlardı.

Enver Paşa, Albay Hafız Hakkı Bey'e, o Binbaşı Mahmud Bey'e, o da Yüzbaşı Sinan'a emrediyor, en son Hikmet Çavuş vasıtasıyla kendilerine ulaşıyordu. Onlar da bu emirlere itirazsız itaat ediyordu.

Tepelere çıkıldıkça gücü azalan erler olduğu yere yığılıyordu. Saatlerdir bembeyaz bir zeminde adım atmaya çalışıyorlardı. Gözleri kamaşanlar artık

gözlerini açamaz olmuşlar, parlak ışığa karşı yumuşlardı.

– Gözlerim etraftaki hiçbir şeyi seçemez oldu Balkanlı. Yer beyaz gök beyaz. Aradaki mavi bulutları da fark edemiyorum. Gözyaşlarım dinmiyor, devamlı sulanıyorlar. Gözlerini kapa, sen bana tutun. Ben seni götüreyim. Sonra ben gözlerimi kapayıp dinlendireyim, sen beni taşı. Ayaklarımız zor olsa da şimdilik adım atıyorlar şükür!

Yürüyüş kolundan, zincirden kopanlar yere çömelmişler artık gitmez olmuşlardı. Çavuşların ikazları da fayda etmiyordu.

– Gayret edin, kalkın, ilerdeki köye kadar sabredin, dinlenme molası vereceğiz, kendinizi koy vermeyin!

İleride köy olduğunu bilen yoktu. Var mı yok mu o da meçhuldü, zira Albay Hafız Hakkı Bey'in elindeki haritalar doğru göstermiyordu. Şose yolun var olduğunu gösterdiği yerlerde keçi yolu bile yoktu. Var olan yolları da kar örtmüş, geçit vermiyordu.

En son Penek köyündeki Rus askerleriyle göğüs göğse çarpışmışlar, süngü savaşı yapmışlardı. Daha sonra perişan ettikleri Rusları Ardahan taraflarına kaçırmışlardı. Kırk kapının ipini çekerek karınlarını da tıka basa Ersenek köyünde doyurmuşlardı. Şimdi üzerinden saatler geçmişti, acıkmışlardı. Durmadan tırmanıyorlar, şu tepeden sonra düze çıkarız diye gayret gösteriyorlardı. O tepe bir başka tepeye kol veriyor onunla birleşiyordu.

Bu ıssız yollarda sigara içmeleri serbest bırakılmıştı. İsteyen tüfeğini istediği gibi taşıyabilirdi.

Önden giden yürüyüş kolları artık karın kucağında kayboluyordu. Kendilerini kar tepelerinin içinden zor zahmet çıkarıyor, halsiz kalıyor ve çok yoruluyorlardı.

– Atlar yürüyüş kolunun yerine geçsin, yol açsın, öndekileri dinlendirelim.

Aslında bu tedbirler de fayda vermiyordu. Hayvanlar da yarı bellerine kadar karın içindeydi. Atların, katırların vücutlarından buharlar çıkıyor, burun delikleri açılıp kapanıyor, gövdeleri bir inip bir kalkıyor, hızlı hızlı soluyordu. Bir müddet sonra onlara da kıyamıyor, tekrar geri çekiyorlardı.

– Hayvanları iyi kollayın, geri çekin, terlemesinler, bu kadar yoruldukları yeter, deniliyordu.

Atlar ve katırlar çırpınıyor, ince uzun bacaklarını kar denizinden çıkarmaya çalışıyordu. Terli vücutlarına vuran rüzgâr, terlerini anında donduruyor, hayvanları daha da üşütüyordu.

Tırmandıkça, tepelere çıktıkça sıcaklık daha da düşüyordu. Vücudu soğuğa alışamayan askerin dinlenmesi gerekiyordu. Saatlerdir yürüyen diz ve bacaklarında dermanları kalmamıştı.

Mola demek askeri donmaya terk etmek demekti. Gerçi yürürken de telef olmaya başlamışlardı. Meyve ağaçlarının olgunlaşan meyvelerini yere atmaları gibi, birer ikişer dökülüyor, düştükleri yerden kalkamıyorlardı.

Hikmet Çavuş bir öne gidiyor, sonra yürüyüşünü yavaşlatarak arkaya kalıyor, arkadaşlarının durumunu kontrol ediyordu. Torbasında yiyeceği kalmayanların

ağızlarına bir iki lokma bir şey tıkıştırıyor, gözlerine fer, bacaklarına kuvvet gelsin de gerilerde kalmasınlar istiyordu.

Asker yavaş yavaş bitiyordu. Atlara, cephane arabalarına binmek istiyordu. Sürücüleri de hayvanları gözlerinden bile sakınıyordu. Atlara bir şey olur da açıkta kalırlarsa, her şey mahvolurdu. Cephaneyi neyle taşırlar, üzerindeki ağırlıkları nereye koyarlardı. Bu ordunun yükünü onlar çekiyordu.

Askerin çektiği de yabana atılmamalıydı. Sırtındaki çantası, tüfeği ağırdı. Bu yük adım atmalarını daha da zorlaştırıyordu. Son gayrette attıkları ayakları kendilerini taşımaz hâle gelmişti.

Kimse lâfazanlık etmiyordu. Sırt çantalarını atıp yürüyenler bile vardı. Bu çantaların içindeki peksimetleri çoktan tükenmişti. Şimdi sadece yedek mermileri ve sargı bezi kalmıştı. İçinde kuş tüyü kalsa bile o yük yorgun askere ağır geliyordu. Bu da fayda etmiyor, karnı acıkan asker, dondurucu soğuğa daha fazla dayanamıyordu.

Tüfeğini sırtından indirip kucağında taşımak isteyenlerin elleri yanlılıkla tüfeklerinin demirine dokunursa yapışıyor, derileri kopmadan çekmeleri mümkün olmuyordu. Bu nasıl bir soğuktu, akıl sır erecek cinsten değildi.

Albay Hafız Hakkı Bey, Enver Paşa'ya; 'Ben yolları keşfettirdim. Yollar bu mevsimde geçit verecek durumdadır. Rütbem yükseltilerek bu görev bana verilirse başarabilirim.' raporunu verdiği bin pişman olmuştu.

Askerleri gözü önünde birer birer eriyordu. Politika ile rütbe almış, terfi etmişti. ‘Tekerlekli araçların geçmesine müsaittir!’ raporu verdiği yollardan atını bile zor geçiriyordu. Arkasından gelen arabalar, askerler çok büyük sıkıntılar çekiyordu. Zaten az olan mühimmat, sınırlı sayıdaki arabalar kara saplanıp kalıyor, buzlu kayalarda parçalanıyordu.

Bir avuç arpa uzatan Balkanlıya Allahverdi:

– Nereden buldun, kimsede arpa yoktu, dedi.

– Üzümünü ye, bağını sorma? Kısmetimizde vardı ki kaşığımızda çıktı.

– Yoksa atların arpasından mı aldın?

Balkanlı Recep sesini çıkarmadı, sustu. O da, atların yemlerine el uzatacak kadar yiyeceksiz kaldık diye düşündü. Kavurga açlık gidermiyordu, kar da susuzluk... Şu anda onlara muhtaçtılar, ya onlar da olmasaydı!

Hikmet Çavuş’un atı bir ara sendeledi. Atına bir hâl olacak diye sahibinin yüreği hopladı.

Atından indi, yularını sıkı sıkı kavradı, kırdığı dizlerini düzeltmesine yardım etti. Sonra yem torbasından bir avuç yem uzattı. Hayvan avucundaki yemi iştahsızca yaladı, yürümeye devam etmek istedi. Titriyor ve hızlı hızlı soluyordu. Yüzbaşı Sinan gerilerden yetişti:

– Hayvanı biraz dinlendir, yorulmuştur.

– Ben de öyle yapacağım kumandanım.

Titremesi devam eden atın üzerine bir şeyler örtmek istedi, bulamadı. Neredeyse sırtından ceketini çıkaracaktı. Atına bir şey olsun istemiyordu. Biraz dinlenen hayvanın nefes alışları değişti.

– Dinlendirmek iyi geldi, birazdan seni ayağa kaldırırım sarı yelem.

Sakinleşen hayvanın sırtının aşağı yukarı inip kalkması gittikçe yavaşladı. Göz kapakları indi, burun deliklerinden çıkan buharlar azaldı, kendi kozasına çekildi. Çevreyle olan ilgisi de biraz sonra tamamen kesildi. Gözünü atından ayırmayan Hikmet Çavuş yerinden fırladı.

– Sarı yeveli atım, can yoldaşım aç gözlerini, kalk ayağa!

Bir yandan haykırıyor, bir yandan hayvanı sarsmaya, sallamaya çalışıyordu. Sırtındaki terler soğuşun da tesiriyle beyaz köpükler meydana getirmişti. Üstünde terden boncuklar olan bedeni yana devrildi, saatlerdir yük çektiği hâlde karşı gelmeyen itaatkâr başı karların üzerine düştü, ağzından çıkan köpüklerin arasında kaldı.

Uzaklardan, ötelerden uluyan kurt sesleri Hikmet Çavuş'u ürküttü.

– Bizim arkamızdan bunu parçalarlar!

Sonra geride kalan donmuş arkadaşlarının da akıbetlerinin bu olduğunu düşündü, içi yandı.

Şu anda cansız bedeniyle yerde yatan atına alışması kolay olmamıştı. Önceleri onu defalarca üzerinden atmıştı. Azmederek sabretmişti, sonunda sıkı fıkı iki dost olmuşlardı. Ondan sonra da Hikmet Çavuş'tan başkasını üzerine bindirmemiş, yanına yaklaştırmamıştı.

– Demek ki dostluğumuz buraya kadarmış, hizmetlerin için teşekkürler sarı aslanım!

Üzerindeki yükleri başka bir arabaya taşıdı. Yorulduca bindiği atı artık yoktu. Çok huysuzlandığı anlarda bile kırbacını şaklatmamış, eliyle yumuşak yumuşak okşadığı sırtına sevgi dokunuşları göndermiş, gönlünü alarak onu ıslah etmişti.

Balkanlı ayaklarındaki sızıya dayanamıyordu. Atının yanından uzaklaşan Hikmet Çavuş'a:

– Canım çekildi çavuşum, biraz dinleneyim, her hâlde diğer parmaklarıma da bir şeyler oldu. İzin vermesen de yığılacağım.

Uzun süredir canı yandığı hâlde sabretmişti, az önce söylediklerini ısıtıp ısıtıp öne sürmemiş, mızırdanarak kendi acısıyla kimsenin keyfini kaçırmamıştı.

‘Baş yarılır fes içinde, kol kırılır yen içinde!’ diyerek parmaklarının acısını da ayakkabısının içine gömmüştü, ama artık tahammül sınırı geçmiş, bıçak kemiğe dayanmıştı.

Bunları der demez karların arasına yuvarlandı, kayboldu. Allahverdi ileri fırladı, bata çıka yanına yaklaşmaya çalıştı, kolundan çekeledi:

– Kardeşim ne oldu, kalk!

– Bırak beni, beni bana bırakın. Biraz dinleneceğim, ayak parmaklarım çok sızlıyor. Hem çok uykum var dinlenmek istiyorum.

– Balkanlı seni burada bir başına bırakır mıyız? Bana dayan birlikte yürüyelim.

Seyda, kolunu omzundan attı, kendi eliyle de Balkanlının sırtını kavradı.

– Böyle yürüme yi deneyelim, gideceğimiz kadar ilerleyelim.

Hikmet Çavuş'un içine sinmedi. Bu şekilde ne kadar yürüyebilirlerdi ki araya girdi:

– Böyle olmaz, seni şu gelen arabanın üzerine atalım Balkanlı, orada rahat edersin.

Ayaklarını sürükleyen Balkanlıyı gelen arabaya bindirdiler. Tüfeğini, sırt çantasını yanına bıraktılar. Kalın paltosuna yorgan gibi sarınan Balkanlı Recep çantasını da yastık yaptı, biner binmez gözlerini yumdu. Arkadaşları arkasından tembihliyordu:

– Sakın uyumayasın, kendini diri tutmaya bak. Biz arkandan geliyoruz. Yol kenarlarındaki döküntüleri, şehitleri gördün, uyursan donar kalırsın sakın ha! Aileni düşün, gezdiğin şehri, arkadaşlarını, evini getir aklına. Döndüğünde yapacaklarını tasarla, hayal et!

Arabaya kıvrılan Balkanlı Recep cevap bile veremedi. Sadece belli belirsiz bir ses tonuyla kulağına gelen aile kelimesi yüreğini oynattı. Anacığını ve kardeşini getirdi aklına o kadar.

Arkasından düşünceleri yine uyuştı, parmakları çok sızlıyordu, bedeni yorgundu, saatlerce, günlerce uymak istiyordu. Karnının açlığı aklına bile gelmiyordu.

Askerlerin karnı acıkmaya başlamıştı. Sinan Yüzbaşı, iaşe subayına sordu:

– Bir şeyler kaldıysa, az da olsa askerlere dağıtalım.

İaşe subayı çok üzgündü, sustu. Aslında suskunluğu ve yüz ifadesi Sinan Yüzbaşı'ya istediği cevabı vermişti. Bir kez de diliyle söyledi:

– Müteessirim, hiçbir şey yok kumandanım, her şeyi bitirdik. Önümüze köy çıkarsa ne ala, yoksa hâlimiz haraptır!

Tümenin yanında götürdüğü kılavuzun dediğine göre de yakınlarda köy yoktu. Göz alabildiğine uzanan kar ovasında bata çıka ilerleyen askerler çok yorulmuş ve acıkmışlardı. Askerlerin gücü iyice azalmıştı, bastıkları karları ezmelerinin imkânı yoktu.

Seferberlik ilânından sonra, askerlik şubelerine koşmaları söylendiğinde bile yanlarına üç günlük kumanya almaları emredilmişti. Yenilenle yanana hiçbir şey dayanmazmış. Onu da yiyip bitirmişler, ordunun eline bakar hâle gelmişlerdi.

Şimdi onun üzerinden çok zaman geçmişti ve uzun yollardaydılar. Üstelik de iâşe merkezlerinden uzaklaşmışlardı. Uçsuz bucaksız yollarda yanlarında yiyecekleri yoktu. Bu koca ordu bu dağların başında ne yer ne içerdi?

Kayser’in; ‘Alman ordusuna eklenen bir süngü’ olarak tarif ettiği bu kahraman erler, soğuktan ve açlıktan birer birer kırılarak kara saplanıyordu.

Tümenlerin bir ucu Allahüekber Dağları eteklerinden yukarılara tırmanıyor, diğer ucu aşağılarda, şehitler, döküntüler, derelerde, çataklarda, kar yığınlarının arasındaydı.

Bulutların rengi değişiyor, kararıyordu. Bu da havanın bozacağına işaretti. Bunu sezen hayvanlar huysuzlanmaya başladı. Zor zahmet adım atan katırları zapt etmek artık mümkün değildi. Sanki bacaklarına kuvvet gelmişti, şaha kalkıyor ve telâşlı telâşlı kişniyordu.

Yük hayvanlarını idare eden mekkâreciler şaşırmış, hayvanlara nasıl sahip çıkacaklarını bilemiyordu. Zaten zor giden bazı arabalar devrilip yan yattı. Yükleri yerlere döküldü.

Seyda ve Allahverdi yanlarından geçerken gördükleri devrilen arabanın yüklenmesine yardım ettiler. Karların arasından kucaklayarak arabaya fırlattıkları eşyalar parmaklarını dondurmuştu. Ellerini hohlar-ken arkalardan bir er yetişti:

- Benim eldivenlerim var, bana bırakın!
- Bu arabayı yükledik, sen başkasına geç!

Devrilen sadece bu araba değildi. Üç beş adım ötede bir başkası vardı. Yardım etmek için duranlar biraz katkıda bulunduktan sonra, birliğimi kaybederim korkusuyla bırakıp sıkı adımlarla yetişmeye çalışıyordu.

Biraz sonra şiddetli bir rüzgâr esmeye başladı. Rüzgârla birlikte çıkan kar fırtınası yüzünden göz gözü görmez oldu. Herkes nefsinin derdine düştü, canını kurtarma yoluna gitti. Oldukları yerden bir adım atmaları imkânsızdı.

Tüfeklerini bacaklarının arasına sıkıştıran askerler, çömeldiler, başlarını öne eğdiler ve üçer beşer birbirlerine kenetlendiler. Kar fırtınasının geçmesini beklemeye başladılar.

Rüzgâr ve tipi olduğuna göre, çıktıkları yükselti artmış olmalıydı. Hepsi yorgundu, takatsizdi. Onları uyanık tutacak şiddetli rüzgârın sesi, uğultusu olmasa hepsi derin bir uykuya dalacaklardı. Gruplar hâlinde

kümelendiklerinden birbirlerini dürtüklüyor, uyanık tutuyorlardı.

Bağırılar, yanındaki arkadaşını arayanlar, boğuk sesler rüzgârın can alıcı uğultusunun yanında sönük ve silik kalıyordu.

Bu göz alabildiğine beyaz kar ovasına çıktıklarında sevinmişler; artık tırmanmamız sona erdi, bu düzlüğün arkası da Sarıkamış olmalı diye düşünmüşlerdi. Çıktıktan sonra başlayan kar fırtınası yüzünden ne yapacaklarını bilememişler, üçer beşer yumak olmuşlar, dizginlerinden kopan atlar fırlayıp kaçmışlardı.

Rüzgârla birlikte çıkan tipi zaten üşümüş olan erleri titretmiş, yırtık çoraplarından, ince paltolarından yol bulup eserek onları dondurmuştu.

Kaybettiği arkadaşına seslenmekten sesi kısılanlar, kar fırtınası dindikten sonra onları üç beş adım öte-lerinde buldular.

Hikmet Çavuş geçen arabaları birer birer inceliyor, gözleri Balkanlıyı arıyordu. Askerlerin sayıları gibi arabalar da azalmıştı. Kaldırılması mümkün olmayacak derecede kara saplananlar, tekerleği, dingili kırılanlar yolda bırakılıyordu.

– Şu gelen yanları geniş tahtalı arabaya koymuştuk Seyda kardeş, orada olmalı.

Hayvanların önüne geçti, arabayı durdurdu, arabacıya seslendi:

– Arabana koyduğumuz arkadaşımız nasıl, bir yoklayalım dedik.

Ön tarafa oturan arabacı arkasındaki yüklerden arabanın arkasını göremiyordu.

– Bakiverin.

Hikmet Çavuş ve Seyda arka tarafa dolandı. Balkanlının biner binmez kapadığı gözleri hâlâ yumuktu.

– Uyuyor herhâlde!

Seyda görür görmez anlamıştı. Balkanlı uyur vaziyette görünüyordu, ama kaskatı kesilmiş, şehit düşmüştü. Artık ne açlığı ne parmaklarının sızısı kalmıştı. Bunun gibi niceleri yol boyunca sıralanmıştı. Bu gördükleri cansız beden daha çok canlarını yaktı, aylardır, yedikleri içtikleri ayrı gitmemişti. Kardeşten de öte olmuşlardı. Seyda içini çekerek,

– Küllü nefsin zâikatü'l mevt, dedi.

– Yine ne demek istedin Seyda?

– Her nefis ölümü tadacaktır, Allah taksiratını affetsin!

Paltosunun ceplerini, ailesine verilmek üzere bir şeyler var mıdır düşüncesiyle karıştırdılar. Üç tane arpadan başka bir şey yoktu, üç tek tane...

– Dar zamanlar için mi saklamıştın canım arkadaşım üç tane arpayı. İnşallah cennetteki taamlardan tıka basa doyuncaya kadar yer, aç karnını doyurursun.

Hikmet Çavuş, çenesi titreyerek, yanaklarından gözyaşları akarak bunları zorla söyleyebildi.

– Türkler; dağ denilince Balkan'ı, nehir denilince de Tuna'yı hatırlar demiştin. Ben de kahraman asker denilince, vatan sevgisi denilince seni hatırlayacağım Balkanlı. Seni vatanımızın bu köşesinde,

Allahüekber Dağlarının karlı tepelerinde bırakıyoruz. Nasibin burasıymış, hem biz muhacir değiliz, gittiğimiz topraklarımıza geri döndük dememiş miydin? İşte o topraklarda, öz vatanının topraklarına emanet ediyoruz, ruhunu burada teslim ettin, benim Balkanlı kardeşim!

*Mataramda su yok, torbamda azık,
Elbisemiz yırtık, içimiz ezik,
Yol verin dağlarım, yol verin bize,
Çarıkları ıslak askere yazık!
Yatağım karlar oldu, tüfeğim yastık,
Gözlerim yaş doldu yollara baktık,
Yol verin dağlarım, yol verin bize,
İstanbul, Erzurum, Oltu'yu aştık*

Abdürrahim Ağa yere kurulan sofraya bağdaş kurdu. Sinideki yemekleri, artık tam seçemeyen gözleriyle bir daha, bir daha süzdü. İçi dolu sahanları sofraya koyup arkasını dönen kızısı Muhabbet Hanım'a seslendi:

– Bak hele Muhabbet'im, bu sahanlardan birini kaldırasın, sadece çorba yeter. Bulgur pilâvını akşama yeriz.

Kızısı Muhabbet geri döndü, sahanlardan birini aldı, mutfağa götürdü. Kilerleri bulgur, un, yağ doluydu. Babasının söylediğine bir mana veremedi.

– Dağ başında askerim bir çeşidini bile bulamazken iki kap yemek bize helâl değildir, boğazımdan geçmez. Sizin de geçmesin. Hem yarın ne olacağı belli değil. Günün gecesi, gecenin sabahı var.

Hanımı Döndü Kadın ve diğer çocukları da sininin başında toplandı, ortadaki tası kaşıklamaya başladılar.

– Bu çorbanın içinde de bulgur vardır. Hem de yoğurtlu ve yarpuzlu, hoş kokuludur, reyhanlıdır. Ekmeğinizi bolca ısırın karnınız doyar. İkinci tabak şimdilik fuzulîdir. Adam olana bir kap yeter, haydi afiyet olsun.

– Baba askerin yiyeceği yok mudur ki böyle diyorsun. Biz elimizdeki avucumuzdakini vermiştik.

– Evlât en son Hafız Hakkı Bey’in feryatlarını işitmiştim Erzurum’a gittiğimde. Bunun üzerine de 17.000 çift çorap, 6.000 pamuklu, 1800 yün kuşak, 600 çift eldiven ve bazı eşyalar yolladık. Şu kadar yiyeceği teslim ettik. Ancak kar yolları kapadı. Kış kıyamette ikmal yapılamaz. Ne yer ne içerler bilmem, dua edelim de Allah yar ve yardımcıları olsun.

Muhabbet Hanım’ın da yediği her lokma boğazından zor geçiyor, nişanlısı Yüzbaşı Sinan Bey’i ve diğer askerleri aklından çıkarmıyordu. Sıcak ocak başı onu ısıtmıyor, iliğini kemiğini donduruyordu. Karın, buzun altında savaşılan askerleri düşünmediği dakikası yoktu. Dua ve yakarışları hep onlar ve vatanı içindi.

Hava soğuk olmasına rağmen ateş bastı Hikmet Çavuş’u, tepeden tırnağa terledi. Ne zamandır mangesından fire vermemişti. En son, Köprüköyü Muharebelerinde şehit düşen iki arkadaşının yerine yenilerini almıştı.

Durumu bir raporla Sinan Yüzbaşı'ya bildirdi. O da çok üzüldü. Balkanlı Recep'i kaybetmek, Balkan topraklarını bir daha kaybetmek gibi geldi ona. O, evlad-ı Fatihanın yâdigârı, emanetiydi. Bu sebepten onu daha bir başka kollar ve gözetirdi. Kangren olan parmaklarına da çok acımış, nereden bulmuş buluşturmuş, ayaklarına yeni bir çift potin vermişti. Tüfeğine sıkı sıkıya yapışmış, sırt çantasını yastık yapmış uyur hâlimden gözlerini alamadı.

– On değil, yüz mermiyle vurulmuş gibisin Balkanlı şehidim benim! Seni Allahüekber Dağları'nın ayazı vurdu. Sen vatanın uğrunda çarpışmaya giderken şehit düştün, ha Rus'un mermisi, ha dağların ayazı.

Zemheri de zemherinin en şiddetlisi, en azametlisiydi. Adamı soğuktan çatlatacak cinstendi. Yürüyen askerlerin ağzından, burnundan buharlar çıkıyordu.

Bir başka askerinin ihtiyacını görür diyerek, Balkanlı'nın paltosunu çıkaracaklardı. Üstünü çıkarmadan önce tüfeğini elinden almak istediler. Çok sıkı kavramıştı, başaramadılar. Yüzbaşı Sinan'ın:

– Bırak silâhını asker, emriyle gevşeyen kolları arasından çektiler. Sonra paltosunu çıkardılar.

Bitler de soğuk kadar askerleri rahatsız ediyordu. Her birini dayanılmaz bir şekilde kaşındırıyordu.

En son konakladıkları köyde, çamaşırlarını karla ovuşturup yıkar gibi yapmışlar, kuruttuktan sonra sırtlarına geçirmişlerdi. Bitlerin büyük bir kısmı bu şekilde ölmüştü, ama yumurtalarından,

sirkelerinden çıkan yavrular, yavşaklar hızla tekrar çoğalmışlardı.

Bu illetten nasıl kurtulacaklarını bilemiyorlardı. Her yolu denemişler bu konuda başarılı olamamışlardı. Askerlerin saçlarında yüzlercesi geziniyordu. Saçlarından başka sakallarının, kaşlarının üzerine de yerleşmişlerdi. Eliyle yüzünü silenlerin avuçları bitle doluyordu.

Birinci düşmanları soğuk, ikincisi açlık, üçüncüsü bitlerdi. Bitler yüzünden hummaya yakalanıp hastalananların esaslı düşmanı bitler oluyor, onları öldürmeden bırakmıyorlardı.

Hikmet Çavuş Balkanlı'nın paltosunu şöyle bir silkeledi, karların üzerine serdi. Sonra eliyle sıvazlayıp koltuk altlarındakileri yere döktü.

– Donmasaydın, bu bitler seni bitirecekmiş kardeşim.

Potinlerini de çıkardılar, daha önce kangren olan parmaklarının yanındakiler de çürümüştü, dökülürdiler. Siyahlık bacağına kadar yürümüştü, tedavisi yapılamadığı için onlar da canlılıklarını kaybetmişti.

– Demek ki bu illet bacağına kadar ilerlemiş, sen ne kadar acı ve ıztırâp çektin de en son deminde ağzını açtın benim tahammül abidesi, sabır taşı askerim, bize hakkını helâl et! Ben senin çavuşun olarak bundan sorumluyum.

Hikmet Çavuş yanındaki Sinan Yüzbaşı'yı unutmuş, hem söylüyor hem ağlıyordu. O sustuğunda Sinan Yüzbaşı başladı:

– Biz seni zorlu Balkan yollarından başına bir hâl gelmeden İstanbul'a getirdik, daha doğrusu sıkıntılar çekerek siz geldiniz. Sonra da göçmenlerin istilâ ettiği, bulaşıcı hastalıkların, yoklukların kol gezdiği o İstanbul şehrinde, bu koca devletin başşehrinde hastalıklardan koruduk da bu dağ başında şehit verdik, affet bizi!

Bulabildikleri taşları, kurda kuşa yem olmasın diye yolun kıyısına indirdikleri Balkanlının üzerine örttüler, fatihalar okudular ve kaldıkları yerden yollarına devam ettiler.

Donarak yollarda kalanların sayıları artmaya başlayınca Binbaşı Mahmud Bey:

– Bölük kumandanları bölüğün en sonunda, arkasında yürüyecektir. Böylece hiçbir er geride kalmayacak, canı istese de dinlenmek amacıyla duramayacaktır. Bölük kumandanının yanındaki artçı er de hastalanıp yürüyemeyecek olanları binek ve yük atlarına, arabalarına bindirecektir.

Onuncu Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Bey'in, yendikleri Rus tugayını kovalamak için harekât planının dışına çıkarak cephesini yüz kilometre genişletmesi ve askerlerini Allahüekber Dağları'na sürmesi başlarına bu felâketleri getirmişti.

Bu tugaydan birçok esir almış, top ve tüfek de ele geçirmişlerdi. Ancak kolorduya verdiği zarar telâfi edilecek cinsten değildi. Yaptığı bu yanlıştan kendisi de çok pişman olmuştu, sızlanıyordu:

– Balkanlar’da çetelerle savaştım. Bu kadar zorlanmadım. Tabiat şartları çetelerden de çetin çıktı. Bize aman vermiyor, Allah hepimizin yardımcısı olsun!

Eğer kolordu denilecekse, artık hayatta kalabilen az sayıdaki birliklerinin en önünde yürüyordu.

Yollarda yardım istemek için elini uzatanlara kimse yanaşmıyor, herkes kendisini zor sürüklüyordu. Bir kilometre yolu bir saatte zor alıyorlardı. Bir başkasına yardım etmek, kendi gücünü bir an önce bitirmek demektir.

Donmuş hayvanlar ve askerler işaret taşları gibi yol üzerinde sıralanmışlardı. Haritaya lüzum kalmamıştı. Donukları takip etmek yeterliydi.

Bu manzara geriden gelenlerin, bir yandan moralini bozuyor, diğer yandan o hâle düşmemeleri için daha hızlı yürümelerine yol açıyordu. Bu da zaten az kalmış kuvvetlerini bir an önce tüketmeleri demektir.

İp gibi uzayan ince kervan dağdan uzaklaştıkça, geride kalan şehitlerin üzerine karla birlikte Rabbanî bir nur iniyordu.

Artık askerlerin duyguları da körelmişti. Ne acı ne sevinç ne de üzüntü duyuyorlardı. Ümit kelimesini de sözlüklerinden çıkarmışlardı. Ara sıra yanlarına yaklaşan Seyda da olmasa hepten unutuvereceklerdi.

– Müslüman’ın umudu hiç kaybolmamalı, bedbinliğin kör kuyusuna düşmemeli! Allah’tan ümidinizi kesmeyeceksiniz. Hak Teâlâ’nın hazinesi çok geniştir. Olmaz dediğiniz şeyleri oldurur, olur gözüyle

baktıklarınızı da bir anda yok ediverir. Yaşadığımız sürece her şeyin iyi olması için çaba sarf edecek, gayret göstereceğiz. Sonra da tevekkül edecek, tam bir inançla yüce Allah'a bağlanacağız.

Bunları söyleyen Seyda'nın da eski şevki ve neşesinin olmadığını Hikmet Çavuş anlıyordu. Ne de olsa, o da bir insandı ve etten ve kemikten yaratılmıştı. Onun da duyguları vardı. Zorlu geçen kilometrelerce yol, çoğu kadar olmasa da onu da canından bezdirmişti. İçindeki iman gücünün kuvvetiyle bunu yenmesini biliyordu.

Esir aldıkları Türk subayı Nasuhi Bey'den eline geçirdikleri planlar, Rusları çok korkutmuştu. Onuncu Kolordu'nun Sarıkamış'ı kuşatacaklarını bekliyorlardı. Bu korku hepsine yetmişti. Telâşlandılar, müttefikleri İngiltere'den yardım istediler. Türklere karşı denizden bir harekât yapılmasını istiyorlardı. Churcill pusuda bekliyordu. İki yüz yıldır yenilgi yüzü görmemiş İngiliz donanmasına çok güveniyordu. İngiliz donanmasını Çanakkale Boğazı'na karşı saldırıya geçirdi.

Makineli tüfeklerini Sarıkamış istasyonunun üzerindeki tepeye yerleştirdiler ve oradan Türk birliklerini taramaya başladılar. On beşlik havanlar ve obüs bataryalarıyla ateş ediyorlardı.

Enver Paşa'yla birlikte gelen erlerden, kahramanca ilerleyenler Rusların içlerine sızıyor, kuvvetli makaslama ateşin karşısında birer birer yere düşüyorlardı. Bütün birlikler tükenmiş, savaşacak hâlleri kalmamıştı. Ne On Yedinci ne Yirmi Dokuzuncu Tümen'in

gücü vardı. Asker son gayretle hareket ediyordu. Enver Paşa hepsine seslenerek şöyle diyordu:

– Ne zaman öleceksiniz yalnız Allah bilir. Her top mermisinde ölümden korkarsanız, her gün bin defa ölürsünüz, fakat insan bir defa ölür. Siz de bir defa öleceksiniz. Şu halde Allah’ın üzerinizdeki takdiri gerçekleşene kadar kendinizi koruyun, dağmayın!”

Ruslar da kayıp veriyorlar, eksilen askerlerin yerine yenileri hemen takviye ediliyordu.

Yirmi Dokuzuncu Tümen’in 6.500 kişi olan mevcudu 300 piyadeye düşmüştü. Bardız’dan sağlanacak etlik ve yük hayvanları toplanarak ileri birliklere gönderilmesi kaymakamlığa emredilmişti, fakat Sarıkamış’la aralarında ulaşım ve haberleşme çok zordu. Kar durmadan yağıyordu, kalınlığı oldukça artmıştı.

Bardız Geçidindeki Ruslar, bu yollardan yapılacak lojistik desteğe imkân vermiyorlar, ‘Biz bu Türkleri ancak bu şekilde bitirebiliriz!’ diyorlardı. Bu yüzden Enver Paşa Bardız’da neler olup bittiğini bilmiyordu.

Yüzbaşı Sinan ‘Enver Paşa ve Hafız Hakkı Bey’e nasip olmaz, belki de bizim tümenimiz Sarıkamış’a girer ve Sarıkamış’ı biz düşürürüz’ düşüncelerini zaman zaman aklından geçiriyordu. Saatlerce yürüyerek ve sonunda tamamen eriyerek aştıkları Allahüekber Dağlarını geride bırakmışlardı.

Divik ve Çatak’ta Rus birlikleriyle çatışarak bir ara demiryolunu kestiler, Rus kuvvetlerini zora soktular.

Sinan Yüzbaşı, ordusunun bu başarılarına hem seviniyor hem yeriniyordu:

– Demiryolu demek stratejik önemi olan nokta demektir. Çünkü bu mevsimde Ruslar asker ve yiyecek ihtiyaçlarını Tiflis'ten demiryoluyla getirmektedirler. Keşke bizim de böyle bir yolumuz olaydı da karın kapadığı yollara mahkûm kalmayaydık. Biz, tedbirsizce yola çıkardığımız ve tıka basa mühimmat ve yiyecek yüklediğimiz gemilerimizi, Ruslar bombaladığı için deniz yolunda Karadeniz'de kaybettik. Bana kalırsa biz bu savaşı daha orada kaybettik. İçine onca asker, uçak, mühimmat doldurulur da koruyacak refakatçi gemiler olmadan yola çıkarılır mı? Sonra da karın kapadığı kara yolunda kaybettik. Ulaşım sağlanamadığından ne yiyecek ne asker takviyesi alabiliyoruz. Açık buralarda savaşmaya çalışıyoruz.

Kestikleri demiryolundan ele geçirdikleri vagonlardan ihtiyaçları olan bazı malzemeler elde etmişlerdi, ama taşıma suyla değirmen dönmüyordu. Bunun devamlılık arz etmesi, arkasının gelmesi gerekiyordu.

Hayvanlar zayıflamışlardı. Eşleyip durdukları karların altından bir iki ot parçası bulmaya çalışıyorlardı. Buna muvaffak olamayanlar, birbirlerinin semerlerini, kuyruk ve yelelerini kemiriyorlardı. Zaman zaman askerlerin ortak olduğu arpaları da az kalmış, tükenmek üzereydi.

– Her türlü yokluk ve sıkıntıya rağmen ilerleyeceğiz. Geriden ulaşan Rus birlikleri ele geçirdiğimiz demiryollarına tekrar sahip oldular. Olsun, koskoca

dört gün, onların bu yoldan yardım almalarını engelledik. Bu bizim için bir başarıdır.

Allahüekber Dağları'ndan sonra Turnagöl Dağları eteklerinde buldular kendilerini. Demiryolundan itibaren arkalarından kovalayan Rus birlikleri geri çekildikleri için bu dağın eteklerini işgal etmeleri zor olmadı. Güçlerinin yüzde doksanı Allahüekber Dağları'nda kalmıştı. Kalan yüzde onun bazı birlikleri, bu yamaçlara yerleştiler.

Üç bin metreyi aşan yükseklikteki Allahüekber Dağları kadar olmasa da bu dağlar da hatırı sayılır yükseklikteydi. O yükseltiden bin metre daha azdı. Tepenin eteklerine yerleştikten sonra rahatlamış ve mola vermişlerdi.

– Çok kısa bir mola vereceğiz, hareket emriyle tekrar hedef belirlenecek ve komut verilecektir.

Bu duyurudan sonra askerler kendilerini yere attılar. Bulabilenler çalı çırpı üzerine, kaya diplerine, bulamayanlar karın göbeğine serildiler. Islanacaklarını, ıslandıktan sonra üşüyeceklerini hiç düşünmediler; düşünecek hâlleri kalmamıştı.

Uzaklardan gelen yanık bir ses Kur'an-ı Kerim okumaya başladı. Onu az ilerisindeki bir ses takip etti, sonra bir diğeri. Altı da üstü de beyaz vadi Kur'an-ı Kerim sesiyle inlemeye başladı.

Kısa mola uzadıkça uzadı, dinlenmek için çökenler gevşediler, İlâhî sesin huzuru eşliğinde az sonra uykuya geçtiler. Kur'an sesleri de birer ikişer kesildi.

Arkadaşlarının arasına sığışarak uyuyan Allahverdi neden sonra uyandı, sağına soluna bakındı. Eli, ayağı, açıkta olan yüzü buz kesmişti, saatlerce uyumuş kadar dinlendiğini hissetti.

Ortalığı bir sessizlik kaplamıştı. Uykuya geçmeden önce duyduğu Kur'an-ı Kerim sesleri kesilmişti. Kendisini ürküten bu sükûneti delmek için, yüksek sesle künyesini okuyarak seslenmeye çalıştı:

– Hey kimse yok mu, ben Onuncu Kolordu neferlerinden Yusuf oğlu Allahverdi. Hayatta olanlar ses versin!

Gördüğü manzaranın sessizliği onu merakta bırakmaya yetmişti. Bir anda tümenini ve bölüğünü unutturmuş, sadece aklına geliveren kolordusunu söylemişti.

Az ötede uyuyan Hikmet Çavuş'tan, arkasından da Seyda'dan ses çıktı. Yüzbaşı Sinan ve Binbaşı Mahmud Beyler daha ilerideydiler. Yanındaki arkadaşları donmuş kaskatı kesilmişti. Allahverdi onların arasında sıkıştığı için, sıcaklıklarından faydalanmış, donmamıştı.

Hayatta kalan birliklerden bazılarını, işgal ettikleri bu yamaçlarda bıraktılar. Onuncu Kolordu'nun diğer askerleri, Sarıkamış yakınında, Soğanlı Dağları'ndaki çam ağaçlarının altında titreşen Enver Paşa'nın askerlerine Dokuzuncu Kolordu'ya kavuştular. Beklenen zamandan dört gün geç gelebilmişlerdi. Enver Paşa hemen emrini verdi:

“Geç de olsa Dokuzuncu ve Onuncu Kolordularını plan gereği birleştiriniz. Hazırlıklarınızı yapınız ve

düşmanı yok ediniz. Karargâhlarınızı da ortaya kurun ve hâdiseleri komuta etmenizi ve müdahale etmenizi kolaylaştırınız. Sarıkamış'a ulaşabilen erler, çok büyük sıkıntıdan, fedakârlıklardan sonra varmışlardır. Özellikle hasta olanlara, yaralılara çok iyi bakın, sıcak çay verin, yataklarının altına ot, saman koyun üşümesinler, kar iliklerini daha çok dondurmasın. Birliklerin mevcutlarının azaldığı raporları gelmektedir. Ancak gözetlemelerime göre, Rus bölükleri de 20 erden fazla değildir. Biz ise gerek topçu gerek makineli tüfek ve gerekse er yönünden düşmana üstün bulunuyoruz. Bu kuvvetleri yerinde kullanabilirsek, o vakit düşmana daha üstün olabiliriz. Bununla beraber üç sınıf; piyade, süvari ve topçu ellerindeki silâhlarla düşmana birlikte etki yapmalıdırlar.”

Enver Paşa hayallerindeki Sarıkamış'a çok yakındı. Verdiği emirler doğrultusunda hareket edilirse her şey yolunda gidecek ve Sarıkamış'a gireceklerdi. Koskoca Üçüncü Ordu'nun askerleri erimiş, tükenmiş olsa da gireceklerdi.

Sayıları çok azalan Hafız Hakkı Bey'in Onuncu Kolordusu artık yolun sonuna gelmişti. Askerlerin hayalini kurarak yürüdükleri Sarıkamış'ı kuşatmaları, sokaklarına girmeleri an meselesiydi. Lâkin bunun için mevcudu biraz arttırmak gerekiyordu. Enver Paşa:

– Ormanın iç kısımları, derinlikleri dağılmış askerlerle doludur, onları toparlayınız ve Sarıkamış'a saldırınız, dedi.

Hikmet Çavuş, Seyda, Allahverdi ağaçların arasında ilerliyor, emir gereği asker arıyordu. Kaputunu başına çekmiş uyuyan erleri dürterek uyandırıyor, yaralı olup olmadıklarına bakıyorlardı.

– Sen asker kardeşim sağlam olduğuna göre sıranın gerisine geç!

Az ilerideki askerin bir şeyi olmadığı halde, hasta numarası yaptığını zannettiler.

– Sen de sıranın arkasına geç!

– Hastayım çavuşum, hâlim yok!

Hikmet Çavuş elini askerin alınına koydu, ateşi yoktu.

– Herhâlde gıdasızlıktan halsiz kaldın, ateşin yok!

Askerin ağzından zor çıkan soluk bir şeyler söylemeye çalışıyordu:

– Ben lekeli hummaya tutuldum.

Bunları söyleyen hasta mecalsizce inlemesine devam etti.

Hikmet Çavuş inanmadı:

– Aç karnını!

Titreyen parmaklarının ceketini kaldıracak gücü yoktu, Allahverdi yardım etti. Hasta olduğunu söyleyen erin vücudunda bittense eser yoktu. Ancak lekeli humma her yerini sarmıştı.

Seyda araya girdi:

– Bırak neferi yatsın.

Seyda yatsın diyorsa yatması lâzımdı. Onun askerler arasında bir ağırlığı ve otoritesi vardı. Çavuşu da olsa, onun lâfının üzerine lâf koyamazdı.

Biraz uzaklaştıklarında, Seyda neden bırak dediğini açıklamaya çalıştı.

– Son anında bitler hastanın vücudunu terk ediyor ve bu yüzden ateşleri düşüyor. Arkasından da ölüm hâdisesi meydana geliyor biliyorsun çavuş. Bu askerin de son demleri, Rabbim şifasını versin!

Hava kararmaya başlamıştı. Çok uzaklardan gelen projektör ışıkları ara sıra karanlık ormanın ağaçlarını aydınlatıyor, gölgelerini bir adam boyu yüksekliğinden uzattıkça uzatıyor, oraya buraya düşürüyordu. Zaten korkunç olan manzarayı daha da ürkütücü hâle getiriyordu.

– Ordumuzda ışıldak yok. Bu, yol boyunca gördüğümüz kaçınıcı, gördün mü Allahverdi?

– Hele şu askerleri bir derleyip toparlayalım, o ışıklarını geri teper, gözlerine sokar da onları kamaştırırız biz.

Ormanın derinliklerinde ilerledikçe; yaralılar, hasta olanlar Hikmet Çavuş'tan, yanındakilerden yardım istediler.

– Bizi geriye Oltu'ya, Bardız'a götürün, hekime gösterin.

Sağlam olduğu halde dinlenmeye çekilenleri ayağa kaldırdılar, ikişerli sıraya soktular. İp gibi uzayan sıranın bir ucu ormanın gerilerine doğru uzanmış, karada yürürken meydana getirdikleri tekli sıranın boyuna yaklaşmıştı.

Yüzbaşı Sinan toplanan erlerin sayısına sevindi, Enver Paşa kendilerine saldırı emri verdiği için, gelen

bu taze kuvvetle, sabah gün ışımadan Yukarı Sarıkamış Köyü'ne girme, oradaki Rus kuvvetlerini yok etmeyi planladı.

Ateş emri verildiği için ateşlenen toplar çok yakın-lara düşüyor, istenilen hedefe bir türlü ulaşmıyordu. Hikmet Çavuş topçuya:

– Hesabı doğru yapın be kardeşim, boşa harcayacak cephanemiz mi var, biraz daha dikkatli davranalım, yüzdük yüzdük kuyruğuna geldik, ha gayret!

Topçu askerler ne kadar gayret ederlerse etsinler, gülleler yerini bulmuyordu.

– Bunlar mı inat ediyor, ben mi beceriksizleştim Allah'ım, bize yardım et!

Menziller kısa kalıyor, hedefe bir türlü ulaşamı-yordu. Hikmet Çavuş, yanındakiler ümitlerini toplara bağlamışlardı.

Önce onlarla köyü dövecek, oraya yerleşen Rus birliklerinin gözünü korkutacak, sonra da adım adım içine doğru ilerleyeceklerdi. Hep böyle yapıyorlardı. Oltu'da, Bardız'da da bu sistemi uygulamış onları alt etmiş, o şehirlerden çıkarmaya muvaffak olmuşlardı. Şu anda ellerindeki cılız toplar artık ihtiyaçlarına cevap vermez durumdaydı.

– Ey adi dağ topu, biz seni Allahüekber Dağları'nın sarp yollarından, daracık geçitlerinden ne güçlüklerle ulaştırdık buralara. Seni taşımak için kaç arkadaşımız halsiz kaldı, karnı aç, üstü çıplak, ayağı yalın olduğu hâlde son gayretini gösterdi. Canımızı dişimize ta-karak getirdik, kendi kendine gelmedin demir yığını,

nasıl işimize yaramazsın? Askerim tir tir titredi de üstündeki paltoyu çıkarıp sana örttü ıslanmayasın diye, şu karşığı köyü bile dövemiyorsun sen, Sarıkamış'ı nasıl topa tutacaksın! İyiliğe verdiğin karşılık bu mudur söyle bana?

Ayağıyla topu tekmeleyen Hikmet Çavuş çok sinirlenmişti. Yüzbaşı Sinan daha soğukkanlıydı:

– Bu topların menzili kısa kaldı. Öyleyse biz de düşmana çevirme yaparız. Her zamanki kurnazlığımızla avucumuzun içine alırız, o zaman da vay hâllerine!

Hırsı ve öfkesi gittikçe artan Hikmet Çavuş bir kovan arı sepeti olmuştu:

– Bak yüzbaşım, benim şuncağız aklım buna eriyor da seninki... Neyse âmirimsin, büyüğümsün konuşmayacağım, ama şunu da demeden geçemeyeceğim. Bizim Onuncu Kolordumuz'un dağa vurmaktan önceki sayısı olsaydı, Dokuzuncu Kolordu da eriyip bitmeseydi, biz bu köyü de Sarıkamış'ı da alırdık, daha da yok mu derdik? Neredeyse parmakla sayılacak kadar askerin sayısı. Bunları da ağaç altlarından, oradan buradan derleyip topladık sen buna şahitsin, dememe hacet yok!

– Onları ürkütmeye bizim gölgemiz yeter Çavuş, gerisini boş ver sen!

Yüzbaşıyı dinleyen Hikmet Çavuş içinden, kumandanının doğru dediğini, ama aynı zamanda da kulübede padişah rüyası gördüğünü düşündü.

Köyden, onların cılız atışlarına karşılık veriliyordu. Binbaşı Mahmud Bey, Yüzbaşı Sinan ve askerleri

savaşmak için son gayretlerini gösteriyordu. Onları buralara kadar getiren güçleri son demlerini yaşıyordu. Hedef noktasına vardıklarını anladıkları için mi gevşemişlerdi bilmiyorlardı, ama artık tükendiklerinin farkındaydılar. Daha doğrusu önlerinde, arkalarında eriyip giden güçler, silâh arkadaşlarından her birinin şehadeti, moral ve kudretlerinden bir şeyler alıp götürmüştü.

Hikmet Çavuş bu can sıkıntısıyla artık şuursuzca konuşuyordu. Zafere bir kala ona kavuşmamak çok canını sıkıyordu. Yüzbaşı Sinan sesini çıkarmadı. Sınırlarının yıprandığına, hırsına saydı, söylediklerine aldırmadı.

Zaten aylardır ağabey, kardeş gibi olmuşlar, ast üst sırası, resmiyeti neredeyse kalmamıştı. Yine de Allah için, çavuş hiçbir zaman saygıda kusur etmemişti. Sağlığından ileri gelen cehaletini de yüzbaşısı hoş görmüştü.

Topların menzili yetişmediğinden usul usul ateş ederek köye doğru yanışmaya çalışıyorlardı. Önden gönderdikleri keşif kolu, köyün Rus askeri kaynadığı ve içeride çatışma olduğu haberini getirdi.

– Bu birlikler, köydeki üç tane binayı ateşe tutuyorlar, bütün hedefleri o üç kulübe kumandanım! Bizimkiler kapana kısılmış, çok kötü durumda yüzbaşım!

– Asker kardeşlerimizin yardımına koşalım, onları bu hâlde bırakamayız. Ancak öyle bir plan düşünelim ki ava giderken avlanmayalım. Çünkü sayımız onlarınkinden azdır, silâhlarımız da son demlerini yaşıyor.

– Yüzbaşım, sizin dediğiniz gibi, etraflarını çevirelim. Madem onlar bizim askerimizi sarmış, biz de onları dairenin içine alalım. Merkezde bizimkiler kalsın, sonra da göğüs göğse çarpışalım.

Seksen Yedinci Alay'ın askerleri Kumandanları Lütfullah Bey'in idaresinde onlardan önce emir üzerine Yukarı Sarıkamış Köyü'ne varmışlardı. Soğuk ve ayazın canından bezdirdiği askerler, köy başındaki üç boş eve girmiş, biraz ısınıp kendilerine gelmek istemişlerdi.

Alay Kumandanı Lütfullah Bey askerlerine emretti:

– Kapılara nöbetçiler yerleştirin, karakol görevi yapacak gözcüler koyun!

Bu emrin yerine getirilmesine fırsat kalmadan, pıtrak gibi biten Rus askerlerinin hedefi hâline gelmişlerdi.

İçeri girmişler, soğuktan, kardan kaçmışlardı, ancak bu sefer de doluya tutulmuşlardı. Dışarıdan gelen tüfek sesleri avlandıklarını, kendi kendilerini tuzağa düşürdüklerini işaret ediyordu.

Üç kulübeye sığınan asker sayısı neredeyse üç yüzü buluyordu. Dışarıdan gelen seslere bakılırsa kendilerinin birkaç katı olduğu anlaşılıyordu.

Lütfullah Bey'in çok canı sıkıldı. Yorgun ve bitkin olan askerler, kendilerini bir an önce bu evlere atmak istemişler, içeri girdikten sonra düşünür, çareler ararız demişlerdi.

– Seslerin şiddeti artıyor!

– Hepsi siper almışlar, bir yerlere gizlenmişler. Ancak bunların sayıları çoğa benziyor, çünkü güm-bürtüleri gök gürültüsü misali.

– Teslim almak isterlerse ne yaparız, en iyisi biz kendiliğimizden çıkıp dışarıda vuruşalım kumanda-nım!

– Ölüyoruz de teslim olmayız, askerliğin şanını ayak-lar altına aldırmayız.

– Büyük söyleme!

Top, tüfek sesleri ortalığı çınlatıyordu. Sonra ko-nuştuklarını da duyamaz hâle geldiler. Dışarıdan, “Osman teslim...”, “Osman teslim...” çağrılarını geli-yordu.

– Korktuğumuz başımıza geldi, olacağı buydu.

Lütfullah Bey iyice sıkıştıklarını hissetti. Teslim çağrısından sonra, bir müddet ateşi kestiler. Belli ki düşünme payı vermişlerdi. Üç kulübeden de ses çık-madığını görmelerinin ardından çok büyük bir patla-ma oldu. Evlerden biri şiddetli top atışlarıyla havaya uçuruldu.

İçindeki arkadaşları için üzüldüler. Alay Kumanda-nı Lütfullah Bey, pencereden dışarı baktı, havaya uçan kulübenin aydınlığı, karanlığın siyahını yırtmıştı.

Durumları kötüydü, o evden sonra sıra kendilerine gelecekti. Yanındakilere döndü:

– Bana, gözü pek, becerikli yirmi kadar askerle bir-likte Alay sancağımı getirin!

Kısa bir fısıldaşmadan sonra yanına gelen askerle-ri birer birer gözden geçirdi. Sonra en uzun boylu ve

gözü açık olanına gömleğini çıkarmasını söyledi, sancağı çıplak bedenine sarmasını emretti:

– Sizler hemen şimdi, karanlıktan da istifade ederek, bu yirmi arkadaşınızla dışarı sızacak ve bu sancağımızı, şerefimiz, namusumuz olan bu sancağımızı Sarıkamış yakınındaki Kolordumuza ulaştıracaksınız. Aldığımız askeri terbiye bize bunu böyle öğretti. Canınızı almadan onu alamazlar. Sen sancağı taşıyacak olan asker, yolda, ola ki sana bir şey olursa, bunu hissedersen, yanındaki arkadaşına teslim edeceksin. Bu sefer o devralacak ve koruyacaktır. Ben askerlerimin başında kalıyorum. Sizin arkanızdan biz de teslim olacağız. Başka çaremiz yoktur. Karşımızdaki askerin sayısı kat be kat fazladır. Göz göre göre sizleri kırdıramam. Bu da bir stratejidir.

Onunla birlikte gitmek üzere ayrılan askerler, çakı gibi bir asker selâmı verdi ve hep bir ağızdan haykırdı:

– Emredersiniz kumandanım!

Daha sonra içlerinden bir tanesi öne çıktı:

– Canımı verir sancağımı teslim etmem! Evvel Allah'ın izniyle kolordumuza teslim edeceğiz, merak etmeyin!

Kapıyı kolladılar, tam çıkacakları sırada, buradan çıkmanın yanlış olduğunu düşünerek vazgeçtiler. Dışarıdaki patlamanın tozu dumanı kaybolmadan, o kargaşalıkta yirmi asker tüfeklerin en yenileri ve sağlamları ellerinde, yedek mermilerini de sırt çantalarına doldurmuş olarak kapıdan değil, alçak olan arka taraftaki pencerelerden çıktılar.

Köyden çıkmayı becerebilen askerler biraz ilerledikten sonra, ateş yağmuruna tutuldular. Karanlıkta seçemedikleri birileri kendilerini hedef almış, yerinde kalmalarını istiyor, adım atmalarını engelliyordu.

Yirmi kişinin başındaki asker arkadaşlarını ikaz etti:

– Herkes bir yerlere sinsin, karşı cevap vermeyin, biraz bekleyelim, kim olduklarını anlayalım!

Rus birlikleri toplu halde Çerkez Köyü'nün içindeydi. Eğer bunlar Rus askerleri olsaydı, aynı yerde olurdu, dağınık olmazlardı.

Bunlar bizimkilerdir, diye düşündü.

– İçinizde ezan okumayı bilen varsa şunların duyaçağı sesle çok bağırmadan, köydekilere duyurmadan ezan okusun. Eğer bizimkilerse karşılık gelir.

Bayburtlu asker ellerini toprağa sürdü, teyemmüm edip abdestini aldı. Sonra iki elini kulağına götürdü ve gür bir sesle okuyacağını belli eden derin nefesini aldı.

Kumandan görevindeki asker hemen atıldı:

– Ne yapıyorsun sen, alçak bir sesle okuyacaksın, sadece karşımızdakilere duyuralım. Arkasından hepiniz tüfeklerinize mermilerinizi sürün. Sesi duyar duymaz bizi mihlarlar. Son nefesimize kadar savaşaçağız. Çok kalabalıklarsa ve baş edemeyecek durumda isek, ben ve bu ayırdığım kişiler kaçacağız, geride kalanlar ateş ederek onları oyalayacak ve bizim yol almamızı sağlayacaklar. Anlaşıldı mı? Şimdi okumaya başla:

“Allahü Ekber, Allahü Ekber,
Allahü Ekber, Allahü Ekber,
Eşhedü en lâ ilâhe illallah,
Eşhedü en lâ ilâhe illallah
Eşhedü enne Muhammader’Resulullah,
Eşhedü enne Muhammeder’Resulullah
Hayye ala’s-salâh, Hayye ala’s-salâh,
Hayye ala’l-felâh, Hayye ala’l-felâh
Allahü Ekber, Allahü Ekber
Lâ ilâhe illallah”

Her gecenin bir sabahı vardı. Sancak taşıyan yere sinmiş askerler, bu karanlık gecenin sabahı geç olacak diyerek büyük bir sıkıntı içinde kıvranıyordu. Nefeslerini tutup karşıdan cevap gelmesini beklemeye başladılar. Üzerlerine gelen mermi yağmuru ya devam edecek ya da kendilerine güzel bir cevap verilecekti.

Köyden gelen top seslerini kendilerine atılmış zannediyor, ürperiyorlardı. Hepsi mermilerini tüfeklerine sürdü, yedeklerini kontrol etti. Uzun boylu asker eliyle göğsündeki sancağını yokladı.

Birkaç dakika sonra Çerkez Köyü’nün yamaçlarında Bayburtlu’nun sesinden daha gür bir ses yankılandı.

“Es’salâtu hayru’n minen nevm
Es’salâtu hayru’n minen nevm.”

– Elhamdülillâh, bizimkilermiş! Yine de temkinli bir şekilde yanaşalım yanlarına, sanki düşmanın yanına varır gibi.

Hışırdayan karın sessizliğinde adımlarını attılar. Gerçekten yanılmamışlardı, bu birlik Binbaşı Mahmud Bey'in birliğiydi. Köyün içindeki Rus kuvvetleriyle baş edemeyeceklerini anlamışlar, geri çekilmeyi düşünüyorlardı. Göğsünde sancak taşıyan asker:

– Orada her şey bitti. Kalan askerimizin de teslim olmaktan başka çaresi yoktu. Ruslar çok kuvvetli saldırdı. Evin dışına kadar getirdiğimiz dört topumuzu hayvan yokluğundan emniyete alamadık, Ruslar da ateş ederek tahrip ettiler. Bizi kapana sıkıştırdılar. Hiç olmazsa sancağı kurtaralım dedik, Albay Lütfullah Kumandanım emretti, şimdi onu geri götürüyoruz.

“Askerlik sanatındaki kabiliyetiniz üzerine sizi Onuncu Kolordu'ya dâhil ettik.” sözü o dakikadan sonra, daha tesirli bir sorumluluk altında ezmişti Yüzbaşı Sinan'ı.

İçinde bulunduğu şu dakikalarda da ezilmeye devam ediyordu. Bu beceri ve gücü göstermesinin şu an tam sırasıydı. Kapana kısılmış arkadaşlarını kurtarmak istiyordu. Ancak devamlı takviye aldığı görülen Rus kuvvetleri, bu gücü bir anda silip süpürecek kudretteydi, sayıları onlardan kat be kat fazlaydı, gösteri yapılacak zaman değildi. Askerin sözleri de bunu doğruluyordu.

Karanlık basmıştı. Çerkez Köyü tepelerindeki karşı saldırıları sonuçsuz kalacaktı.

– Askerlik bir sanatsa, o sanatın inceliklerine de vakıf olmak lüzumu vardır binbaşım! Sarıkamış, Çerkez

Köyü'nden daha mühimdir. Bu zayıf mevcudumuz ve silâhlarımızı orada harcarsak, daha mühim büyük bir maksada hizmet etmiş oluruz, zira oradaki asker zaten teslim olmuş, bir kısmı havaya uçurularak şehit düşmüştür.

Yapılacak en iyi hareketin, Yukarı Sarıkamış Köyü'nden (Çerkez Köyü) Sarıkamış'a doğru sessizce çekilmek olduğu kararına vardılar ve öyle yaptılar.

Rusların uzun menzilli sahra topları, orman içindeki Türk askerlerini yerlerine mıhlamış ve onları hareket edemez hâle getirmişti. Her şeye rağmen Sinan Yüzbaşı, hazır ol vaziyetinde karşısında duran askerleri inceledi:

– Yarın şafakla beraber Allah'ın izniyle Sarıkamış'a gireceğiz. Rus askerleri uyurken kışlalarını basacağız. Divik'te olduğu gibi istasyonlarını işgal edip Tiflis bağlantılarını keseceğiz. Şimdi herkes gidip istirahat etsin. Silâhlarınızı kontrol edin, mermisi olmayanlar yedeklerini temin etsin, süngülerinizi parlatın! Ola ki şehrin içinde yüz yüze kalır süngü savaşı yaparız.

Toplanan altı yüze yakın asker, rahat komutuyla ertesi sabaha hazırlanmaya gitti. Işıklarını gördükleri bu şehirde var olan yiyecek ambarlarına, silâh depolarına girecekler, üstlerine kalın giysiler, ayaklarına çizmeler bulacaklardı. Artık sıcak kışlalara kavuşacaklar, kar ve buzun üzerinde uyumayacaklar, yumuşak yataklar sırtlarını okşayacaktı. Birkaç saatliğine de olsa, bütün bu güzelliklerin hayalini kurmaya gittiler.

Mühim bir sabah onları bekliyordu. Askerler dağıldıktan sonra yalnız kalan yüzbaşının yanına daha da sokulan Hikmet Çavuş, Allahverdi ve Seyda helâllik istediler.

– Kumandanım aylardır birlikteyiz, az kahrımızı çekmedin, bizi adam etmek için çok uğraş verdin. Yarın ışıyan günle birlikte inşallah hücum edeceğiz. Bu yolun sonu demektir. Hedef noktamız burasıdır. Belki ömrümüzün de sonudur. Hakkınızı helâl ediniz!

Önde Hikmet Çavuş, arkasında Allahverdi ve Seyda ve birkaç arkadaşı sırayla Yüzbaşı Sinan'ın elini öpmeye başladı.

Beklemediği bir anda yapılan bu hareket üzerine Yüzbaşı çok duygulandı:

– Muharebede her an, her saniye şehit düşebiliriz. Ölüm mukadderdir. Eğer ki hakkım varsa, helâl olsun. Bana kalırsa, asıl siz helâl ediniz. Sizi lâıyk olduğunuz şekilde giydiremedik, yedirip doyuramadık, hastalandığınızda ilâcınızı veremedik. Helâl etmesi gereken sizlersiniz. Bunca yokluğa karşı itiraz etmeden savaştınız, büyük bir fedakârlık örneği gösterdiniz, sabır ve tahammül âbidesi kesildiniz. Bu ne güzel vatan sevgisi, bu ne esaslı memleket bağlılığıdır!

Benizlerinin rengi kaçmış askerlerin arasında göz yaşlarını tutamayanlar, avurtları çökmüş yanaklarından damlayan yaşlarını silmeye çalışıyorlardı. Sinan Yüzbaşı devam etti:

– Kimin ölüp kimin kalacağını sadece Allah bilir.

Bundan sonra söyleyeceğim sözler hayatta kalıp evlerine, memleketlerine dönenler içindir. Savaş bitip de evinize döndüğünüzde; her sene, aralık ayının son haftasında Allahüekber Dağları'nda, Sarıkamış önlüğünde Onuncu Kolordu'nun çektiği sıkıntıları, Üçüncü Ordu'nun ıztrâbını, fedakârlıklarını hatırlasınlar, karın buzun arasında bıraktığımız ve Allahüekber Dağları kabirleri, karlar kefenleri olan şehitlerimizi, Sarıkamış'ın kar kelebeklerini unutmasınlar. Yaşadıkları günlerin onların hediyesi olduğunu bilsinler. Ayaklarına bir potin, sırtlarına bir palto aldıklarında, karlar altında incecik urbalarıyla titreşerek donmuş bu kahraman neferlerin ruhlarına fatihalar gönderinler, dualarını eksik etmesinler. Isınmak için sobanın karşısına geçtikleri zaman, gördükleri kor ateşler ciğerlerini yaksın, bu vatanın kahraman şehitleri içlerini sızlatsın. Ben tabii ki helâl ederim. Esas helâllik dilememiz gerekenler, karın, buzun üstünde naaşlarını bırakmak zorunda kaldığımız, mezarlarını kazamadığımız, arkamızdan kurdun, kuşun kemirdiği, gözlerini oyduğu şehitlerimizdir.

Yarı aydınlık bir sabahın alacalığında, hücum emri, askerin kulağında yankılandı. Gece boyunca devam eden şiddetli don hepsini uyuşturmuştu. Parmakları, ayakları yeni yeni açılanlar, ateş etmeye başladı. Açtıkları ateşin desteğinde de ilerliyordular.

Şehrin içinden Rus askerlerinin cevap vermesi gecikmedi. Onların karşı ateşi gelene kadar kenar mahallelere girmişler, evlerin duvarlarını siper tutmuşlardı.

– Memleketine az kaldı Allahverdi, Sarıkamış'ın ardı Kars'tır.

O anda şehit düşen bir asker arkadaşımı yol kenarına çeken Allahverdi:

– Atalarımın ruhuna da malûm olmuş, sevinmişlerdir. Bundan büyük mükâfat düşünemiyorum. Ben torunları, balaları olarak bunu başarabilirsem ne mutlu bana ve bize.

Bu sohbet, kışlarından dışarı çıkıp Sarıkamış içlerine dağılan ve etrafa ateş etmeye başlayan Rus askerlerinin tüfek sesleriyle kesildi.

– Demek ki uykularından uyandırdık beyleri!

Yanağını sıyırarak geçen mermi, Allahverdi'ye, sus, işine bak, diyordu.

Mermilerin ardından kilisenin yanındaki toplar da ateşe başladı.

Sokak sokak ilerleyen Yüzbaşı Sinan ve askerleri, duvar kalınlığı bir metreye yaklaşan kışlanın açık kapısından, temkinli bir şekilde içeri daldı.

Gece boyunca gürül gürül yanmış dev sobalar hâlâ sıcaklığını muhafaza ediyordu. Askerleri mest eden bu hava, onları gevşetmeye yetti. İçeri giren kaldı, bir daha çıkmadı.

– Kışla şimdilik bizimdir, herkes tedbirli davran-sın! İçeride Rus askeri kaldı mı çavuş?

– Kapıdan girerken bazıları öldüler, esir aldığımız birkaçını da silâhlarını aldıktan sonra, içerdeki odaya kilitledik.

Binbaşı Mahmud Bey'in emri üzerine burada bir birlik bırakılacak, kalan askerlerle demiryolu ele geçirilecekti.

Askerler, taş binanın içinde koşar adım ilerliyor, her yeri meraklı gözle inceliyordu. Yatakhanedeki karyolaları, üstündeki kalın tiftik battaniyeleri, dev sobaları, mutfak dolaplarını, içindeki yiyecekleri, kalın kabuklu ekme somunlarını iç geçirerek seydiler.

Dışlerinin birbirine vurduğu, buz kestikleri dağ yolculuklarını düşündüler.

'Her kıtlığın bir bolluğu oluyormuş, biz de o berekete kavuştuk galiba! Ne kadar sabretmişiz, demek ki Allah (C.C) bize büyük bir sabır ve dayanma gücü bahşetmiş' diyorlardı.

Yaşadıkları sıkıntıları düşündüler, bu bolluğu görünce sevinçten ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Koridorda yankılanan ses onları kendilerine getirdi:

– Sarıkamış tam alınmadan, içindeki Rus askerleri şehri terk etmeden gevşersek yanlış yaparız. Dışarıda çatışma devam ediyor. 1876'dan beri, yani 93 Harbi'nden beri, burası bizim değil.

Dışarıda gümleneyen seslerle toparlanmaya çalıştılar. Gördükleri rüya değildi, Sarıkamış'ın içine girmişlerdi, hem de kışlasının içine. Tüfek seslerini duyan askerler yataklarını terk edip dışarı fırlamışlar, içeride kalan birkaç askeri de kendileri esir almış, direnenleri de öldürmüşlerdi.

Çarpışma kıyasıya devam ediyordu. Patlayan tüfek seslerine bakılırsa Rus askerlerinin sayısı hiç de Enver Paşa'nın dediği gibi az değildi.

Mutfaktan aşırıdıkları bir somunu paylaşan erler, kendilerine emredildiği gibi koridor boyunca ilerlediler ve giriş kapısını tuttular.

– Buradaki müfreze kışlanın içini, burayı savunsun. Diğeri benimle gelsin, istasyona ilerleyeceğiz. Dokuzuncu Kolordu'nun askerleri cephanelikle ilgilenecekler. Mühimmat depolarıyla irtibatlarını kesersek teslim olmaları daha da kolaylaşır.

– Onlara göre zorluğu mu var, demiryolundan yenilerini getirirler.

– İşte gidiyoruz, istasyonlarını elimize geçireceğiz, başka sevkıyat yapamazlar.

İlerleyen askerler Hikmet Çavuş'a sesleniyordu:

– Çavuşum bunların rahatı beyde, paşada yok maşallah, baksanıza! Bizim yatağımız kar, bunlarınkı kaba döşek, bizim yiyeceğimiz üç beş arpa, o da bulabilirsek, bunlarınkı padişah somunu, bizim ceketimizin altı üstü kevgir gibi, bunlarınkının içi dışı yün kaplanmış.

Bütün bu mukayeseye rağmen neferlerin morali düzelmişti. Bu kıyaslamayı da eğlence olsun kabilinden yapıyorlardı. Yollarda, Allahüekber Dağları'nda bıraktıkları arkadaşları hatırlarındaydı. Dün gece bile, Sarıkamış'ın ışıklarına bakarak içini ısıtmaya çalışsan, kapadığı gözlerini bir daha açamayan arkadaşları olmuştu.

Binanın içinde kalacaklar mevzi aldı. Hikmet Çavuş ve Sinan Yüzbaşı ile istasyona gidecek müfreze, duvarlara sürünerek ilerliyordu. Dışarıda sabahki puslu hava yoktu. Yağan kar şiddetini arttırmış, iri parçalar hâlinde etrafa savruluyordu.

Bütün gece hava dona çekmiş, askerin el ve ayakları buz kesmişti. Ateş yakabilenler bir nebze ısınmışlar, yakamayanların büyük bir kısmı donmuştu.

Hikmet Çavuş'un yanında yürüyen Seyda'nın çarıkları parçalanmış, ipleri sallanıyordu. Hikmet Çavuş onun bu hâlini görünce acıdı:

– Seyda, sonunda yalın ayak gideceksin herhâlde!

Sesini çıkarmayan Seyda eğildi, ayaklarına baktı. Hikmet Çavuş konuşmasına devam ederek onun gönlünü yapmaya çalıştı:

– İçerdeki koğuştan aldığım potinleri giydim. Kendi ayakkabılarımı da yedeğime sakladım. Seyda kardeş sana verebilirim.

Sarf edilen bu sözler üzerine arkadaşını üzmemek istemedi, uzatılan ayakkabıları giydi. Yanındakilerin de içi rahat etti.

Önde atıyla Yüzbaşı Sinan gidiyordu. Arkasında Hikmet Çavuş'un göz kulak olduğu birlik, Rus askerlerinin görünmediği arka sokaklardan ilerliyordu.

Sinan Yüzbaşı Allahüekber Dağları'nda ip gibi kilometrelerce uzayan yürüyüş koluna bakmış ve bu sayıyla övünerek şöyle demişti:

Ey Allahüekber, bey Allahüekber!

Dağın taşın asker, hey Allahüekber!

Arkasındaki bir avuç askere dönüp baktı, o eski asker kalabalığından eser kalmamıştı. Dokuzuncu ve Onuncu Kolordular'ın ikisi bir araya gelerek, ancak bir iş görebilecek, taarruz edecek haldeydiler.

Şimdi aynı mısraları değiştirerek şöyle söyleniyordu:

Ey Allahüekber, bey Allahüekber!

Askerlerim bitti, hey Allahüekber!

Seksen Yedinci Alay'ın büyük kısmı Yukarı Sarıkamış köyünde havaya uçmuş, bir kısmı da esir edilmişti. Kolordulardaki askerlerin çoğu, Allahüekber, Soğanlı Dağları'nda donup şehit düşmüşlerdi. 16.300 kişi olan Albay Hafız Hakkı Bey'in Onuncu Kolordusu 1400 kişi kalmıştı. Sözün özü Üçüncü Ordu erimişti. Daha aşağılarda çarpışan On Birinci Kolordu'nun kaybı daha azdı.

Arkasında yürüyenler şanslı askerlerdi. Dağları tırmandıkça takati kesilen, gücü tükenenler orarlarda kalmıştı. Önce yardım isteyen ellerini uzatmışlar, tutacak kimse bulamayınca umutsuzca yere çökmüşler, tüfek ve çantalarını yastık yapıp, kısa bir süre dinlenip kendime geleyim, diyerek uyumuşlar ve hiçbir şey hissetmeden uykuları esnasında donup kalmışlardı.

Bütün bu erime herkesin gözü önünde cereyan etmişti. Başköy'e varır varmaz alay sancak açmış ve askerlerini toplamıştı. Durum çok üzücüydü. Mevcutlarının onda dokuzu erimişti. Onuncu Kolordu Kumandanı Albay Hafız Hakkı Bey, Başköy'den Sarıkamış'taki Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya,

hayatta kalabilen piyadelerimin yüzde yirmisinin ayakları şişmiştir, diyordu.

Yüzbaşı Sinan çok üzgündü. Subay arkadaşlarının çoğu şehit düşmüştü. Askerlerin dinlenip kendisini toparlamasını istiyordu. Enver Paşa acele ediyordu. Çerkez Köyü'ne saldırı emri de bu aceleciliğin ürünüydü.

“Makineliler ve topraklarla düşmanı dövünüz. Düşmanın sol kanadına karşı kayıpları göz önüne almaya-rak şiddetle hücum ediniz, tüm yedek kuvvetinizi sağ kanattan ileri sürünüz!” emrini vermişti. Birlikler bu emirle Çerkez Köyü'ne saldırmışlardı. Hayatta kalabilenlerin bir kısmını da burada mitralyöz atışlarıyla yitirmişlerdi.

Bir ara istasyona girer gibi oldular. Ancak iki tarafındaki toprak askerlere göz açtırmadı. Rusların Sarıkamış'ta topu olduğunu görmeleri, onlar için çok kötü bir sürpriz olmuştu.

Rus havan topları, mevzileri dövüyordu. Kuşatma kollarını Sarıkamış ormanları içlerinde bulunan birliklerin üzerine gönderdiler.

Rusların iki Plaston Bölüğü kışlaya yerleşen askerleri dışarı çıkardı ve arkalarından kovaladı. Yakaladığı yerde, Sarıkamış'ın içindeki sokaklarda süngü hücumuna tuttu. Toplam on altı tabura, on bin kişiye yaklaşan Rus kuvvetleri karşısında buldukları mevzilere çekilmek zorunda kaldılar.

Enver Paşa ne olursa olsun Sarıkamış'a girmek kararlığında olduğunu haykırıyordu:

“Her üst saldırı sırasında, bir adım geri atanı derhâl tabancasıyla öldürecektir!” emrini veriyordu.

Akşam alacalığının çöktüğü vakitlerde, Allahverdi birden fenalaştı, kusmaya başladı. Gün boyunca, heyecan içinde Sarıkamış’ın içinde koşturmuş, Rus askerleriyle âdeta köşe kapmaca oynamışlardı. Yorgundu, bitkindi, ama istifra etmesine bir mana veremedi. Arkadaşları başına toplandı:

– Neuzübillah, sana sığıyorum Allah’ım! Kışlada yediğim ekmek mi dokundu acaba? Zararlı ve zehirli olsa size de aynı şey olurdu. Sadece benim göynüm bulanıyor. Ortalıkta başka istifra eden yok!

Seyda su döktü, ellerini, yüzünü yıkadı.

– Suratına çarp açılırsın, ben etrafı bir dolanayım, sana yiyecek bir şeyler bulayım. Açlıktan da kusmuş olabilirsin kardeşim. Şuraya uzan üstünü de örtelim.

Allahverdi karların üzerindeki ot yatağa kendini attı. Hikmet Çavuş’un, ihtiyacı olan kullanır düşünceyle atmadığı, çok kişinin de işine yarayan, ölen atının çulunu üstüne örttüler.

Allahverdi, zehirlenme vesvesesinde haklıydı, çünkü aştıkları yollar boyunca rastladıkları Ermeni köylerinden yiyecek alan arkadaşlarından zehirlenip ölenler olmuştu. O günden sonra, kaçak alanlar olsa da köylerden yiyecek alınması yasaklanmıştı.

‘Bizim kışlalara girebileceğimizi tahmin ederek, o ekmekleri bize tuzak mı hazırladılar acaba?’ diye aklından geçirmişti.

Seyda’nın ona yiyecek aramaya gitmesinin ardından

şiddetli bir titreme kendini gösterdi. Üzerindeki çul ince kaldı, ellerine ne geçirdilerse örttüler ve Sinan Yüzbaşı'ya haber verdiler.

İlk akla gelen şey asker hummasıydı. Yüzbaşı Allah-verdi'nin ateşine baktı, Allahüekber Dağları'nın rüzgârı ve ayazından kavrulan alını alev alev yanıyor ve hep aynı şeyi tekrarlıyordu:

– Bırakın beni uyumak istiyorum, bırakın!

Hekime haber verdiler, o da teşhis koymaktan başka bir şey yapamadı. Sadece, yüzbaşının hassasiyetini görünce bir teklifte bulundu:

– Geriye göndereceğimiz yaralılar var, arzu ederseniz onların arabasıyla Oltu'ya göndeririz.

Gözleri sıkı sıkı kapalı olan Allahverdi söylenenleri işitmişti. Hem sayıklıyor hem söyleniyordu:

– Yüzbaşım, Sarıkamış'ın bir sıkımlık canı kaldı. Bugün kışlalarına bile girdik, işleri bitiktir!

Konuştığı iki cümle takatini kesmişti. Zor nefes alıyordu. Biraz dinlendikten sonra yutkunmaya çalıştı. Belli ki daha diyecekleri vardı:

– Beni buraya dede toprağına gömün. Sarıkamış da Kars demektir. Hastaneye gidip geri geleni hiç görmedik. Bedenime boşuna eziyet vermeyin, hepimiz hakkınızı helâl edin.

Bunları zor zahmet söyledikten sonra sesi soluğu kesildi. İnceden inceden aldığı nefes, ağzının kıyıcığından çıkan buharlardan belli oluyordu.

Arkadaşları yanına bir kişi bıraktılar, rahatsız etmemek için uzaklaştılar.

Yüzbaşı Sinan yere çömeldi, ellerini yüzüne kapattı:

– Bir askerim daha şehit düşeceğe benzer, Rabbim sen iki iyilikten birini ver. Yaşayacaksa şifa, ölecekse acı çekmeden ecel şerbetini içir! Sizler benim ordunun bel kemiğisiniz. Hele bu son perdede, bu oyunun sonunu beklemeden nereye gidiyorsunuz, muvaffakiyetle bitirelim, bunu bir eleme döndürmeyelim kardeşlerim!

Daha önce konuşulanları duyup cevap vermişti. Bu sözlere hiç aldırmadı, oralı olmadı, çünkü artık işitmiyordu, ağırlaşmış, ateşi daha da yükselmişti.

Yaralı ve hasta olan diğer askerlerinin hatırını soran Yüzbaşı Sinan, dönüşte ağaçların altında, Onuncu Kolordu Kumandanı Albay Hafız Hakkı Bey'in üzgün ve perişan silüetiyle karşılaştı.

Dirseklerini dizlerine dayamış, başını öne eğmiş ve ellerinin arasına almıştı. Koca Albay Hafız Hakkı Bey kara kara düşünüyordu. Belli ki yanaklarından akan yaş kimseye göstermek istemiyordu, yalnız kalmak istemişti.

Her zaman yanında subay arkadaşları ve erler olurdu. Gecenin bu saatinde; Allahüekber Dağları'ndan o ana kadar yaşananların muhasebesini yapıyor, telâfisi mümkün olmayan büyük yanlıştaki payını düşünüyor olmalıydı.

Sinan Yüzbaşı bir komutan olarak silâh arkadaşının bu hâline üzüldü, son pişmanlığın fayda vermeyeceğini de aklından geçirmeden edemedi.

Bütün gücünü toplayan askerler Sarıkamış'a girmeyi bir daha denediler. 1914 yılının son günü, iyice azalan Onuncu Kolordu toparladığı üç tabur kadar askerle hücum etti.

Kaba kuşluk vaktinde çalan hücum borularıyla ileri emirleri verildi. Bu üçüncü hücumları olduğu için şehre nereden gireceklerini, Rus mevzilerini nasıl kırabileceklerini öğrenmişler, sokakları tanımışlardı.

Demiryoluyla gelen destek yüzünden Sarıkamış'ın içi Rus askerleriyle dolmuştu.

Binbaşı Mahmud ve Yüzbaşı Sinan Beyler, mevzilere nereden sızacaklarının hesaplarını akşamdan yapmışlar, askerlerinin yanında talimatlar veriyorlardı.

Tüfekler yayılım ateşi açıyor, sahra topları ilerileri dövüyordu. Hikmet Çavuş artık Seyda'yı yanından ayırmaz olmuştu.

Çok iyi anlaştığı arkadaşlarından sadece o kalmıştı. Balkanlı Recep şehit düşmüştü, Allahverdi de hasta olmuş yatıyordu. Bu hücum öncesi yanına uğramışlar, durumunda bir değişiklik olmadığını görmüşlerdi. Kala kala ikisi kalmıştı.

Türk askerlerinin açlığa, çıplaklığa rağmen kararlı ve inatçı savaşları Rusların gözünü korkutmuştu. Mişhlayevski:

“Türk ordusu savaşı kazanacaktır, artık şansımız kalmadı” diyerek cepheyi terk etmiş ve Tiflis'e kaçmıştı. Bu kötü haber de Kafkasya'da panik meydana getirmiş, etrafı korkutmaya yetmişti.

Arkasından komutayı General Yüdeniç devralmıştı. O da:

“Bekleyelim, bu amansız soğuk ve açlık askerlerini dize getirecektir. Bardız Geçidi’ni tuttuk, kendilerine yiyecek ulaştırılamıyoruz, cephane takviyesi yapılamıyor, ne kadar dayanabilirler ki...” diyordu.

Sarıkamış da çetin cevizdi. Enver Paşa’nın hesaplarındaki gibi değildi. Şehrin kenarındaki cephaneliğe devamlı takviye yapıyorlardı.

Kilisenin yanındaki iki top, yaptığı isabetli atışlarla, Türk toplarından üç tanesini susturdu, sayılarını azalttı.

Makineli tüfeklerinin çoğu işlemez hâle gelmiş, hayvanlar zayıflamıştı. Askerin durumu ortadaydı, birer canlı cenazeydi. Ancak son gayretlerini gösteriyor, bunu hiç belli etmek istemiyorlardı. Aslında hepsi birer enkaz hâlindeydi. Sadece düşman karşısında ejder kesiliyorlardı.

Şehrin ucundaki mahallelerden geçmiş, içine, ortasına doğru süzülüyorlardı. Hikmet Çavuş’un ensesinden yel gibi bir mermi geçti. Başını öne eğen çavuş farkında olmadan yaptığı bir hareketle kendini kurtardı, tam arkasında Seyda vardı. Ne yazık ki o Hikmet Çavuş kadar şanslı olamadı.

Seyda’nın şakak kemikleri, çenesi parçalandı, artık olmayan yüzü kan içinde kaldı. Sonra yere düştü.

Kelime-i şehadet getiren dudakları kapandığı zaman yüzünde bir tebessüm belirdi. Sanki kapanan

gözleri açıktı ve Rıdvan cennetlerini gördüğü için gü-lüyordu.

Hikmet Çavuş başına gelecekleri biliyormuşçasına, onu yanından ayırmamıştı. Korktuğu olmuş, Seyda da şehit düşmüştü.

Ömrü boyunca, iki elini göbeğinin altında bağlayan arkadaşının ellerini yine o şekilde bağladı.

Bu temiz ruhlu, saf Müslüman askeri yanındaki arkadaşlarını etkilemiş, her şeyden önce güzel ahlâkıyla örnek olmuştu. Sonra onlara bilmedikleri veya bildikleri hâlde uygulamadıkları bilgilerini hatırlatmış, öğretmişti, âdeta alay müftüsü görevini üstlenmişti.

Mevt-i iradî gösterip benliğini yok etmiş, ölmekten evvel öterek nefsanî arzularına gem vurmuş ve bu zorlu mücadeleyi kazanmış, şimdiki şahsiyetine bürünmüştü. Asker arkadaşlarının da maneviyatlarını kuvvetlendirmeye çalışmıştı.

Hiçbir zaman küçük köyün büyük ağası olmamış, alçak gönüllü, gözü tok ve ağırbaşlı Seyda, daha ilk günden itibaren davranışlarıyla kendisine saygı duymalarını telkin etmişti. Lâfügüzaf yaparak yersiz konuşmamış, kimsenin kafasını şişirmemişti. Bir kere bile ağzını açıp nereli olduğunu, asıl adını söylememiş, onların taktığı Seyda lâkabına karşı gelmemiş, kalplerini kırmak istemediği için kabullenmişti.

O, yere inmiş melek çehreli bir neferdî.

Hikmet Çavuş'u gözüyle takip eden Yüzbaşı Sinan olanları gördü. Çarpışma bütün şiddetiyle devam ettiğinden yanlarına gelemedi. Ancak içinden dua etti:

‘Allah’ım bütün sevdiklerimi birer birer huzuruna aldın, bana da şehitlik nasip et. Geri çekildiğimizi veya esir olduğumu bu gözlerim görmesin!’

‘Ruslar kaçıyorlar, kaçacaklar, kaçırmayacağız!’ emrini yerine getirmek için, askerin çoğu süngüyle, bir kısmı da topla, tüfekte şehit edildi. Hayatta kalan kahraman neferler şehrin dışına çıkarıldı.

Yerlerine canları çok sıkın döndüler. Çam dallarıyla cephane sandıklarıyla orada burada tutuşturulmuş ateş öbeklerinin kimi sönmüş, kimi sönmek üzereydi. Etrafta büyük bir sessizlik vardı. İnleyen birkaç hastanın sesinden başka gürültü yoktu. Ta uzaklardan, birkaç tüfek sesi arasına serpiştirilmiş köpek havlamaları geliyordu.

Yüzbaşı Sinan köpek seslerine dikkat etti. Bu sesler uluma şeklindeydi. Yere çömeldi, buz kesmiş ellerini yerdeki soğuk küllerin arasına soktu, daldı. Anacığının sözü gelmişti aklına:

‘Köpek ulumaları hayra alâmet değildir oğul, bize hiç yaramaz. Eğer ki bir yerde köpek uluması duysam bilirim ki başıma bir felâket gelecek.’

‘Acaba ben ya da birliğim bir acıyla kötü bir durumla mı karşılaşacağız. Allah’ım hayırlara tebdil eylesin inşallah. Askerimiz yeteri kadar bitti, perişan oldu, daha da perişan olacak hâli kalmadı.’

Külleri biraz daha eşeledi, tam soğumamış ılık hoşuna gitti. Biten, yitip giden ordu gibi ateşin de sıcaklığı kalmamıştı. Birer ikişer yaktıkları ince çam dalları geçmişti. Oynak, titrek ateşin kırmızı aydınlığı kaybolmuş, ölü gözü gibi ferî kaçmıştı. Sadece,

yokluğun hâkim olduğu haysiyetli bir gecenin karanlığı ve sessizliği vardı.

Rahmetli Seyda'nın; 'Yüce Allah kullarına taşıyamayacağından fazla yük yüklemes!' sözü geldi aklına. Bir de bu dünyanın, lezzet ve mükâfat değil, imtihan yeri olduğunu öğrenmişti ondan. Bu ağır imtihandan da alınımızın akıyla çıkarız inşallah, diye düşündü.

Az önce yağmaya başlayan kar taneleri küllerin üzerine düşer düşmez eriyordu. Biraz onları seyretti. Sonra Allahverdi'nin yanına koştu.

Başucuna oturacak, söylediklerini duymasa da Seyda'nın şهادetini anlatacaktı ona. Balkanlı Recep, Hikmet Çavuş, Seyda ve kendisini gördüğü ilk günlerden söz edecekti.

Allahverdi yerinde yoktu. Ortası çukurlaşmış ot yatak boştu. Başka bir yere taşıdıklarını düşündü. Yerini öğrenmek için askerlerine sordu.

Aldığı cevapla bir daha yıkıldı. Arkalarından Allahverdi de şهادet şerbetini içmişti. Asker arkadaşları, aynı gün vefat eden birkaç kişiyi, açabildikleri mezar da yan yana defnetmişlerdi.

Artık vaziyeti kurtarmaya çalışıyorlardı. 85.000 kişiyle tasarladıkları saldırı parmakla sayılacak kadar az askerle yapılıyordu. Enver Paşa atından inmiyor, oradan oraya koşturuyor, emirler yağdırıyordu.

Bir dinlenme sırasında, Dokuzuncu Kolordu Kumanandanı İhsan Paşa durumu özetledi:

– Kolordunun mevcudu 450’ye inmiştir. Bu askeri-mizi de elden çıkarırsak, topçu malzemesini, makineli tüfekleri hiçbir yere taşımamız mümkün değildir.

Yanında bulunan Hafız Hakkı Bey:

– Bitti Paşam, ordumuzun kısm-ı küllisi mahvol-du! Bardız bağlantısını Ruslar kestiği için Divik yolu-nu kullanıyoruz. Netice Allah esirgesin esarettir.

Konuşulanları dinleyen Enver Paşa da durumun kötüye gittiğini biliyordu. Verilen bu bilgiler ışığında, kara kara düşündükten sonra emrini verdi:

– Alay sancaklarını geri gönderiniz!

Bu cümle çok şeyler ifade ediyordu. Sancakları geri gönderiyorsa her şeyden umudunu kesmiş olmalıydı.

Geride kalan tek şey; Allahüekber, Soğanlı Dağla-rı, Sarıkamış ormanları, sokakları, Köprüköyü, Azap, Oltu, Bardız yollarındaki şehitler, ıssız köy odaların-da, ağaçlıklar arasında inleyerek bıraktıkları, derman bekleyen yaralılar ve hastalardı.

Sancaklar gidiyorsa ordu da geri çekilecek demektir. Çekilen bu Üçüncü Ordu sadece adını geriye götüre-cekti, bir de şerefini...

Enver Paşa sancaklardan söz etmiş, ordunun çekil-mesiyle ilgili bir şey söylememişti. Demek ki ordu bir müddet daha kalacaktı.

Dokuzuncu, Onuncu ve On Birinci Kolorduları’nı, Sol Cenah Ordusu adıyla birleştirmesi de bunu ispat-lyordu. Komutasını Tuğgeneral yaparak Paşa rütbe-sine yükselttiği Hafız Hakkı Bey’e verdi.

Komuta kademesindeki subayların çoğu şehit düşmüştü. Cephe gerisindeki askerlerden seyisler, aşçılar öne çekildiler. Yaralı askerler onların yerine görevlendirildiler.

Rus kuvvetleri, aldıkları desteklerle sayılarını on bine ulaştırmışlardı. Dokuzuncu ve Onuncu Kolor dular eriyip bitmişti. On Birinci Kolordu yardımlarına yetişmişti, hücumlarda birlikte çarpışıyordu.

On beşlik havan ve obüs bataryaları, projektörlerin aydınlattığı ağaç diplerini hedef alıyordu. Tümenlerden arta kalan hasta, zayıf ve yaralı askerler birer birer can verdiler.

Son kalan umutlar da projektör ışığının karartılı parıltısı arasında söndü, yok oldu.

Gün boyunca yaptıkları perakende taarruzları bir sonuca ulaşmamıştı. Artık perakende taarruz yapacak asker de kalmamıştı.

General Yudenich "Türklerin durumu umutsuzdur." raporunu Tiflis'e gönderdi.

Havan bataryalarının tahrip taneleri, ağaçlar arasındaki mevzileri döve döve tükettiler. Bir avuç kalan kahraman neferler, canla başla karşı koymaya çalışsa da nafileydi.

Geri gönderilen sancaklardan sonra, ordunun da geri çekilmesine karar verildi.

Enver Paşa, kurmaylarıyla beraber canı sıkkın bir şekilde Divik Köyü'ne geldi. Karargâhı çoktan buradan çekilmişti. Hırsından, hüznünden ne yapacağını bilmeyen bir deliye döndü. Mahmuzladığı atını

kendi etrafında fır döndürüyordu. Rus birlikleri etrafta cirit atıyordu. Hepsini esir almaları an meselesiydi.

Yedikule Köyü'nden Hacı Şerif Ağanın adamlarından biri, dörtlüyle sürdüğü atıyla yanlarına yanaştı:

– Paşam, sizleri esir alacakları Ermeni köylüsünün ağzında dolaşmaktadır. Hacı Şerif Ağa'm beni size gönderdi. Ben, çok geç olmadan bu gece yarısı sizi Divik'ten alacağım. Çürüktaş üzerinden Bardız'a kaçıracağım.

Enver Paşa sustu, sesini çıkarmadan dinledi. Cevap vermemesi kabul ettiği anlamındaydı. Artık yapılacak tek şey buydu.

Gecenin sessizliğinde aynı yolu takip ederek Bardız'a geldiler. Oradan da Ulukışla Tren İstasyonu'na ulaştılar.

Enver Paşa, kendisini karşılayan amcası Halil Paşa'ya: “Kuvveyi küllîye mahvoldu!” diyordu.

Bundan bir müddet önce kendisine rapor veren İhsan Paşa: “Ordumuzun kısmı küllîsi mahvoldu!” demişti.

O, bu cümleye eklemeler yapmıştı, geri kalan kısmının da bittiğini, toptan tükendikleri haberini veriyordu.

Hafız Hakkı Paşa: ‘Onuncu Kolordu’nun Çermik yönüyle dağlar üstünden bir tek bağlantı yolu var, bu sabah keşfettirdim. Saat 4.00’te, Onuncu Kolordu geri çekilmeye başlayacak, Dokuzuncu Kolordu da arkamızdan çekilecektir. Ruslar fark

etmezler umudundayım. Ben yolları keşfettirdim, arabaların da askerlerin de geçmesine müsaittir!’ raporunu verdi.

Savaş başlamadan önce, o zaman albay rütbesindeki Hafız Hakkı Bey, aynı rapora benzer bir rapor daha veriyordu.

‘Ben dağların üzerindeki yolları keşfettirdim. Bu yollar arabaların, cephanenin ve askerinin de geçmesine müsaittir! Rütbem yükseltilerek bu görev bana verilirse başarabilirim!’

Yani; bu mevsimde bu yollardan geçilerek savaş yapılabilir demek istiyordu. Şimdi ise, sayıları iyice tükenen askerlerinin başka yollardan geri çekilme emrini veriyordu.

Çekilebilenler o yolu takip ederek çekildiler. Geri çekilmesine fırsat verilmeden, Dokuzuncu Kolordu’nun kalan subay ve askerlerinin tamamı esir edildi. On Birinci Kolordu taarruza başladığı mevzilere çekildi.

Beş ay önce, 7 Ağustos 1914’te Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti tarafından yayımlanan Resmî Duyuru (Tebliğatı Resmîye) özetle şöyleydi:

‘Başkumandanlık Vekâleti Celilesinden Tebliğ Duyurulmuştur:

25 Temmuz 330 tarihinden itibaren matbuat ve muhaberatı telgrafiye sansür edilecektir. Aksi surette hareket eden gazete ve ajanslar derhâl lâğvolunur ve bir daha hiçbir nam ile intişar edemez. Müdür-ü mesulleri de divan-ı harb-i örfiye tevdi olunur.’

Bu ilân İkinci Meşrutiyetle başladığı iddia edilen basın özgürlüğünün aldatmaca olduğunu gösteriyor ve yeni bir dönemi başlatıyordu.

Zaferler halka abartılarak duyurulacak, yenilgiler tarihin karanlık sayfalarına gömülecek ve gazete yazıhaneleri veya İstanbul Postanesi'ndeki sansür odasının çöp kutularına atılacaktı.

Sarıkamış'ta olup bitenler, hiçbir şekilde devletin başşehirli olan İstanbul'a duyurulmamış, saklı bırakılmıştı. Bunun en çarpıcı örneği, onca acı ve kaybın sonunda yayımlanan gazete başlıklarında gizlenmişti.

7 Ağustos 1914'te başlayan sansür; Sarıkamış'ta yaşananların sonunda gazetelerden şu başlıkla haber geçiriyordu:

'HER TARAFTAN ZAFER HABERLERİ GELİYOR'

Köyün yamaçta kurulan evleri tam seçilmese de kendilerini göstermeye başlamışlardı. Aylardır uzak kaldığı ailesini ve nişanlısı Muhabbet Hanım'ı göreceği için heyecanlıydı, içini buruk bir sevinç kaplamıştı. Yüreğindeki, tarif edemediği bir burukluktu.

Sancakların geriye gönderilmesi haberini aldıktan sonra, kendi alayının sancağını götürmeyi kabullenmişti.

Savaşın devam ettiği süresi içinde ailesini bir iki defa aklına getirmiş, onun dışında düşünmemişti.

Düşünceleri cephenin, mevzilerin dışına çıkmamıştı. Şimdi dönüş yolunda, birkaç saatliğine de olsa köyüne uğrayacaktı.

Ordu üzerine aldığı vazifenin üstesinden gelememişti. O da bu ordunun anlı şanlı bir yüzbaşısı olma sıfatıyla bu hezimetle pay sahibiydi. O yüzden mahcuptu, başı öne eğikti, buruktu.

Köy yolunun karları Allahüekber Dağları'nın karlarından aşağı değildi. Ayakları dizine kadar kara batıp çıkan hayvan yorulmuş, zor adım atıyordu.

– Dayan aslanım, az sonra seni yemleyecek ve dinlendireceğim. Bunu ziyadesiyle hak ettin.

At üzerinde hareketsiz durmaktan bütün bedeni uyuşmuş, üşümüştü. Yol boyunca zaman zaman atından inip yanında yürümüş, hareketsiz kalan parmaklarını donmaktan kurtarmak istemişti.

Günlerdir aldığı yol nihayet son bulmuştu. Annesine sıcak bir çorba kaynattırarak, bitli elbiselerini çıkarıp güzelce yıkanacaktı. Sonra sıcak ateşin karşısında yün yorgana sarınıp uyumak istiyordu.

Şu dönemecin arkasında köyün ilk evi vardı. İlerledikçe diğerlerini görecekti. Onları görme isteği ve heyecanı gittikçe artıyordu.

'Bu arzuma aylarca, nasıl gem vurdum ben, nasıl tahammül ettim? Mühim hususlar, vatan sevgim daha öne geçtiler demek ki!' diye düşündü.

Dönemeci geçince Derman Dayı'nın evini gördü. Kar kapıyı bacayı doldurmuştu, ama Derman Dayı kapısını temizlememiş, karlarını kürememişti.

Öyleyse, Dayı bugün dışarı çıkmamıştı. Bu mümkün değildi, çünkü ahırdaki hayvanların bakımı günlük olarak yapılmalıydı.

‘Allah Allah bir gariplik var ya hayır olsun!’ dedi, başını iki yana salladı. Bu düşüncelerle ilerledi.

Muhabbet Hanımların evi de yol üzerindeydi. Önce onlara uğrayıp uğramamak hususunda tereddüt etti. Ailesini çığnemek istemediğinden, kendi evine yollandı. Ancak yanından geçerken pencerelerine de bakmadan edemedi. Görünürde kimseler yoktu, kapıları ardına kadar açtı.

‘Bu köyde bir hâl var ya anlayamadım!’

Atını dizginleyip kamçılıdı. Hayvan temkinli yürüyor, kamçı yese de istifini bozmuyordu, battığı karlardan çıkmak için bütün gücünü harcıyordu.

Evlerinin önündeki yaban armuduna atını bağladı. Kendi kapıları da açtı. Korkarak attığı adımlarıyla içeri girdi.

Heyecan ve korkudan hızlı hızlı solumaya başlamıştı. Üzücü bir şeylerle karşılaşacağını tahmin ediyordu. Gördüğü evlerden hiçbirinde canlılık belirtisi yoktu.

Kapı girişinde şiddetli bir şekilde irkildi. Dış kapının ağzında, aksakallı babası cansız bedeniyle yatıyordu. İki adım ötesine de nur yüzlü anacığı uzanmıştı. İkisi de ölmüş, vücutlarından sızan kanları yerde pıhtılaşmış ve kurumuştü.

Biraz daha ilerleyip içeri odaya girdiğinde nutku tutuldu. Kız kardeşi de ocak başında öldürülmüştü.

Yere yığıldı. Beş on dakika gözlerini aynı noktaya dikti, daldı. Dışarıdan gelen köpek ulumalarıyla kendine gelir gibi oldu.

Daha önce duyduğu ulumaları hatırladı, “Demek ki bu hayvanlar böylesi bir acı haberi duyurmak istiyorlarmış bana,” dedi. Pencereden baktı birkaç köpek atına rahat vermiyordu.

Kapıyı dışarıdan çeki, atına atladı Muhabbet Hanım’ın evine gitti. Neler olup bittiğini Abdürrahim Ağa’dan öğrenecekti.

Korkak ve ürkek elleri, açık kapının tokmağını vurduktan sonra biraz bekledi. Ses gelmeyince içeri daldı. Aklından geçen şeyin gerçek olmaması için dua etmeye başlamıştı.

Dış kapının az ilerisinde, Abdürrahim Ağa da kendi babası gibi öldürülmüş yatıyordu. Askerimin cephede karnı açtır diyerek sofrasındaki ikinci tas yemeği kaldırtan, bir kap bize yeter, ikincisi haramdır düşüncesinde olan Abdürrahim Ağa’ya kıymışlardı.

Erzurum, Erzincan şehirleri ve köyü arasında mekik dokuyan, karda, buzda savaşılan askerlerine yün çorap, mintan, un taşıyan ayakları çaprazlanmış, üst üste yığılmıştı.

Kadınlar, oğlanlar içerideki odada yan yana sıralanmış yatıyordu. Kiminin başı kanlıydı, kiminin bedeni.

‘Burası da cepheden farksız değilmiş, vah vah! Cepheye de cephe gerisine de kıran girmiş. Yazık

olmuş, yazık! Yel alıp poyraz sattık. Bu nasıl kırım Allah'ım!'

İçininyandığını hissetti. Gözleri Muhabbet Hanım'a döndü. Kömür karası saçları leçeğinden çıkmış, dağılmıştı. Elleriyle onları örttü, tülbentini düzgünce topladı. Veda görüşmesinde gördüğü kınalı ellerinin kınaları solmamış, yeni yakılmış gibi tazeydi, kanlar bulaşmıştı. Kavuşamadığı nişanlısını bir kilime sardı sarmaladı, sırtına aldı. Atının terkisine attı.

Günün birinde Mirliva zevcesi olmayı düşleyen Muhabbet Hanım, soluksuz bir şekilde Yüzbaşının atındaydı.

Gelin getirir gibi evlerine getirdi. Telli duvaklı girmeyi düşlediği kapıdan, hayat dolu Muhabbet Hanım'ın cansız bedeni geçti. Usulca annesinin babasının yanına yatırdı. Yüzbaşı artık bir muhabbet zedeledi.

Üstü başı perişandı, üniforması kirlenmiş, buruşmuştu. İki dirhem bir çekirdek olan kıranta hâlinde eser kalmamıştı. Saçı sakalı uzamış, birbirine karışmıştı. Gördüğü acı tablolardan sonra gözlerinin yeşil menevişleri karardı, saçları birden kırçillaştı. Gür bıyıklarının altındaki dudaklarının rengi uçtu, saz benizli, nahif bir subay hâline geldi. Uzun boyunun ağırlığını çeken bacaklarının artık mecali yoktu.

Sarıkamış'ın içine girmişler, kışlasını, istasyonunu işgal etmişler ama kavuşmadan ellerinden kaçırmışlardı. Aynı şekilde, Muhabbet Hanım'la da nişanlanmış, fakat izdivaç kuramadan ecel onları ayrı düşürmüştü.

Tahta döşemeye çöktü. Elini göğsüne götürdü, namusu, şerefi demek olan sancağını yokladı, yerinde duruyordu.

‘Şükür!’ dedi. Sonra ağaçların arasında gördüğü Hafız Hakkı Bey gibi kollarını dirseklerine dayadı, başını avuçlarının arasına aldı, uzun uzun düşündü.

Başına bir hâl gelmeden inşallah sancağını yerine teslim edecekti, ama yine namusu ve şerefi demek olan ailesi şehit edilmişti, onları kollayamamıştı, köylüsünü koruyamamıştı.

‘Bizler, kahraman askerleriniz varken siz korkmayınız, geceleri rahat rahat uyuyunuz!’ dediğini hatırladı. Onların kılına hanel gelmemesini istiyordu. Sözüne yerine getiremeyip ayaklar altında çiğnettiğine içlerledi.

‘Tehlike sezerseniz, Erzurum’a, daha batıya göç edin!’ diye de tembihlemişti. ‘Bunu da yapmamışlar, yapmaya fırsat bulamamışlar demek ki!’ diye kahroldu.

‘Sadrâzamı ağlamıştı, askeri de ağladı. Sonunda bizim de içimiz kan ağladı. Ağlamak ağlamak getirirmiş, hakikaten doğruymuş.’ dedi.

Kendini zor tutuyordu, yerde cansız bedenleriyle yatan ailesinin görüntüsü gözlerini yaşla doldurmuştu, dudakları titredi. Hangi taş pekse başını ona vurmak istedi.

Yek at, yek mızrak kalmıştı. Etrafta kimseler yoktu. Ailesinden kimse kalmamıştı. Bu dayanılır bir acı değildi. Sinesine elif çekti, elleriyle yakasını parçaladı. Sonra kendini koy verdi, vâveylâ koparmadan, alçak sesle, acı içinde ağlamaya başladı.

Biraz toparlandıktan sonra; olanlar arasında inceden inceye dolaştı, mizana vurdu, ölçtü, biçti.

Bağdat'tan gelen Otuz Yedinci Tümen'in ince kıyafetli askerlerini aklına getirdi, içi ürperdi. Üstü paltosuz, ayağı çarıklılara yandı yakıldı. Bu yiğitlerin her yokluğa rağmen ses çıkarmayan asaletlerini bir daha takdir etti.

Çatırdayan devleti yeniden toparlamak için, Mısır'a, Kanal'a giden Cemal Paşa ve askerlerini düşündü.

'Çölün sıcağıyla eriyip buharlaşan, kavrulanlar, karın, buzun soğuğuna dayanamayarak donanlar, bir tek kurşun yemeden şehadet mertebesine ulaşanlar, köylüm gibi Ermeni çetelerinin kurbanı olanlar, hepiniz ama hepiniz yüksek bir mefkûre uğrunda kendinizi feda ettiniz! Yıllar sonra; sizlerin bir musibete, gazaba uğradığımı düşünenler, dileirim kendileri gazaba uğrarlar. Ben inanıyorum ki Allah'ın mahkemesi âdil karar verir. Bundan kimenin şüphesi olmasın!'

Neden sonra derin bir ah çekti, hepsinin ruhuna bir Fatiha okudu. Yanındaki şehitlere saygısızlık olmasın diye üst perdeden konuşmadı ve rengi uçmuş dudaklarından bir cümle döküldü:

'BİZ NEREDE YANLIŞ YAPTIK!'

İkisinin atı da birbirine sokulmuş bekliyordu. Hayvanlar zaman zaman oldukları yerde kımıldanıyor, kara gömülmüş ayaklarını, uzun bacaklarını hareket ettiriyorlardı. Hikmet Çavuş böyle bir kıpırdanmanın sarsıntısında gözlerini açtı, yarı uykulu etrafta olan biteni anlamaya çalıştı. Çok üşümüştü;

elleri yüzü ve ayak parmakları buz gibi olmuştu. Gözüne ilk çarpan yanibaşındaki kumandanının atıydı. Uyumadan önce boyunlarına geçirdikleri yem torbaları hâlâ asılıydı.

“Ellerimi, yüzümü karla ovarsam, hem uykum açılır hem ısınırım.” diye düşündü. Atından aşağıya indi, dediğini yaptı. Biraz kendine gelir gibi oldu.

Yüzbaşı Sinan atının üzerine yüzükoyun uzanmış, parmaklarıyla hayvanın kırçıl yelelerine sıkı sıkıya yapışmıştı. Paltosunun yakasına gömdüğü başından boğuk sesler çıkıyordu. Kumandan bir şeyler mırıldanıyordu. Eğildi, söylediklerini işitmeye çalıştı. Hareket etmekte zorlanan kaskatı kesilmiş parmaklarıyla Yüzbaşısına dokundu, hafifçe sarstı.

– Kumandanım, kumandanım, uyanın donup kalacaksınız!

Yüzbaşı'dan ses çıkmadı. Konuştuğunu duymasa donduğuna hükmedecekti. Tekrar sarstı:

– Sinan Yüzbaşım, kumandanım kalkın!

Yüzbaşı gözlerini açtı, hareket etmeye başladı. Atın yelelerini kavrayan parmakları uyuşmuştu, yüzükoyun yattığı için hareket etmekte zorlanıyordu. Hikmet Çavuş yardım etmek için uzandı, bir yandan da sesleniyordu:

– Elinizle benden destek alın kumandanım ben yanınızdayım.

Yüzbaşı bir iki hamlede kalktı, oturduğu yerde doğruldu. Hikmet Çavuş,

– Bağışlayın, ama beş altı dakikadır sizi seyrediyordum. Kendi kendinize söylendiniz durdunuz. Ne dediğinizi anlayamadım, herhâlde rüya gördünüz, dedi.

Yüzbaşı Sinan elleriyle ıslak yanaklarını sildi, derin bir iç çekti. Sonra sancağı geldi aklına, göğsünü yokladı. Bedenine sarılmış vaziyette yerinde duruyordu, rahatladı. Ancak çok üzgün duruyordu, canı sıkındı. Hikmet Çavuş'a döndü:

– Çavuş, hayrolsun çok kötü bir rüya gördüm.

Çavuş kumandanının niçin sayıkladığını anlamıştı:

– Hayrolsun kumandanım. Rüyalar görmeyle değil yormayladır. Üzüldüğünüz şeye bakın, hayra yoralım, hayrolsun.

– Bu öyle senin bildiğin ve dediğin gibi değil çavuş. Ben aynı rüyayı zeminliklerden birinde uyurken yine görmüştüm. Hatırlar mısın, seni hastaların başında başında bıraktıktan sonra saldırıya uğrayan ve katlini müşahade ettiği köylülerden bahsetmiştin. İşte o zaman da aynı rüyayı görmüştüm. Olayların tesirinde kaldım demiştim. Aradan bunca zaman geçti, tesir mesir kalmadı. Bu ikinci görüşüm bir şeylere işaretler çavuş.

– Hayra yoralım Kumandanım!

– Tamam hayra yoralım, yoralım da...

Kısa bir sessizlik oldu. İki de neye işaret olabileceğini anlamaya çalıştılar. Yüzbaşı'nın hüznü ve titrek sesi bu durgunluğu yırttı:

– Ben sana derim ki çavuş, bu sancaklardan sonra bu ordu da geri çekilecektir.

– Evet kumandanım.

– Hah işte kızılca kıyamet o zaman kopacaktır! Kasabalarda, köylerde dedeler, babalar, analar, bacılar, bebeler korumasız, yalnız kalacaktır. Allah muhafaza etsin bu rüyalar korkarım ki hakikat olacaktır.

Bunları söylerken yanaklarından akan yaşları silmeye çalışıyordu. Demek ki koskoca ordunun anlı şanlı bir yüzbaşısı kötü şeylerin olabileceğini tahmin ediyor, ihtimal dâhilinde görüyordu.

– Neler gördünüz kumandanım, anlatın rahatlırsınız. Belki bir daha görmezsiniz.

– Çok hazin Çavuşum çok hazin. Buna yürek dayanmaz.

– Hayır, olsun Yüzbaşım, inşallah hayır olsun!

Sancağını bir daha yoklayan kumandanına baktı. Onun hatırını hoş etmek istedi. Elini çantasına götürdü. Yemesi için bir şeyler bulup verecekti. Eli boş çıktı. Hiç olmazsa sözleriyle gönlünü almak istedi, söylediklerini tekrarladı:

– Hayır olsun inşallah!

Atların batıp çıkan uzun bacakları karları savuruyordu. Gecenin esmerliği, kar beyazlığıyla boğuşuyorken, iki asil asker; bu azametli tabiat köşesinde, dağların efendisi olan kar ve tipi arasında bulmaya çalıştıkları patikada uzaklaştılar. Yüzbaşı'nın soğuktan çatlamış, kanayan dudakları arasından da rüyasında söylediği son sözler çıktı:

– Biz nerede yanlış yaptık!

